

T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÇOCUK GELİŞİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUK ANNELERİNİN
SORUNLARLA BAŞ ETME YÖNTEMLERİ VE
PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Yağmur ŞEN ÜN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Esra AKGÜL

İSTANBUL - 2021

T.C.
İSTANBUL OKAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ÇOCUK GELİŞİMİ ANA BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖZEL GEREKSİNİMLİ ÇOCUK ANNELERİNİN
SORUNLARLA BAŞ ETME YÖNTEMLERİ VE
PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK DÜZEYLERİ
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Yağmur ŞEN ÜN
174004009

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Esra AKGÜL

İSTANBUL - 2021

ÖZET

Bu çalışma, özel gereksinimli çocuk annelerinin sorunlarla baş etme yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. 303 annenin katılımıyla gerçekleştirilen çalışmada araştırmacı tarafından hazırlanan demografik bilgi formu, 42 maddelik başa çıkma becerileri envanteri (Folkman ve Lazarus, 1985) ve yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği (Basım ve Çetin, 2011) veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Araştırmaya konu olan, başa çıkma becerileri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri; annenin yaşı, eğitim durumu, çalışma durumu, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun cinsiyeti, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve annenin içinde bulunduğu psikolojik evre, aylık geliri, medeni durumu, özel gereksinimin ortaya çıkış zamanı, çocuğun yaşı ve eşin çocuğa karşı tutumu değişkenlerine göre irdelenmiştir. Annelerin başa çıkma becerilerinde; yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun cinsiyeti, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve içinde bulunulan psikolojik evre açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmüştür. Buna karşılık aylık gelir, medeni durum, özel gereksinimin ortaya çıkış zamanı, çocuğun yaşı ve eşin çocuğa tutumu bakımından ise anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde; yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, medeni durum, özel gereksinimin ortaya çıkış zamanı, çocuğun cinsiyeti ve psikolojik evre bakımından anlamlı farklılık olmadığı, ancak aylık gelir, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun yaşı, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve eşin çocuğa tutumu bakımından ise anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasında ise düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Psikolojik dayanıklılık, başa çıkma, özel gereksinimli birey.

ABSTRACT

This study was carried out to examine the relationship between the coping strategies and psychological resilience levels of mothers of children with special needs. In the study conducted with the participation of 303 mothers, the personal information form prepared by the researcher, the coping skills inventory consisting of 42 items (Folkman & Lazarus, 1985) and the psychological resilience scale for adults (Basım & Çetin, 2011) were used as data collection tools.

It was observed that there was no significant difference in coping skills in terms of age, educational status, employment status, diagnosis of the child, presence of another individual with special needs in the family, the gender of the child, the year of having a child with special needs, the child's special education year and the mother's psychological stage. Significant differences were determined in terms of monthly income, marital status, time of diagnoses, age of the child and the attitude of the spouse towards the child.

It was observed that there was no significant difference in psychological resilience in terms of age, educational status, employment status, marital status, time of diagnoses, child's gender and psychological stage. Significant differences were determined in terms of monthly income, the diagnosis of the child, the presence of another disabled member in the family, the age of the child, the year of having a child with special needs, the year the child received special education, and the attitude of the spouse to the child.

A low level positive and significant relationship was found between coping skills and psychological resilience of mothers of children with special needs.

Key words: Psychological resilience, coping, individual with special needs.

ÖNSÖZ

Yüksek lisans bitirme tezim süresince kendimi sürekli geliştirmem ve hep daha iyisini yapmam için beni motive eden, bilgi ve tecrübeleriyle çalışmama ışık tutan değerli danışman hocam Prof. Dr. Esra AKGÜL'e sonsuz teşekkür ediyor, sabırları ve çalışmalarına verdikleri destekten dolayı minnetlerimi sunuyorum.

Sevgili tez jürilerim, Dr. Öğr. Üyesi Tuğba KORKMAZ ÖCALAN'a, Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇELİK'e çalışmama vermiş oldukları önerilerinden ve katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Araştırmamın uygulama aşamasında beni kırmayıp çalışmaya dahil olan tüm annelere, kurumlarının kapılarını açan ve izin veren kurum yetkililerine ve çalışanlarına yönlendirme ve destekleri için teşekkür ederim.

Yüksek lisans eğitimine başlamamda bana manevi olarak destek veren, örnek olan, inanan Öğr. Gör. Tuğba Aktaş NEŞE'ye, hayatımın her aşamasında bana maddi, manevi ve sonsuz sevgi ile destek veren annem Songül ŞEN'e, babam Yusuf ŞEN'e ve hayallerimi gerçekleştirmem için her daim yanımda olan ve her zaman destek olmaktan mutluluk duyan nişanlım ve hayat arkadaşım Dorukhan ÜN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İmza

Yağmur ŞEN ÜN

BEYAN

Bu çalışmanın, kendi tez çalışmam olduğunu, tezde kullanılan bilgileri etik kurallar içinde elde ettiğimi, daha önce üretilmiş olan ve yararlandığım bütün bilgi, fikir ve yorumları akademik kurallar içinde kullandığım ve kaynak gösterdiğimi beyan ederim.

İmza

Yağmur ŞEN ÜN

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA NO</u>
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
BEYAN	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR	xi
1. GİRİŞ	1
1.1. Problem Durumu	4
1.2. Problem Cümlesi	5
1.2.1. Alt Problemler	5
1.3. Araştırmanın Amacı	6
1.4. Araştırmanın Önemi	6
1.5. Sayıtlar	8
1.6. Sınırlılıklar	8
1.7. Tanımlar	8
2. GENEL BİLGİLER	10
2.1. Özel Gereksinimli Birey	10
2.1.1. Özel Gereksinimli Birey Olma Nedenleri	11
2.1.1.1. Doğum Öncesi Nedenler	11
2.1.1.2. Doğum Sırasındaki Nedenler	11
2.1.1.3. Doğum Sonrasındaki Nedenler	11
2.1.1.4. Kalıtsal Nedenler	12
2.1.2. Özel Gereksinim Türleri	12
2.1.2.1. Zihinsel Yetersizlik	12
2.1.2.2. Bedensel Yetersizlik	14
2.1.2.3. İşitme Yetersizliği	15
2.1.2.4. Görme Yetersizliği	16

2.1.2.5. Otizm Spektrum Bozukluğu	17
2.2. Özel Eğitim	19
2.2.1. Özel Eğitim Sürecinin Aileye Etkileri	20
2.2.2. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri	23
2.2.2.1. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Fiziksel Etkileri.....	24
2.2.2.2. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Sosyal Etkileri.....	24
2.2.2.3. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Ekonomik Etkileri.....	25
2.2.2.4. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Psikolojik Etkileri	26
2.3. Başa Çıkma Becerileri.....	26
2.3.1. Başa Çıkma Becerileri Tanımı ve Kapsamı.....	27
2.3.2. Başa Çıkma Becerilerini Etkileyen Faktörler	27
2.3.3. Başa Çıkma Becerilerinde Temel Stratejiler	28
2.4. Psikolojik Dayanıklılık	29
2.4.1. Psikolojik Dayanıklılık Bileşenleri.....	30
2.4.1.1. Kendini Adama (Bağlanma).....	30
2.4.1.2. Kontrol (Denetim)	31
2.4.1.3. Meydan Okuma	31
2.4.2. Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler	32
2.4.2.1. Risk Faktörleri.....	32
2.4.2.2. Koruyucu Faktörler	34
2.4.2.3. Olumlu Sonuçlar.....	34
2.4.3. Psikolojik Dayanıklılık Modelleri	35
2.4.4. Özel Gereksinimi Olan Çocuk Annesinde Psikolojik Dayanıklılık	40
2.5. İlgili Araştırmalar.....	40
3. GEREÇ VE YÖNTEM.....	46
3.1. Araştırma Modeli	46
3.2. Çalışma Grubu	46
3.3. Veri Toplama Araçları	50
3.3.1. Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri	50
3.3.2. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	51
3.4. Verilerin Toplanması	53
3.5. Verilerin Çözümlemesi	53
4. BULGULAR.....	55
4.1. Alt Problemlere İlişkin Bulgular	55

4.1.1. Özel Gereksinimli Çocuk Annelerinin Demografik Bilgiler Açısından	
Başa Çıkma Becerileri Arasında Anlamlı Bir Farklılaşma Var mıdır?	55
4.1.2. Özel Gereksinimli Çocuk Annelerinin Demografik Dağılımları İle	
Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutları Arasında Anlamlı Bir	
Farklılaşma Var mıdır?	62
5. TARTIŞMA.....	86
6. SONUÇ ve ÖNERİLER	93
KAYNAKÇA.....	97
EKLER	116
Ek 1: Demografik Bilgi Formu	116
Ek 2: Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri	117
Ek 3: Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği	119
Ek 4: Bilgilendirilmiş Onam Formu	121
Ek 5: Okan Üniversitesi Etik Kurul Kararı	122
Ek 6. MEB Anket İzni.....	123
Ek 7: Ölçek Kullanım İzinleri	124
ÖZGEÇMİŞ	125

TABLÖLAR LİSTESİ

	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1. Çalışma Grubuna Ait Demografik Bilgiler	48
Tablo 2. Ölçeklere Ait Güvenirlik Analizi	51
Tablo 3. Başa Çıkma Becerileri Ölçeğine Dair Puan Dağılımı	52
Tablo 4. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Puan Dağılımı	54
Tablo 5. Başa Çıkma Becerilerinin Yaşa Göre Anova Testi	56
Tablo 6. Başa Çıkma Becerilerinin Eğitim Durumuna Göre Anova Testi	56
Tablo 7. Başa Çıkma Becerilerinin Çalışma Durumuna Göre T-Testi.....	57
Tablo 8. Başa Çıkma Becerilerinin Aylık Gelire Göre Anova Testi.....	57
Tablo 9. Başa Çıkma Becerilerinin Medeni Duruma Göre Anova Testi	58
Tablo 10. Başa Çıkma Becerilerinin Çocuğun Tanısına Göre Anova Testi	59
Tablo 11. Başa Çıkma Becerilerinin Engel Zamanına Göre Anova Testi.....	59
Tablo 12. Başa Çıkma Becerilerinin Başka Özel Gereksinimli Birey Olma Durumuna Göre T-Testi.....	60
Tablo 13. Başa Çıkma Becerilerinin Çocuğun Cinsiyetine Göre T-Testi.....	60
Tablo 14. Başa Çıkma Becerilerinin Çocuğun Yaşına Göre Anova Testi	61
Tablo 15. Başa Çıkma Becerilerinin Özel Gereksinimli Çocuk Sahibi Olma Yılına Göre Anova Testi	61
Tablo 16. Başa Çıkma Becerilerinin Çocuğun Özel Eğitim Yılına Göre Anova Testi	62
Tablo 17. Başa Çıkma Becerilerinin Eşin Çocuğa Tutumuna Göre Anova Testi	62
Tablo 18. Başa Çıkma Becerilerinin Psikolojik Evrelerine Göre Anova Testi ...	63
Tablo 19. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Yaşa Göre Anova Testi	64
Tablo 20. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eğitim Durumuna Göre Anova Testi.....	65
Tablo 21. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çalışma Durumuna Göre T-Testi.....	67

Tablo 22. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Aylık Gelire	
Göre Anova Testi.....	68
Tablo 23. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Medeni	
Duruma Göre Anova Testi	69
Tablo 24. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çocuğun	
Tamısına Göre Anova Testi.....	70
Tablo 25. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Engelin	
Ortaya Çıkış Zamanına Göre Anova Testi	73
Tablo 26. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Ailede Başka	
Özel Gereksinimli Bireyin Varlığına Göre T-Testi.....	74
Tablo 27. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çocuğun	
Cinsiyetine Göre T-Testi.....	75
Tablo 28. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çocuğun	
Yaşına Göre Anova Testi.....	76
Tablo 29. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Özel Gereksinimli	
Çocuk Sahibi Olma Yılına Göre Anova Testi.....	77
Tablo 30. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Çocuğun	
Özel Eğitim Yılına Göre Anova	79
Tablo 31. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Eşin Çocuğa	
Tutumuna Göre Anova Testi	81
Tablo 32. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Psikolojik Evrelere Göre	
Anova Testi	84
Tablo 33. Başa Çıkma Becerileri İle Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki	
İlişki	85

SİMGELER VE KISALTMALAR

DEHB	: Dikkat Eksikliği Hiperaktivite Bozukluğu
DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
OSB	: Otizm Spektrum Bozukluğu
PKU	: Fenilkötünüri
SB	: Spina Bifidalı
SP	: Serebral Paralizili
SPSS	: Statistical Package for Social Sciences

1. GİRİŞ

Aileler, özellikle anneler, henüz doğmamış çocukları için hayaller kurarlar. Bu hayaller genellikle kendisinin, eşinin ve diğer çocuklarının karmaşık bir resmidir. Kaygıyla birleşen bu psikolojik hazırlık dönemi normal bir süreçtir. Bu süreç mükemmel bir çocuk sahibi olma isteği veya yetersizliği olan bir bebeğin doğumunun vereceği korkuyu içermektedir. Özel gereksinimli bir bebeğin doğumuyla ya da daha sonraki yıllarda çocuğun özel gereksinim durumundan etkilenmesiyle ebeveynlerin çocukları ile ilgili kurdukları hayaller yıkılır. Bu çalışmada; özel gereksinimli birey, “çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından yaşatlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren birey” olarak tanımlanmıştır (1).

Anne-babaların özel gereksinimli bir çocuğa sahip olduklarını ilk öğrendiklerinde yaşadıkları şok, çaresizlik ve diğer duygular zamanla yerini aşırı üzüntü, psikolojik çökkünlük, çevre tarafından kendilerine acınarak bakıldığı duygusuna bırakmaktadır. Bu sebeplerden dolayı özel gereksinimli çocuğa sahip olmak aileleri duygusal yönden sarsan bir durumdur. Özel gereksinimli bir çocuğun aileye katılımı, aile yapısında, işleyişinde ve aile üyelerinin rollerinde önemli değişikliklere neden olmaktadır (2). Bu değişikliğin sebeplerinden biri özel gereksinimli bir çocuğun bakımında yaşanan güçlüklerin çoğu zaman aileye yoğun kaygılar yaşatmasıdır. Sevgi, sorumluluk, zorunluluk, yorgunluk ve bıkkınlık gibi kavramlardan oluşan bu problem yumağı, özel gereksinimi olmayan çocukların ailelerine yaşattıkları duygulara göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan özel gereksinimli çocuğa bakım vermek, eğitmek, büyütmek başta çocukla ilgilenen anne olmak üzere tüm aile üyelerinde problem oluşturabilmektedir (3, 4).

Ebeveynler, alışılması zor olan bu durum karşısında stres yaşamakta, günlük hayatın gereklerini yerine getirmede zorlanmaktadır. Ebeveynlerin yaşadıkları bu duygusal zorlanma, çocuklarının durumuna ilişkin yeterli bilgi edinememe, başkalarına çocuğunun durumunu açıklamada çekilen güçlük, çocukta özel gereksinime bağlı olarak görülen davranış ve sağlık sorunları, tedavi ve eğitim konusunda pek çok uzmanla görüşme gerekliliği, uygun özel eğitim merkezi bulma çabaları, daha fazla para ve enerji gereksinimi ve çocuğun geleceğine ilişkin kaygılar aileler için önemli stres kaynakları arasındadır (5).

Çocuk okul çağına geldiğinde bu stres kaynaklarına bir yenisi eklenmiş olur. Biliyoruz ki her birey toplumun diğer fertleriyle farklı ve benzer özelliklere sahip olup, benzerliklerini ve farklılıklarını dikkate alan, gelişmekte ve değişmekte olan dünyaya ayak uydurmalarını sağlayacak bir eğitim sürecine gereksinim duymaktadır. Özel gereksinimli bireyler ise, bedensel, zihinsel, duygusal ve sosyal özellikleri yönünden akranlarından farklı gereksinimleri olan bireylerdir (6). Bu farklı gereksinimlerin karşılanması ise okul ve eğitimcilerin sorumluluğunda olup özel eğitim kapsamındadır. Okul çağında çocuğu olan aileler bazen bu sorumluluğun farkında olmayan ortam ve kişilerle karşılaşabilmekte ve bu durum yukarıda açıklanan streslere bir yenisini eklemektedir. Bu çalışmada söz konusu olan özel eğitim; “görme, işitme, ortopedik ve zihinsel alanlarda tanılanmış özel gereksinimlileri, süregelen hastalıkları olanları, uyum güçlüğü yaşayanları, dil ve konuşma güçlüğü olanları, üstün ve özel yeteneklileri” kapsamaktadır. Özel eğitim çalışmalarının nitelikli personellerle yapıldığı okul ortamları ebeveynlerin okul dönemi stresini ortadan kaldırabilir ve sorunlarla baş etmelerini kolaylaştırabilir.

Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin çocuklarıyla ilgili oluşan sorunlar ve stres faktörleri ile baş edebilmelerinde; çocuğun eğitiminin nitelikli personellerle iyi okullarda gerçekleşmesinin yanı sıra, kendi psikolojik dayanıklılık düzeylerinin yüksekliği de önemli bir faktördür. Kobasa, Maddi ve Khan (1982), kişilerin başarılı bir şekilde stresle başa çıkabilmelerinde ve hayata sağlıklı devam edebilmelerinde “psikolojik dayanıklılık” kişilik özelliğinin etkili olduğunu, ayrıca “dayanıklı” bireylerin kendilerine ve dünyaya karşı farklı bir bakış açısına sahip olduğunu ifade etmektedir (7). Kobasa, Maddi ve Khan (1982), yaşanan güç olaylar karşısında kendini toparlama gücü yüksek olan bireylerin bir kişilik özelliği olarak ele alınan psikolojik dayanıklılığının, sağlık ve kişilik üzerindeki etkisini varoluşçu yaklaşımın temel kavramlarına dayandırarak açıklamıştır (7). Kobasa, Maddi ve Courington’a (1981) göre, stresli yaşam durumları ile karşılaşma sürecinde dayanıklılığı aktif hale getirme, bireylerin başa çıkmalarını kolaylaştırmaktadır (8). Alan yazın taraması son 30-40 yıl içerisinde psikolojik dayanıklılık konusuna daha çok önem verildiğini göstermektedir. Son yıllardaki ebeveyn psikolojik dayanıklılığını inceleyen pek çok çalışmaya; Yavuz ve Gümüşkaya (2021), Ilias, Cornish vd. (2019), Arslan (2020), Bilge vd. (2021), örnek verilebilir (4, 9, 10, 11). Bu çalışmalardan Ilias, Cornish vd. (2019) tarafından, özel gereksinim gruplarından olan otizmlili çocuk ebeveynleri ile yapılan çalışmada, yukarıda

açıklanan stres faktörlerine verilen tepkilerin psikolojik dayanıklılık ile ilişkisi anlatılmıştır (9).

Risk faktörlerinin varlığı, psikolojik dayanıklılık kavramını ön plana çıkarmaktadır. Bu durum risk faktörü ile birlikte koruyucu faktörlerin de devreye girmesine neden olmaktadır. Psikolojik dayanıklılık, koruyucu faktörler ve risk faktörleri birbirleriyle sıkı ilişkiler kuran kavramlardır. Risk faktörleri, sıkıntılı durumlarda verilen olumsuz yanıtların sıklığını arttıran kişisel ve çevresel değerler olarak açıklanabilir ve özel gereksinimli bir çocuk dünyaya getirmiş olmak da bu risk faktörlerinden sayılabilir. Koruyucu faktörler ise stres yönetme gibi çatışmalara dayanma yeteneğini destekleyen kaynaklardan oluşan birtakım değerlerdir. Bu faktörlerin etkisi, risk içeren bir durum olduğunda dengeleyici yani hafifletici, azaltıcı veya yok edici olarak görülür (12). Ebeveynlerin sorunlarla baş edebilmelerinde bu koruyucu faktörlerle kendini gösteren dayanıklılık kavramı bu sebeple bu tezin konusu olmuştur.

Psikolojik dayanıklılıkla ilgili benzer bir çalışmada; Mak vd. (2011), psikolojik dayanıklılığı yüksek düzeyde bulunan kişilerin depresyona karşı kendilerini koruma düzeylerinin de yüksek olduğunu, gelecek algıları ve benlik algılarının da pozitif bir yönelim gösterdiğini belirtmişlerdir. Benlik algısıyla birlikte dünya ve gelecek algılarında bir iyimserlik, psikolojik dayanıklılık ile gösterilebilmektedir. Söz konusu benlik, dünya ve gelecek algılarının pozitif olması ise elbette ebeveynlerin psikolojik dayanıklılıklarının artmasına ve böylece sorunlarla baş edebilmelerinin kolaylaşmasına sebep olacaktır denilebilir (13).

Özel gereksinimli birey ebeveynleri arasında genellikle çocuğun bakımına yönelik sorumluluğun anne tarafından üstlenildiği, bu sebeple annelerin sahip oldukları diğer rollerden vazgeçtikleri, sosyal aktivitelere katılım düzeyleri ve sosyal yaşamlarında azalma olduğu görülmektedir (2). Başka bir deyişle, özel gereksinimli çocuk annelerinin bağımlı bir hayat sürdürdükleri ve bu bağımlılığın anneye çeşitli yükler oluşturduğu gözlenmiştir. Bu yükler sonucunda ise daha çok stres, zorlanma, öfke, yalnızlık yaşadıkları (14, 15), bedensel yakınmaların, depresyon ve anksiyete bozukluğu gibi ruhsal bozuklukların da daha sık görüldüğü araştırma bulguları arasındadır (16). Sonuç olarak, alan yazında yer alan çalışmaların ortak bulgusu özel gereksinimli bireyin bakımını genelde annelerin üstlendiği, bu annelerde stres, depresyon ve anksiyete düzeyinin daha yüksek olduğu (17, 18, 19) ve bu durumun yaşam kalitesini olumsuz

etkilediği yönündedir. Buradan yola çıkılarak hazırlanan bu araştırma özellikle anneler ile yapılmıştır. Bakım sorumluluğu yüksek stres faktörü oluşturmakta olduğundan annelerin sorunlarla baş etme ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri hem kendilerinin hem de çocuğun yaşamında önemli sonuçlar doğuracaktır.

Genel olarak alanyazın incelendiğinde özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin düşük, depresyona girme oranlarının ise yüksek olduğu görülmüştür.

1.1. Problem Durumu

Özel eğitim, özel gereksinimli çocukların eğitim ihtiyaçlarını karşılama amacına hizmet eden bir eğitim alanıdır (20). Özel eğitim ihtiyacının artması ve özel eğitim verilmesi konusunda yaşanan olumlu gelişmelerle birlikte özel eğitim büyük bir hızla gelişim kaydeden bir alan halini almıştır. Özel gereksinimli bireylerin aileleri, okuldaki eğitimin yanı sıra gündelik hayat içerisinde de büyük zorluklar yaşamaktadırlar. Annelerin bu zorluklarla başa çıkma becerilerinin psikolojik dayanıklılıkla olan etkileşimi, çalışmanın problem durumunu meydana getirmektedir.

Özel gereksinimi olan bir çocuğun anne babası olma rolü, anne babaların kendi seçtikleri bir rol değildir ve bu role hiçbiri kendini hazırlamaz (21). Özel gereksinimli bireye sahip ailelere çocuklarının özel gereksinim durumu söylendikten itibaren aileleri ilgilenmeleri gereken pek çok problem beklemektedir. Bu süreçte ebeveynlerin birbirlerini suçlama, yeni duruma ayak uydurma, düzenin değişmesi gibi durumlarla baş etmesi gündeme gelmektedir (22).

İlgili çalışmalarda özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin ve özellikle annenin yaşamının önemli ölçüde etkilendiği, (23) ve ailelerin özellikle annelerin özel gereksinimi olan çocukları için neredeyse tüm yaşamlarını yeniden yapılandırma gibi bir durumla karşı karşıya kaldıkları (24) belirtilmektedir.

Bununla birlikte, Sancakoğlu (2017) pek çok araştırma ile ortaya konulduğu üzere özel gereksinimi olan çocuğa sahip annelerin “stres, umutsuzluk, kaygı, tükenmişlik düzeyleri, evlilik uyumları, yaşam kaliteleri gibi hususlarda önemli düzeylerde sorunlar yaşadıklarını, annelerde ciddi ruh sağlığı sorunları” görüldüğünü belirtmektedir (23).

Özel gereksinimi olan çocukların ve ailelerinin karşılaştığı sorunların aşılması, çocukların özel eğitim alması kadar önemli bir yapıdadır. Özel eğitim sürecinde özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin başa çıkma becerileri, çalışmanın ele aldığı problem durumu açısından belirleyici bir etkidir.

Özel gereksinimli birey annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi içeren problem durumu kapsamında özel eğitimin bu niteliği önemli bir yere sahiptir. Özel gereksinimli bireye sahip bir annenin başa çıkma becerisinin daha yüksek olacağı ve bunun psikolojik dayanıklılık düzeyini artıracak beklentisi, araştırmanın temel varsayımını oluşturmaktadır. Buna paralel olarak araştırmadaki problem cümlesi “özel gereksinimli birey annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasında bir ilişki var mıdır?” şeklindedir.

1.2. Problem Cümlesi

Araştırmanın ana problem cümlesi; “özel gereksinimli çocuk annelerinin sorunlarla baş etme yöntemleri ve psikolojik dayanıklılık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi” şeklindedir. Bu ana problem annenin; yaşı, eğitim durumu, çalışma durumu, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun cinsiyeti, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve annenin içinde bulunduğu psikolojik evre, aylık geliri, medeni durumu, özel gereksinimin ortaya çıkış zamanı, çocuğun yaşı ve eşin çocuğa tutumu şeklinde sıralanan değişkenler açısından irdelenmiştir.

1.2.1. Alt Problemler

Problem cümlesi doğrultusunda cevaplandırılacak alt problemler aşağıdaki gibidir.

Araştırmaya katılan özel gereksinimli çocuk annelerinin;

1. Başa çıkma becerileri ölçeği maddelerine dair puan ortalamaları nedir?

2. Başa çıkma becerileri demografik bilgiler açısından irdelendiğinde anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

3. Başa çıkma becerileri ana problemde sıralanan değişkenler açısından irdelendiğinde, anlamlı bir farklılaşma göstermekte midir?

4. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının puan ortalamaları nedir?

5. Psikolojik dayanıklılığı demografik bilgiler ile irdelendiğinde anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

6. Psikolojik dayanıklılık düzeyleri ana problemde sıralanan değişkenler açısından irdelendiğinde, anlamlı bir farklılaşma var mıdır?

1.3. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın genel amacı, özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi incelemektir.

1.4. Araştırmanın Önemi

Özel gereksinimli bir birey dünyaya geldiğinde, bireyin nasıl bir yaşantısı olacağı aslında ebeveynlerinin kendisi ile ilgili bakış açısına göre şekillenir. Ebeveynler çocuklarının özel gereksinim durumları karşısında güçsüz ve dayanıksız olduklarında çocuğun özel eğitimden edineceği fayda ile ebeveynler güçlü ve psikolojik dayanıklılıkları yüksek olduğunda çocuğun özel eğitimden edineceği fayda ve sonuçlar birbirinden önemli ölçüde farklılaşacaktır. Son yıllardaki özel eğitim ihtiyacının artma eğilimi, özel gereksinimli çocuğa sahip olan annelerin yaşadıkları zorlukların psikolojik dayanıklılık çerçevesinde ele alınıp çözüme kavuşturulması ile alınacak olumlu sonuçların hem ebeveyn hem de çocuk üzerinde belirleyici etkisi olması bu araştırmanın önemini oluşturan unsurlardan biridir.

Yukarıda da anlatıldığı gibi ailelerin çocuklarının durumunu kabullenme sürecinde verdikleri tepkilerin ve psikolojik dayanıklılıklarının nasıl olacağı ve yaşamlarında karşılaştıkları güç durumlarla nasıl baş edecekleri, çocuğun hayatını şekillendirmede etken olduğundan önemli bir konudur (6). Aileler özel gereksinimli olan çocuklarının durumuna uyum sağlama ve yaşadıkları güçlüklerle baş edebilmede farklılıklar gösterebilirler. Aile yapısı, kültürel yapı, sosyoekonomik düzey, ailenin çocuğu ile ilgili bilgi düzeyi gibi aileye ait özellikler ile anne babaların kişilik özellikleri, ailenin çocuğa uyumu güçlüklerle baş edebilmelerinde etkili olan faktörlerdir. Bu faktörler arasında kişilik özelliği olarak psikolojik dayanıklılığı yüksek olan ebeveynlerin

yeni durumlara uyum sağlama ve yaşadıkları stres ve olumsuz duygularla başa çıkma konusunda daha iyi durumda olacakları düşünülmektedir (6).

Özel gereksinimli çocuğa sahip anneler, özel gereksinimi olmayan çocuğa sahip annelere kıyasla çocuklarının kendilerine daha bağımlı olduklarını, kendi kendilerini yönetemediklerini, aileye daha fazla sorumluluk yüklediklerini, genel anlamda sağlıklı çocuktan daha çok zorluk yaşattıkları için strese maruz kaldıklarını ifade etmişlerdir (18). Ayrıca benzer şekilde, ebeveynlerin daha fazla depresyon belirtisi taşıdığı ve duygusal zorluk yaşadığı da, (25, 26) yapılan çalışmalarda görülmüştür. Bu ifadeye paralel olarak; ülkemizde ve diğer ülkelerde özellikle özel gereksinimli çocuğu olan annelerle yapılan çalışmalarda, özel gereksinim durumundan dolayı maruz kalınan strese, zorlanma, öfke, yalnızlık duygularının da eşlik ettiği bu duyguların sebep olduğu bedensel yakınmaların çoklukla ortaya konduğu, yanı sıra depresyon ve anksiyete bozukluğu gibi ruhsal bozuklukların daha sık görülür olduğu alanyazında yer almaktadır (27, 28, 29, 30).

Yapılan araştırmalarda, özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri; sahip olmayan annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinden daha yüksek olduğu bulunmuştur (25, 31, 32). Ayrıca özel gereksinimli çocuk annelerinin eğitimleri arttıkça anksiyete, depresyon, olumsuz benlik ve somatizasyon puanlarının azaldığı (33, 34) aynı zamanda bir işte çalışan annelerin, çalışmayan annelere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Özellikle özel gereksinimli bir çocuğa sahip olan ebeveynlerle ilgili yapılan çalışmalarda annelerin psikolojik semptom sayılarının babalara oranla daha çok olduğu görülmektedir. Bu durum özel gereksinimli çocuk sahibi olan annelerin depresif belirtileri daha fazla gösterdiğini ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu ifade etmõesi açısından önem arz etmektedir. Bu durumun açıklanmasında annelerin babalara oranla kişisel ilişkilerde daha duyarlı olmaları ile açıklanmaktadır (33, 35, 36, 37).

Canarslan (2014), yaptıkları çalışmada işitme yetersizliği olan çocuk anneleri ile zihinsel veya çoklu yetersizliği olan annelerin yaşam kalitelerini karşılaştırmışlardır. İşitme yetersizliği olan çocuk annelerinin diğerlerine göre yaşam kalitelerini daha yüksek algıladıkları görülmüştür (36). Öztürk (2017) ise otizmlı çocuklara sahip anneler ile zihinsel yetersizliği olan çocuklara sahip annelerin benzer depresyon ve anksiyete düzeyleri gösterdiğini bulgulamıştır (38). Uğuz vd. (2004) ile Aydın (2016) tarafından yapılan araştırmada, çocukları zihinsel yetersizlik tanısı almış annelerle otizmlı çocuğa

sahip olan annelerin depresyon düzeylerinin farklılaşmadığı belirlenmiştir (18, 39). Tüm bu çalışmalardan anlaşılabacağı gibi, çocuğun özel gereksinim durumu, ebeveynlerin veya birinci dereceden bakım sağlayan annelerin depresyon ve anksiyete düzeyleri üzerinde etkilidir.

Özel gereksinimi olan çocuk sayısının tüm dünya genelinde artıyor olması, araştırmanın önemini vurgulayan bir başka husustur.

1.5. Sayıtlar

Araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin ölçekleri içtenlikle yanıtladıkları varsayılmıştır.

1.6. Sınırlılıklar

Araştırmanın sınırlılıkları aşağıdaki gibidir:

- a) Balıkesir ilinde yaşayan özel gereksinimli çocukların anneleri ile,
- b) Araştırma için oluşturulan, problem ve alt problemler ile çalışmada kullanılan;

“Demografik Bilgi Formu”, “Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri”, “Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği” ile ölçülen niteliklerle sınırlıdır.

1.7. Tanımlar

Özel Gereksinimli Birey: Çeşitli nedenlerle bireysel ve gelişim özellikleri ile eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren bireydir (40).

Dayanıklılık: Ani gelişen olaylar karşısında direnç göstermeyi, esnek davranabilmeyi, kendini toparlamayı, sürekli öğrenmeyi ve zorluklara hazır olmayı ifade etmektedir (41, 42).

Psikolojik Dayanıklılık: Psikolojik dayanıklılık her ne kadar zor durumlar karşısında başa çıkabilme kapasitesi ile ilgili bir kavram olarak anılsa da, zor durumlarda hayata karşı olumlu bir inanç geliştirilmesi de bu kavram kapsamında değerlendirilmektedir. Bunun yanında zor durumda yardıma ihtiyacı olduğunun da fark edilmesi ve gerektiğinde yardım talebinde bulunmak ta psikolojik dayanıklılık gerektiren bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır (43).

Başı Çıkma: Stresli bir olay veya kriz durumunu ortadan kaldırmaya, değiştirmeye veya yönetmeye yardımcı olan psikolojik kaynakları ve baş etme stratejilerini içerir (44).

Özel Gereksinimli Birey: Öğrenme ve/veya davranış problemleri gösteren çocuklar, bedensel özelliği ya da duyuşal yetersizliğı olan çocuklar olduğı kadar üstün ya da özel yetenekli çocukları da içine alan kapsamlı bir terimdir (45).

Özel Eğitim: Özel eğitim gereksinimi olan kişilerin eğitim-öğretim ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek için duruma uygun olarak yetiştirilmiş eğitimci, geliştirilmiş eğitim müfredatları ve yöntemleri ile bu bireylerin gelişimsel açıdan bütün alanlarına yönelik olarak uygun ortam sağlanarak verilen eğitimidir (46).

2. GENEL BİLGİLER

2.1. Özel Gereksinimli Birey

Bedensel özellikleri ve öğrenme yetenekleri gibi farklı gelişim alanlarındaki normlardan önemli ölçüde üstte veya altta olmak koşulu ile farklılık gösteren ve genel eğitim hizmetlerinden yeteri kadar faydalanamayan, bireyselleştirilmiş eğitim programlarına ve özel bir eğitime ihtiyaç duyan çocuklar özel gereksinimli çocuklar olarak adlandırılır (47).

Özel gereksinimi olan bireyler akranlarına göre anlamlı farklılığa sahiptirler. Bu grupta değerlendirilen bireyler, akranlarına oranla daha yetersiz olanlar ve üstün yetenekliler gibi daha gelişmiş özelliklere sahip olanlardır. Böylece, kullanılan ifadenin bütünüleyici bir özellik taşıdığı vurgulanabilmektedir (48). Diğer taraftan özel gereksinimli birey, yalnızca fiziksel özellikleri ve öğrenme yetenekleri bakımından geri kalmış bireyler değil aynı zamanda öğrenme yetenekleri bakımından özel gereksinimi olmayan öğrencilerden üst düzey performans sergileyen öğrencileri de kapsamaktadır (49).

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliğinde ise özel gereksinimli bireyler, Madde 4'te “özel eğitim gerektiren birey” şeklinde ele alınmakta ve “çeşitli nedenlerle bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarına göre beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren birey” olarak tanımlanmaktadır (50).

Özel gereksinimli bireyler; doğum öncesi nedenlerle, doğum sırasında yaşanan olumsuzluklarla ve doğum sonrasında meydana gelen çeşitli nedenlerle bilişsel olarak, dil gelişimi açısından, fiziksel olarak, aynı zamanda sosyal yaşantılarında ve duygusal gelişimlerinde ölçülebilir düzeyde özel gereksinimi olmayan yaşlıtlarına nazaran belirgin farklılıklar gösteren ve bunun neticesinde özel eğitime ihtiyaç duyan bireylerdir (51). Özel gereksinimli bireyler yaşamlarında birçok sorunla karşılaşmaktadır. En sık karşılaştıkları sorunların başında, bulunduğu topluma uyum sağlamaya çalışma çabasıdır. Bu uyum süreci içinde en önemli faktör ise toplumun onu kabul etmesi ve olumlu yaklaşım içinde olmasıdır. Bunlar da özel gereksinimli bireylere yönelik farkındalık geliştirerek sağlanabilir (52). Bu tez çalışmasının da söz konusu farkındalığın gelişimine hizmet edecek sonuçlar ortaya koyması beklenmektedir.

2.1.1. Özel Gereksinimli Birey Olma Nedenleri

Sağlık durumlarının, kişisel faktörlerin ve çevresel faktörlerin etkileşiminden kaynaklanan özel gereksinim durumu büyük farklılıklar gösterebilmektedir. Farklı özel gereksinim durumları düşünüldüğünde ise her bir durumun ortaya çıkmasına sebep olan durumlar farklılaşmaktadır (53). Özel gereksinim durumuna neden olan faktörler genel olarak doğum öncesi, doğum sırası ve doğum sonrası olmak üzere üç farklı başlıkta da ele alınmaktadır. Kaynağına göre özel gereksinim durumunda doğum öncesindeki faktörler, nedenlerine göre özel gereksinim durumunda ise doğum sırasındaki ve sonrasındaki faktörler değerlendirilmektedir

2.1.1.1. Doğum Öncesi Nedenler

Doğuştan özel gereksinimliliğe sebep olan durumlar doğum öncesi faktörlerin içerisinde bulunmaktadır. Akraba evlilikleri, kalıtsal hastalıklar, kan grubu uyumsuzluğu, annenin sahip olduğu diyabet, hipertansiyon, epilepsi, kalp hastalıkları, annenin yaşı (18'in altında ya da 35'in üstünde olması), annenin hamileyken karşılaştığı sorunlar (kötü ve yetersiz beslenme, doktor kontrolünde kullanılmayan ilaçlar, sigara ve alkol kullanımı, annenin tehlikeli kimyasal maddeler sonucu zehirlenmesi, röntgen ışınlarına maruz kalma, stres) ve bu dönemde geçirilen enfeksiyon hastalıkları özel gereksinime sebep olan doğum öncesindeki faktörlerdendir (54).

2.1.1.2. Doğum Sırasındaki Nedenler

Bebeğin erken doğması, doğum anında yapılan hatalı müdahaleler, bebeğin oksijensiz kalması, kordon dolanması, erken doğum ve geç doğum gibi gebelik süresinden sapmalar, doğum esnasında yaşanan anormallikler gibi nedenler bu başlık altında incelenebilir (51, 54).

2.1.1.3. Doğum Sonrasındaki Nedenler

Doğum sonrası oluşan bazı etmenler de özel gereksinime neden olabilmektedir. Bunlar şöyle sıralanabilir (51, 54).

Yeni doğan döneminde görülen metabolik sorunlar (hipotroidi, fenilketonüri), bulaşıcı hastalıklar, malnutrisyon, mental bozukluklar, enfeksiyonlar, kazalar, yaşlılık, kronik hastalıklar, doğal afetler, psikolojik ve sosyal sıkıntılar, yetersiz beslenme, yaşadığı ortamın uygun olmaması, anne ve çocuk arasındaki ilişkilerde sınırlılıklar gibi

sosyal kültürel geri kalmışlık çocuğun hafif derecede zihinsel yetersizlik olmasına yol açabilir (55).

2.1.1.4. Kalıtsal Nedenler

Özel gereksinimli çocuklardaki durum incelendiğinde özellikle zihinsel yetersizlik ve beyinle ilgili gelişim bozukluklarında temel faktörlerin başında genetik etmenler başı çekmektedir. Fenilketonüri (PKU) hastalığında kalıtsal bir bozukluk sonucu karaciğerde biriken fenilalalin maddesi, beyni etkileyerek bu hastalığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu nedenle yeni doğan bebeklerin bu hastalık bakımından doğdukları anda testlere tabi tutularak erken teşhisi, hastalığın ergenlik öncesinde yapılacak diyetle etkisinin en aza indirilmesi hedeflenmelidir (56).

2.1.2. Özel Gereksinim Türleri

Bu bölümde tez boyunca özel gereksinimli birey olarak adlandırılan bireylerin özelliklerine göre sınıflandırılmaları üzerinde durulmuştur. Alanyazında şimdi özel gereksinimli olarak bütüncül bir ifadeyle yerini bulan kavram önceleri yetersizlik olarak adlandırıldığından bu alt bölümde bugün özel gereksinimli olarak tanımladığımız yetersizlik gruplarına değinilmiştir.

Yetersizlik, bedenin biyofiziksel ve kimyasal yapısının zedelenmesi sonucu organın yokluğu, bozukluğu ya da işlevini yerine getirememesi durumudur (57).

Yetersizlikten etkilenen bireylerde yetersizliğin türü, derecesi ve nitelikleri birbirlerinden farklılık göstermektedir. Bu nedenle yetersizlikler, sahip oldukları özelliklere göre çeşitli gruplara ve düzeylere ayrılmaktadır (58, 59).

2.1.2.1. Zihinsel Yetersizlik

Zihinsel yetersizliğin ilk tanımları 1900'lü yılların başında yapılmıştır. Bu tanımlar içinde en bilinenleri 1947'de Tredgold ve 1941'de Doll'un yaptığı tanımlardır. İlerleyen yıllarda günümüzdeki adıyla Amerikan Zihinsel ve Gelişimsel Yetersizlikler Birliği tarafından yapılan tanımlar yaygın kabul görmüştür. Bu kuruluş, lider konumda olan sivil bir örgüttür (49). Bu örgüt bünyesindeki komite, zihinsel yetersizlik ve zekâ geriliği terimini kullanarak şöyle tanımlamıştır (60):

Bireyin iletişim, öz bakım, ev yaşamı, sosyal beceriler, toplumsal yararlılık, kendini yönetme, boş zaman ve iş gibi alanlarda ve zihinsel işlevlerde önemli derecede normalin altında olması durumu olarak tanımlanmaktadır (60).

Zihinsel yetersizliği olan birey, zihinsel işlevler bakımından ortalamanın iki standart sapma altında farklılık gösteren, buna bağlı olarak kavramsal, sosyal ve pratik uyum becerilerinde eksiklikleri ya da sınırlılıkları olan, bu özellikleri 18 yaş öncesinde ortaya çıkan özel eğitim ile destek hizmetlerine ihtiyaç duyan birey olarak tanımlanır (58).

Zihinsel yetersizliği olan bireylerin eğitsel sınıflandırılması şu şekilde yapılmıştır (61):

Eğitilebilir Zihinsel Yetersizliği Olanlar: Zeka bölümleri 50-54 ile 70-75 arasında olan bireylerdir. Okul çağında akademik becerilerde gerilik gösterirler. Ortalama üçüncü ve dördüncü sınıf düzeyinde akademik beceri kazandırılabilirken, bu düzeye normallere göre daha ileri yaşlarda ulaşabilirler.

Öğretilbilir Zihinsel Yetersizliği Olanlar: Zeka bölümleri 25-35 ve 50-55 arasında olan bireylerdir. Temel akademik becerilerde eğitilemezler. Uyum, iletişim ve özbakım becerilerini öğrenebilirler.

Ağır ve Çok Ağır Derecede Zihinsel Yetersizliği Olanlar: Zeka bölümleri 35 ve daha altındadır. Özbakım becerilerini kısmen öğrenebilirler.

Zihinsel yetersizliği olan çocuklar duygularını ve düşüncelerini ifade etmekte zorluk yaşamaktadırlar. Arkadaş ilişkileri kısa olabilmektedir. Kuralları öğrenmede ve kurallara uymada problem yaşarlar. Dikkatleri kısa ve dağınıktır. Gecikmiş konuşma, artikülasyon ve ses problemleri ve bazı davranış problemleri de görülebilmektedir (61).

Zihinsel yetersizliği bir çocuğa sahip olmak, ailelerde çocuğun özel gereksinim durumu ne olursa olsun birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Psikolojik sorunlar, sosyal ve çevresel ilişkiler, maddi sorunlar, özel gereksinimli çocuğun eğitimi, sağlıklı ilgili sorunlar bunlar arasında gösterilebilir (16). Bu yaşanan sorunlar, sadece zihinsel yetersizliği olan çocukların sorunları olmayıp, çocuğun ailesini ve çevresini de içine alan bir sorundur (62). Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip olmak, sağlıklı bir çocuğa sahip olmaktan daha çok ilgi, alaka ve sorumluluk getirmektedir. Zihinsel yetersizliği olan

çocuğa sahip ailelerin hayatlarıyla ilgili tüm planları çoğunlukla çocuklarına göre şekil almaktadır. Çocuğun ihtiyaçlarını karşılamada annenin babaya göre daha fazla görev ve sorumluluk yüklenmesi anneyi zamanla eşinden ve diğer çocuklarından uzaklaştırabilmektedir. Çünkü, anne kendi zamanının, enerjisinin ve ilgisinin büyük kısmını özel gereksinimli çocuğuna vermek zorunda kalmaktadır. Bunların sonucunda da çoğunlukla eşler arasında sorunlar, kardeşler arasında uyum ve davranış bozuklukları ortaya çıkabilmektedir. Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde çocuğun bakımını genellikle anne üstlenirken baba ev gelirine katkı sağlayan kişi rolünü üstlenir. Bu nedenle anne çocuğa sahip olmanın getirdiği yükten daha fazla etkilenebilmektedir (63). Zihinsel yetersizliği olan çocuk annelerinin sosyal yaşamlarının kısıtlandığı ve sosyal desteğe ihtiyaç duydukları (64), duygusal tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu (65) çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Özel gereksinimli çocuk anneleri, çocukların bakımından birinci derecede sorumlu olduklarını algıladıklarından sosyal ilişkilerinden genellikle feragat ettikleri ve sosyal rollerinde de gerekli özeni göstermedikleri anlaşılmaktadır (2). Özel gereksinim türünün zihinsel olması ve düzeyinin yüksek olması, bakım ihtiyacı ile birlikte annelerin kaygı ve stres düzeylerini de beraberinde yükseltmektedir (66). Bu durum annelerin yaşam kalitelerini olumsuz etkilemektedir.

2.1.2.2. Bedensel Yetersizlik

Ortalama düzeyde devinimsel işlevde bulunmaya engel olan yetersizliktir. Bedensel yetersizliği olan bireyler, duygusal olmayan bedensel yetersizlikleri, öğrenme süreçlerine olumsuz etki eden bireylerdir (67).

Bedensel yetersizlik kavramı (68);

- a. İskelet bozukluklarını
- b. Kas bozuklukları ve zayıflıklarını,
- c. Eklem bozuklukları ve hastalıklarını,
- d. Sinir sistemindeki bozuklukları ve yetersizlikleri,
- e. Devinimsel bozuklukları ve yetersizlikleri kapsamı içine almaktadır.

Bedensel yetersizliğe sahip çocuklara bakıldığında öncelikle nörolojik sebepler öne çıkmaktadır. Özellikle beyin gelişimi veya omurilikte meydana gelebilecek anomaliler bedensel yetersizliklerle sonuçlanabilmektedir. Bunların yanında ortopedik nedenler de sıklıkla bedensel yetersizliklere yol açabilmektedir. Kas, kemik ve eklem gelişimindeki düzensizlikler veya bozukluklar, birçok bedensel yetersizliklerin nedenleri arasındadır. Son olarak kanser gibi uzun süreli hastalıklarda da somatik bozuklukların ortaya çıktığı görülmektedir. Toplumda %0,1 ile %3 arasında bedensel yetersizliği olan bireyler olduğu tahmin edilmektedir (69).

Yaşar (2010), bedensel yetersizliği olan bireylerin bağımsız hareket edebilme becerilerinin ve devinimsel koordinasyonlarının sınırlı olduğunu, pasif kalmayı tercih ettiklerini, içe kapanık ve kendilerine güvensiz olduklarını ve sıklıkla yorgunluktan şikâyet ettiklerini belirtmektedir (70). Bu bireylerde bedensel yetersizliğin yanında zihinsel yetersizlik, konuşma, görme, işitme, çeşitli davranış ve uyum problemleri de görülebilmektedir.

2.1.2.3. İşitme Yetersizliği

Hafif dereceden çok ileri dereceye kadar herhangi bir derecedeki işitme güçlüğünü belirten, sağır ve ağır işiten alt gruplarını içeren bir yetersizliktir (48). İşitme yetersizliği, işitme duyarlılığının kısmen veya tamamen kaybindan dolayı konuşmayı edinmede, dili kullanma ve iletişimde yaşadığı güçlükler nedeniyle özel eğitim ve destek eğitim hizmetine ihtiyacı olan birey olarak tanımlanır (71).

İşitme kaybı doğuştan veya sonradan olan problemler nedeniyle işitme duyarlılığında meydana gelen azalmadır. İşitme organı olan kulak, hamileliğin 7. ayında gelişimini büyük oranda tamamlar. İşitme gelişimi bu dönemde başlamıştır. Doğumdan sonraki dönemde kulağın algı özellikleri, yön tayini, frekans, ayırt etme yetenekleri gelişir. İlk dört yaş içinde işitme duyusunun hassasiyeti çok önemlidir. Bu çocukların kelime hazineleri daha yavaş gelişir ve yaş ilerledikçe bu fark artar. Ayrıca düşünme, karar verme, yorumlama ve neden sonuç ilişkisi kurma gibi zihinsel süreçlerde yetersizlik görülür (48). Bilişsel gelişim ile ilgili olan dilin, alıcı dil becerileri kısmı işitme ile de ilişkili olduğu için bu çocuklarda işitmenin olamaması ya da yetersiz olması sonucunda hem bilişsel gelişim hem de dil gelişimi etkilenmektedir.

İşitme yetersizliği tanısı almış çocukların ailelerinde, çocuğun eğitimi, profesyonellerden alınacak destekler ve teknolojik araçlardan yararlanma konularında kaygı vestres yaşanabilmektedir. Ebeveynlerin duygusal açıdan olaya bakmaları ve mantıklı karar verebilmedeki zorluklara ek olarak sıklıkla ailelerin yetersizlik konusundaki gerçekleri kabul etmemeleri, çocuğun gelişimine olumsuz etkilemektedir. Diğer özel gereksinimli çocuklar gibi işitme yetersizliği olan çocukların da toplum içinde diğer çocuklar tarafından ayrımcılığa maruz kaldıkları bilinmektedir. Ayrıca ailelerin ihmal veya aşırı korumacı davranışları da çocukların gelişimini engelleyen etmenler arasında yerini almaktadır (72). Ebeveynlerin çocukların eğitimi ve gelişimi sırasında uygulanacak disiplin konusunda kararsızlık yaşamaları ve çocukların durumunu sürekli olarak yakın çevresine açıklama yapmaları sıklıkla karşılaşılan durumlardandır (73).

Genel olarak, özel gereksinimli çocuk ve ebeveynleri arasındaki etkileşim döngüsel nedenselliğe bağlıdır. Ebeveynlerin tutum ve davranışları çocuğun gelişimini etkilerken, çocuğun katılımı ise ebeveynleri etkiler. Bu döngüsel ilişkide en önemlisi etkileşimin kalitesidir (74).

Ailenin yapısı, toplumsal ve kültürel kabuller, sosyal statü gibi farklı etmenler, işitme yetersizliği olan çocuk sahibi ailelerin çocuklara verdikleri tepkilerde rol oynamaktadır. Bu nedenle ailelerin başa çıkma becerileri ve durumu kabul düzeyleri farklılaşmaktadır (76). Wiefferink vd. (2012) yaptıkları çalışmada ailelerin işitme yetersizliği tanısı alındıktan sonra durumu kabul etmedikleri, daha sonra kabul ettiklerinde ise erken müdahale şansını kaçırdıklarını belirtmiştir. Pişmanlıkla birlikte ailelerin çocuğun bu durumuna nasıl katkı sağlayabilecekleri konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıkları belirlenmiştir (76). Anneler, çocuklarının işitme yetersizliği tanısı almasından sonra şok, korku ve kaygı gibi yoğun duygusal tepkiler verdiklerini belirtmişlerdir. Pişmanlık ve endişe duygularının da eşlik ettiği tanı sonrası zamanlarda babaların tepkilerinde ise farklılıklar gözlenmiştir. Ayrıca annelerin çocukla olan etkileşimlerinin de tanı sonrası olumsuz etkilendiği ortaya çıkmıştır (77).

2.1.2.4. Görme Yetersizliği

Görme yetersizliği, gözün yapısında meydana gelen zedelenme sonucunda gözün görme işlevini tam olarak yerine getirememesidir (78).

Görme yetersizliği iki biçimde tanımlanabilmektedir. Bunlar yasal ve eğitsel tanımlardır. Yasal tanım; tıp alanında çalışanlar tarafından kullanılmaktadır. Eğitsel tanım ise eğitimciler tarafından kullanılan tanımdır (79). Yasal tanım; gerekli bütün düzeltmeler yapıldıktan sonra, iyi gören gözünde olağan görme gücünün en fazla onda biri bulunan ve görüş açısı yirmi dereceyi geçemeyenlere kör denilmektedir (74). Eğitsel tanılamada ise, görme keskinliği kaybında ağır derecede etkilenme olup, öğretimini Braille alfabesi ve konuşan kitaplar ile sürdüren kişiye kör, büyüteçler ile okuyabilen kişilere de az gören denilmektedir (80).

Az görenler, görme duyusunun zedelenmesine ilişkin gerekli olan tüm düzeltmelerden sonra normal görme gücüne sahip bir kişinin 200 ayaklık mesafeden görebildiği bir şeyi 70-20 ayak arasında bir mesafeden gören kişi olarak tanımlanmaktadır (81).

Görme yetersizliği olan bireylerin gelişim özellikleri incelendiğinde daha az hareket ettikleri için motor gelişim daha yavaş ve geç olabilmekte, duruş ve yürüyüş bozuklukları da görülebilmektedir. El göz koordinasyonunun yerini el-kulak koordinasyonu almaktadır (82). Görme yetersizliği olan bireyler daha çok yüksek sesle ve tek tonda konuşmakla birlikte jest ve mimikleri kullanmada yetersizdirler. Zeka gelişimleri yaşlıları ile aynıdır. Birbirleri ile iletişim kurmalarında en önemli etmen göz kontağıdır (83).

2.1.2.5. Otizm Spektrum Bozukluğu

Nörogelişimsel bir bozukluk olarak bilinene Otizm Spektrum Bozukluğu (OSB), kişilerin sosyal ilişkilerinde kısıtlılık, ilginin sınırlı kalması ve tekrarlı davranışların gözlemlendiği bir durumdur (84). Erken çocukluk dönemlerinde oraya çıkan otizm, geniş bir spektruma sahip olarak birçok yetersizlik alanlarıyla yakından ilişkilidir (85).

Belirtileri erken çocukluk döneminde, özellikle de ilk 3 yaşa kadar ortaya çıkan otizm hastalığında, akranların yapabildiği basit günlük becerilerde zorluklar oluşur. Akranların kolaylıkla yapabildiği fiziksel hareketlerden emekleme ve sosyal becerilerden taklit gibi birçok davranış kalıplarında otizmlili bebeklerin veya çocukların zorlandıkları bilinmektedir. Özellikle doğum anından itibaren anne bebek etkileşimleri sırasında bebeğin göz teması kurmaması veya göz temasından kaçınması, en çok gözlenen semptomlar arasında yer almaktadır (86).

Her anne baba bebeğin doğumuna kadar bir takım hayaller kurarlar. OSB'li bir çocuğa sahip olduklarını öğrendiklerinde, hayallerini kurdukları mükemmel çocuğu kaybetme hissi yaşamaktadır; bu durum sevilen bir yakının kaybında yaşanan yas sürecine benzemektedir (87).

Bu süreci açıklayan modellerden biri Kubler-Ross (1969)'un geliştirmiş olduğu modeldir. Bu modeldeki süreçler; inkâr etme, kızgınlık, pazarlık, depresyon ve kabulden oluşmaktadır. Anne ve babanın çocuklarında herhangi bir problem olmadığını savundukları dönem inkâr etme dönemidir. Kızgınlık dönemi ise; anne ve babanın OSB'nin neden kendilerinin bulduğuna dair sorgulamaları içeren, öfke ve kızgınlık hissettikleri dönemdir. Pazarlık dönemi ise; anne veya babanın ya da ailenin OSB gerçeğinden uzaklaşmak için çeşitli uygulama ve önerileri denedikleri ve ne yapabileceklerine dair düşündükleri ve çaba sarf ettikleri dönemdir. Depresyon dönemi ise; anne ve babaların OSB'nin iyileştirilemeyeceğine yönelik düşüncelerinden dolayı depresyon yaşadıkları dönem olarak açıklanmaktadır. Anne babaların artık çocuklarının güçlü ve zayıf yanlarını, gereksinimlerini, gelecekleri ile ilgili konuları açık ve dürüst bir şekilde dile getirdikleri dönem ise kabullenme dönemdir (88).

Ailelerin özel gereksinimli bir çocuğa sahip olması, psiko-sosyal destek ihtiyaçlarını artırmaktadır. Bakımın güçleşmesi ile ebeveynlerin eş, akraba gibi yakın çevredeki sosyal destekleri aramaya başlamaları kaçınılmazdır (89). Stres dolu bir yaşamla birlikte kaygı ve geleceğe dair korkular yaşam kalitesini düşürmektedir. Baş etme becerilerini kullanma ihtiyaçları artan ailelerin zorlukların üstesinden gelebilmesi için psiko-sosyal destek almaları gereklidir. Burada zorlulara karşı durarak durumun üstesinden gelme çabası, psikolojik dayanıklılık kavramını ile açıklanmaktadır (90).

Sucuoğlu (2012) özel gereksinimli çocuk sahibi olan aileler için güçlü ve zayıf yönlerin tespitine dikkat çekmiştir. Ailelerin zayıf yönlerinin tespit edilerek bu yönlerine dair desteklerin artırılması, baş etme becerilerinin gelişmesi açısından önemlidir (91).

Dayanıklılığı yüksek olan ebeveynlerin daha az depresyon, daha olumlu eş ilişkisi, günlük yaşam rutinine daha iyi uyum sağlama, daha iyi psikolojik iyilik hali, daha fazla yaşam doyumu olduğu belirtilmiştir (92). Bu bağlamda otizmlı çocuğu olan ailelerin güçlenerek dayanıklılıklarının artmasının hem çocukları hem de kendi yaşamları için oldukça önemli olduğu söylenebilir.

2.2. Özel Eğitim

Özel eğitim; fiziksel, zihinsel, iletişimsel, sosyal, duygusal veya akademik alandaki gelişimi akranlarına kıyasla anlamlı düzeyde fark taşıyan, sıradan gelişim gösteren akranlarıyla birlikte eğitim/öğretime tabi tutulamayan veya kısmen tabi tutulabilen ve kendisi için hassas bir eğitim süreci geliştirilmesine gereksinim duyan bireylerin; içinde bulundukları özel gereksinim durumuna özgü araç, ortam ve personel aracılığıyla mevcut gelişim performanslarını ideal seviyeye taşımak için bireysel olarak veya grup halinde alabileceği yasal eğitimidir (80).

Bu bağlamda bir birey (80);

- Kendi yaşlıtlarına kıyasla öğrenmede, konuşmada veya normal kabul edilen sosyal davranışlar sergilemede önemli bir güçlük yaşıyorsa,
- Fiziksel, zihinsel, duygusal veya fizyolojik alandaki gelişimlerinden ötürü sosyal yaşamı sekteye uğruyorsa,
- Normal bir birey olarak kabul görmüş olan yaşlıtlarına sağlanan eğitsel imkânlardan yararlanamıyorsa,
- Bazı alanlarda üstün veya özel yeteneği bulunuyorsa özel eğitime muhtaçtır.

Başka bir tanımında, toplumdan farklı özelliklere sahip olan bireylere sunulmakta olan, özel yetenekleri doğrultusunda onların kapasitesinin en yüksek seviyeye çıkabilmesine yardımcı olan, çocukların yetersizliklerinin engele dönüşmesini önlemeye çalışan, özel gereksinimli bireylerin kendi kendine yetebilmesini sağlayan, bağımsız aynı zamanda onların üretici bireyler olmasını desteklemeye çalışan eğitim, özel eğitim olarak değerlendirilebilir denmektedir (93).

Özel gereksinimli çocukların; duygusal, zihinsel, sosyal özelliklerinde birçok nedenle ortaya çıkan yetersizlik, sapma ve zedelenmeden kaynaklanan özel gereksinim durumları nedeniyle normal gelişim gösteren çocuklar için uygulanan eğitim hizmetlerinden yeteri kadar yararlanamadıkları bilinmektedir (94). Özel gereksinimli çocukların eğitimi için, geliştirilmiş eğitim programları, özel olarak eğitilen personel, onların özellik ve gereksinimlerine uygun bir eğitim ortamında yapılan faaliyetler düzenlenmektedir (95).

Özel eğitimin etkileri, bireylerin günlük hayatta ihtiyaç duydukları becerilerin geliştirilmesine yönelik katkıları beraberinde getirecek niteliktedir (96). Özel eğitimle birlikte zihinsel gelişimin yanında fiziksel gelişime önemli ölçüde katkı sağlandığının anlaşılması bakımından bu yöndeki etkilerin bilinmesinde fayda vardır. Özel eğitim kurumlarının sayısının henüz istenen seviyede olmaması, özel eğitim hizmetlerinin etkililiğini azaltan bir faktör konumundadır (97).

Özel eğitim kurumlarının toplumda özel gereksinimli bireylerin gereksinimine dair yeterince etki gösterebilmesi açısından sayı bakımından azlık kritik bir öneme sahiptir. Başka bir deyişle, özel eğitim kurumlarının sayısı, özel eğitim hizmetlerinin etkisinin belirleyicileri arasında yer almaktadır.

Özel eğitim hizmetlerinin başlıca etkileri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (98):

- Özel gereksinimli olan çocuklar gelişimsel beceri kazanmaktadır.
- Özel gereksinimli çocukların toplumsal uyum düzeyleri kayda değer düzeyde artış göstermektedir.
- Özel gereksinimli olan çocuklar, kişisel bakımlarını yapabilecek yeterliliğe ulaşabilirler.
- Özel gereksinimli olan çocukların sosyal yaşamlarının kalite seviyesinde artış olmaktadır.
- Özel gereksinimli olan çocuklar ve aileleri, toplumla bütünleşme olanağına sahip olurlar.
- Özel gereksinimli olan çocuklar ve aileler, faydalı etkileşimlerde bulunabilmeye başlarlar.

2.2.1. Özel Eğitim Sürecinin Aileye Etkileri

Özel eğitim sürecinin aileye etkileri kapsamında karşılaşılan özel güçlükler üzerinden ilerleme kaydedilmektedir. Buna göre özel eğitim sürecinin aileye olan etkilerini; kişilerarası ilişki güçlükleri, maddi güçlükler, psikolojik güçlükler, sosyokültürel güçlükler şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Özel eğitim sürecinin aile üzerindeki bu etki alanları; aile içerisindeki etkilerin yanında sosyal çevreyi içeren etkilerin varlığını göstermektedir (97).

Anne eğitimlerinin en önemli amacı, ebeveynlerin kendilerine olan güvenlerini kazanmaları, çocuklarının gelişim özelliklerini iyi tanımalarını, problem çözme becerilerinin geliştirilmesi, çocukların aileye ve topluma uyumunun kolaylaştırılması gibi bilgi ve becerilerin kazandırılmasını amaçlamaktadır (99).

Özel gereksinimli çocuğun bakımından sorumlu olan annelerin çevrelerinden destek alıp almamaları, sürecin vereceği zararların belirleyicisi konumundadır. Annelerin özel eğitim sürecinde çevrelerinden yeterli miktarda destek alamamaları durumunda duygusal tükenme yaşadıkları ve motivasyon seviyelerinin düştüğü tespit edilmiştir. Bu süreçte ayrıca annelerin kaygı seviyelerinin gözle görülür şekilde artması söz konusu olmaktadır (100).

Özel gereksinimli bireye sahip olan ailelerde çocuğun eğitim süreci ebeveynler özellikle de anneler üzerinde yıpranma meydana getirmektedir. Bu yıpranma hem fiziksel hem de zihinsel içeriğe sahiptir. Yaşanan yıpranmanın neticesinde özel eğitim ihtiyacı olan çocukların anneleri, depresyon eğilimi içerisinde olabilirler. Bu noktada özellikle özel eğitim sürecinin istenilen düzeyde başarılı ilerlememesi, yıpranma payını ve dolayısıyla depresyon riskini artırmaktadır. Özel eğitimin ebeveynlere olan etkileri incelendiğinde, annelerin babalara göre daha yüksek düzeyde etkilerle karşılaştığı görülmektedir (101).

Özel eğitimin aileye olan etkileri büyük oranda annelere olan etkiler etrafında şekillenmektedir. Bu noktada annelere yönelik etkiler şu ifadelerle açıklanmaktadır: “Annelerin aile işlevlerini yerine getirmede etkili olabilecek önemli bir değişken olan çocuğun özel gereksinim durumundan dolayı kendini suçlama durumunun, rollere, duygusal tepki verebilmeye ve genel fonksiyona etkide bulunduğu ve çocuğun durumundan dolayı yakın çevrenin kendisinden uzaklaşacağını düşünen annelerin rollerinin ve genel fonksiyonunun aile işlevlerine etkide bulunduğu saptanmıştır” (101).

Annelerin çocukların durumundan ötürü kendilerini suçlamaları ve duygusal tepki vermeleri, özel eğitim sürecinin annelere yönelik etkilerini de ortaya koyması bakımından önemli olduğunu göstermektedir. Annelerin özel eğitim ihtiyacı olan çocuklara yönelik süreçten etkilenmesi konusunda stres ve stresle ilişkili durumlar öne çıkmaktadır (34). Özel gereksinimli birey bakımını üstlenen annelerin stres puanları, diğer annelere göre daha yüksek düzeydedir. Bunun bir getirisi olarak özel eğitim ihtiyacı olan çocukların

annelerinin depresyon düzeylerinin de daha yüksek olması beklenmektedir. Özel eğitimin annelere olan etkilerine ilişkin bu ve benzeri süreçlerin yaşanması, özel eğitilmiş çocuğun bakımını üstlenen annelere psiko-sosyal destek verilmesini gerekli kılmaktadır. Özel gereksinimli çocuğa sahip olan anneler, sağlıklı çocuğu olan annelere göre daha fazla psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duymaktadır (18).

Çaresizlik, özel eğitimin annelere yönelik etkileri arasında yer alan bir diğer husustur. Çocukların eğitimindeki yeterlilik seviyesi bu noktada çaresizlik düzeyinin belirleyicisi konumundadır. Annelerin özellikle tanı süreci içerisinde karşılaştıkları durumların ne anlama geldiğini bilmemeleri, kendilerini çaresiz hissetmelerine neden olmaktadır (100).

Duygusal yönden yaşanan sarsılmalar, özel eğitimin ailelere etkilerinden bir diğeridir. Anne ve babaların özel gereksinimli bir çocukları olduğunu öğrenmeleri durumunda şok, çaresizlik, üzüntü, psikolojik çöküntü, çevrenin kendilerine acıdığı düşüncesi gibi etkiler gözlenmektedir (101). Çocukla daha yakından ilgilenen taraf olarak annelerin bu örneklerde daha fazla etkilendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Özel eğitimin çocukların annelerini psikolojik açıdan önemli ölçüde yıprattığını göstermesi bakımından bu örneklerin bilinmesinde fayda vardır. “Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip anneler, ruhsal olarak herhangi bir özel gereksinimi olmayan çocuğa sahip olanlardan daha çok etkilenmektedirler. Bu nedenle zihinsel yetersizlik durumunda olduğu gibi özel gereksinimli çocuğa sahip olan tüm annelere gerekli ve yeterli ruhsal destek sağlanması önerilmektedir” (18). Özel gereksinimli bireylerin bakımını üstlenmek son derece zordur. Bu nedenle özel gereksinimli bireylerin annelerinin yaşamlarının büyük zorluklar içerdiğinin bilinmesi gerekmektedir. Hangi yaş grubundan olursa olsun özel gereksinimli bireyin bakımını üstlenmek, anneleri hem fiziksel hem zihinsel olarak yıpratmaktadır.

Özel eğitim sürecinin aileye olan etkileri aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (102):

- Aile ilişkilerinin niteliğinde değişiklikler meydana gelmektedir.
- Aile bireylerinin birbirlerinden ve hayattan beklentilerinde farklılıklar oluşmaktadır.
- Aile içi iletişim olumlu ya da olumsuz olabilecek şekilde etkilenir.

- Çocuğa ayrılan zamanın etkisiyle birlikte yakın çevre ile ilişkilerde gerilemeler ortaya çıkar.

- Meslekten beklentiler değişebilir.

- Geçmişte yapılması planlanan birçok şey ertelenmesi ya da iptal edilmesi söz konusu olabilir.

- Anne ve babanın yaşama amaçlarını gözden geçirmeleri ile karşılaşılabilir.

- Çocuğun eğitim sürecine uyum sağlanması konusunda zorluklar yaşanabilir ve hayatın diğer alanları olumsuz etkilenir.

- Eşler arasındaki evlilik ilişkilerinde bozulmalar meydana gelir.

- Aile hayatındaki alışılmış ilişkilerin olumsuz yönde dışına çıkılması gerçekleşmektedir.

2.2.2. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Aileleri

Özel gereksinimli çocuğun varlığı, ailenin yaşamını derinden etkilemektedir. Bakım ihtiyacının yanında uyum ve davranış problemleri de baş göstermektedir. Bu duru ailenin yakın çevresiyle olan etkileşimini de olumsuz etkileyerek sosyal destek ihtiyacını artırmaktadır (103). Najimi ve arkadaşları tarafından yapılan çalışmada zihinsel yetersizlik sahibi çocuğu olan ailelerin kronik rahatsızlığı olan çocuğa sahip ailelere göre stres düzeyleri daha yüksek bulunmuştur (29). Yapılan araştırmalar, özel gereksinimli çocuk sahibi olan ailelerin stres seviyelerinin yükseldiğini, bakımı üstlenen kişilerde fiziksel ve psikolojik yorgunluk oluşturduğu ve aile yapısındaki işlevselliği olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur (103, 104).

Toplumsal inançlar ve kültüre bağlı beklentiler göz önüne alındığında ülkemizde çocuk bakımını cinsiyet rolü bakımından öncelikle anneden beklendiği bilinmektedir (105, 106). Bu durum özel gereksinimli çocuk sahibi olan aileler için de geçerliliğini korumakta ve anneler bakım görevini üstlenerek en fazla sorumluluk alan ebeveyn olmaktadır (107). Özel gereksinimli bir çocuğun bakımını üstlenmek birçok zorluğu da beraberinde getirmekte ve bu durum bakım yükü olarak ifade edilmektedir. Bakım verme yükü, sadece fiziksel veya psikolojik alanda değil, ekonomik, sosyal ve duygusal alanlarda da zorlukları beraberinde getirmektedir (108). Bakım verme işleminin uzun süreli olması, annenin fiziksel ve ruhsal yorgunluğu artırmakta ve bu durum sosyal izolasyona da neden olmaktadır (109). Softa yaptığı çalışmada özel gereksinimli çocuk sahibi olan ailelerde anne ve babanın depresyon puanlarını karşılaştırmış ve annelerin

depresyon puanının babalara göre anlamlı şekilde daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır (110).

Özel gereksinimli bir çocuğun varlığı, sadece anne babayı değil, onlarla birlikte ailenin dinamik yapısının bir sonucu olarak kardeşlerin hayatını da etkilemektedir (103). Anne çoğunlukla özel gereksinimli çocuğu nedeniyle, eşinin ya da diğer çocukların ihtiyaçlarını göz ardı edebilir (111). Huber ise; özel gereksinimli kardeşi olan çocukların ebeveynlerinden yetersiz ilgi gördüklerini, normal kardeş ilişkisi yaşayamadıklarını, ayrıca rol ve sorumluluklarda değişim yaşadıklarını ifade etmiştir (103). Lafçı vd. (2014) yaptığı çalışmada ailelerin ifadelerine göre zihinsel yetersizliği olan çocukların %87.3'ünün kardeşleri ile uyum problemi yaşadıkları tespit edilmiştir (102).

2.2.2.1. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Fiziksel Etkileri

Çocuklarının özel gereksinimli olması aileleri fiziksel rahatsızlıklar açısından normal popülasyona göre daha fazla etkilemektedir. Lee vd. (2017)'de yaptıkları çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ve olmayan aileleri kronik hastalık açısından karşılaştırmışlardır. Bu çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan ailelerde, normal gelişim gösterenlere göre astım, bronşit, artrit, boyun ve sırt sorunları, diyabet, kalp problemleri ve hipertansiyon gibi kronik hastalıkların daha sık görüldüğü tespit edilmiştir (104). Uykusuzluk kişide fiziksel ve psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin uyku örüntülerinin incelendiği bir çalışmada, normal uyku süresinin 7-9 saat arasında olması gerekirken, annelerin 7 saatin altında uyudukları, gecede 2 kez uyandıkları belirlenmiştir (112). 2019'da Kanada'da nörogelişimsel sorunları olan özel gereksinimli çocukların anneleri ile yapılan başka bir çalışmada; özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerden daha çok kronik rahatsızlık yaşadıkları ve sağlık hizmetlerine daha çok başvurdukları tespit edilmiştir (113).

2.2.2.2. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Sosyal Etkileri

Destek almak veya destek görmek, özel gereksinimli çocuk sahibi ailelerin en önemli ihtiyaçları arasındadır. Sosyal destek kavramına bakıldığında eş, akraba veya arkadaş gibi yakın çevreden alınan maddi ve manevi yardımların tamamı anlaşılmalıdır (114). Tamponlama kuramını ortaya atan Armstrong ve arkadaşları, stres ile sıkıntılı durum arasındaki tampon görevinin sosyal destek ile karşılandığını belirtmişlerdir (115).

Annelerle ilgili araştırmalar, bakım görevinin sosyal izolasyon, günlük rutinlerde kısıt ve yakın evre ilişkilerinde azalmaya neden olduğunu göstermekte ve annelerin destek ihtiyaının azalmadığını ortaya koymaktadır (108, 111, 116, 117, 118, 119, 120). Ayrıca istenen düzeyde sosyal destek alamayan annelerin stresle birlikte tükenmişlik algılarının da yüksek olduğu ortaya çıkmıştır (119).

Sosyal destek, iyilik halinin korunması ve güçlenmesi için oldukça önemlidir. Sivrikaya ve ifi Tekinarslan (2013)'ın çalışmasında, özel gereksinimli çocuğu olan annelerin aldıkları bakım, sosyal ve duygusal destek arttııka, algıladıkları aile yüklerinin azaldığı saptanmıştır (119). Özel gereksinimli çocuğa sahip olmanın diğer bir sosyal etkisi ise toplumun özel gereksinimlilik konusunda tutum ve yaklaşımları, ailelerin damgalanmaya maruz kalmalarıdır. Toplumun zel gereksinimlilik konusunda eksik ve yanlış bilgileri, özel gereksinimliliğe karşı yanlış yaklaşımları ve olumsuz tutumları nedeniyle, özel gereksinimli birey ve aileleri ayrımcılığa, damgalanmaya maruz kalmaktadırlar (121). Toplumun olumsuz tutum ve yargıları nedeniyle özel gereksinimli çocuğu olan aileler topluma karışmak istememekte ve sosyal olarak kısıtlanmaktadırlar (105). Ayrıca literatürde özel gereksinimli çocuğun, aktivitelere, hayata ve topluma katılımlarında aile işleyişinin ve evre desteğinin en etkin belirleyici olduğu belirtilmektedir (122). evre ve toplum hem aile hem de ocuk için önemli bir belirleyicidir. Ülkemizde zel gereksinimli çocuğu olan ailelerle yapılan bir çalışmada, çocuğun yetersizliği nedeniyle, akraba ve komşuların aileden uzaklaştığı saptanmıştır (123). Ayrıca söz konusu ailelerin toplumun bakış açısından rahatsız oldukları, kmsendikleri, kötü ve kaba davranışlara maruz kaldıkları, arkadaş ve sosyal çevreleri ile iletişim kurmakta sorun yaşadıkları ve sosyal olarak dışlandıkları da ifade edilmiştir (102, 105, 124, 127). Yapılan nitel bir çalışmada özel gereksinimli çocuğu olan anneler çocuğunun durumu nedeniyle dışarı çıkmak istemediklerini hatta markete, bakkala bile gitmediklerini dile getirmişlerdir (123). Özetle, ailelerin fiziksel ve ruhsal problemlerin yanında, sosyal desteğe ihtiyaç duydıkları halde evre ve toplumdan dışlandıkları, damgalandıkları söylenebilir.

2.2.2.3. Özel Gereksinimli ocuğa Sahip Olmanın Ekonomik Etkileri

Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerde görülen diğer bir sorun da ekonomik problemlerdir. Bu aileler çocuklarının yetersizliği nedeniyle tıbbi bakım, rehabilitasyon, özel fiziki düzenlemeler (ev, bahçe...), çocuğun ihtiyaı olan özel araç ve gereçler, ulaşım

gibi konularda daha çok maddi zorluklar yaşamaktadırlar (106, 108, 123). Literatürde özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin daha yoksul oldukları belirtilmektedir (126, 127). Lafcı vd. (2014) çalışmalarında, zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin %90.9'unun çocuğun durumunun aileye ek masraf getirdiğini belirttiklerini raporlamışlardır (102). Kurt vd. (2008) zihinsel yetersizliği olan çocukların aileleri ile yaptıkları başka bir çalışmada aileler en çok (%87.5) maddi sorun yaşadıklarını dile getirmişlerdir (116). Benzer şekilde Amerika'da yapılan bir araştırmada da özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin ekonomik olarak daha düşük gelire sahip oldukları tespit edilmiştir (126). Ayrıca ekonomik durumu kötü olan ailelerin daha fazla bakım yükü hissettikleri bilinmektedir (108).

2.2.2.4. Özel Gereksinimli Çocuğa Sahip Olmanın Psikolojik Etkileri

Özel gereksinimli çocuk sahibi olan annelerin sosyal ve duygusal problemlerle karşılaştıkları sıklıkla görülmektedir. Bu problemlere ekonomik ve fiziksel rahatsızlıklar da eklenebilmektedir. Ancak ruhsal problem yaşayan annelerin sayısı da çok fazla olarak göze çarpmaktadır. Özellikle strese bağlı ruhsal sıkıntılar, annelerin başa çıkma yetilerini olumsuz etkilemektedir (117, 128). Yaşanan stres, anneler için psikolojik ve psikiyatrik birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Suçluluk, kaygı ve yetersizlik duyguları en çok karşılaşılan ruhsal sorunların başında gelmektedir (2, 103, 110). Özel gereksinimli çocuğa sahip aileler; çocuklarının durumları ile başa çıkamamakta, gelecekleri konusunda kaygılanmakta, çocuğun özel gereksinim durumunun kendisinden kaynaklandığı konusunda suçluluk duyguları hissetmektedirler (2). Aileler sıklıkla özel gereksinimli çocukları ile kendilerini özdeşleştirdikleri için, çocuklarındaki yetersizlikleri, kendilerinin yetersizliği olarak algılamaktadırlar (123). Buna bağlı olarak suçluluk ve yetersizlik hissetmekte (2), depresyona girmekte (107), evlilik memnuniyetleri (29), yaşam doyumları ve psikolojik iyi oluş düzeyleri (104) azalmaktadır (129).

2.3. Başa Çıkma Becerileri

Başa çıkma becerileri; stresle başa çıkma, duygularla başa çıkma, problemlerle başa çıkma gibi durumlarda kullanılmaktadır (130). Bu kısımda yapılan incelemede, başa çıkma becerisi tanımı ve kapsamı, başa çıkma becerilerini etkileyen faktörler, başa çıkma becerilerinde temel stratejiler konularına değinilmiştir.

2.3.1. Başa Çıkma Becerileri Tanımı ve Kapsamı

Başa çıkma, stresli bir olay veya kriz durumunu ortadan kaldırmaya, değiştirmeye veya yönetmeye yardımcı olan psikolojik kaynakları ve baş etme stratejilerini içerir (44). Bu tanımda da ifade edildiği gibi zorlukların üstesinden gelmek için ortaya konulan çaba, başa çıkma becerileri kapsamında kendisine yer edinmektedir.

Süreç olarak başa çıkma becerilerinin açıklanması, başa çıkma becerilerinin kapsamının belirlenmesi bakımından önemlidir. Böyle bir yaklaşımla başa çıkma becerileri şu şekilde tanımlanmaktadır: “Başa çıkma, yaşanan durumla ilgili öznel değerlendirmelerle nesnel istemlere verilen tepkinin zaman içerisinde değişen dinamik bir süreci olarak alınmaktadır” (131). Bu tanımdan anlaşılabileceği gibi insanların karşılaştıkları sorunları kendi açılarından değerlendirme biçimleri, başa çıkma becerilerinin kapsamını oluşturmaktadır.

Başa çıkma becerileri denildiğinde problem temelli başa çıkma ve duygu temelli başa çıkma şeklinde iki seçenek bulunmaktadır.

“Problem temelli başa çıkma, problemin çözümü için gerekli adımları uygulama, farklı fikirleri değerlendirme, problemin çözümü için fikirler üretme gibi öğeleri ve sorunun çözümü için verilen bilinçli çabaları içerir. Duygusal temelli başa çıkma ise, kişi stresörlerin anlamını değiştirerek veya stresörlerin neden olduğu duyguları yöneterek kendi duygularını tanımasını, ifade etmesini, zorlu durumlar karşısında yaşanan duygusal stresin azaltılmasını ve duygusal streslerle başa çıkarak, kendisini daha iyi hissetmesini sağlar” (132).

2.3.2. Başa Çıkma Becerilerini Etkileyen Faktörler

Başa çıkma becerilerini etkileyen faktörlerin başında stres gelmektedir. Stresli bir durumda insanların verdikleri kararların sağlıklı olma olasılığının düşecek olması, başa çıkma becerilerini etkileyen faktörlerin başında stresin yer almasını beraberinde getirmektedir. Stres ve başa çıkma becerileri etkileşimi kapsamında insanların inanç ve değerleri, kişilerarası ilişkileri de etkili olmaktadır. İnsanların kendileriyle ilgili nitelikler, başa çıkma becerilerini etkileyen faktörler arasında belirleyici etkenlerden birisidir. Bunun yanında üstlenilen sorumlulukların düzeyi başa çıkma becerilerini etkileyen faktörler arasında kendisine yer edinmiştir (133).

Başa çıkma becerilerini etkileyen diğer faktörler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (134):

- Bilişsel tepkiler,
- Davranışsal tepkiler,
- Stresli hayat gelişmeleri (yakın birisinin ölmesi, işten ayrılma ya da taşınmak zorunda kalma gibi),
- İş hayatı başta olmak üzere bireyin hayatında karşılaştığı baskılar,
- Beklentilerin bireyin kapasitesinin üzerinde olması ve bunun beraberinde getirdiği hayal kırıklığı,
- Akademik başarı beklentisi,
- Sosyal ilişki kurabilme becerisi,
- Kültür,
- Bireyin değerleri,
- Toplumsal çevre,
- Bireyin hayatın hangi döneminde olduğu,
- Sosyal destek algısı,
- Problem çözme yeteneği şeklindedir.

Yukarıda sıralanan maddelerde de görüldüğü gibi başa çıkma becerilerini etkileyen çok sayıda faktörün varlığı söz konusudur. Başa çıkma becerilerini etkileyen faktörlerin bireyden beklentilerle olan ilişkisi, yakın çevrenin başa çıkma becerileri açısından belirleyici konumda olduğunu göstermektedir. Bireysel ve toplumsal değerlerin başa çıkma becerilerini etkileyen faktörler arasında yer alması, başa çıkma becerilerinin birden fazla boyutta değerlendirmeye alınması gerektiğini ortaya koyması bakımından önemlidir.

2.3.3. Başa Çıkma Becerilerinde Temel Stratejiler

İnsanların sahip oldukları farklı nitelikler, başa çıkma becerilerinin şekillenmesinde temel etkindir. Buna göre başa çıkma becerileri kapsamında bireylerin problem çözme, sosyal destek arama, kaçınma gibi farklı seçenekleri benimsemesi söz konusu olmaktadır (131). Değinilen bu üç seçenek başa çıkma becerilerinde temel stratejileri meydana getirmektedir.

Baş çıkma becerileri temel stratejilerinin içerikleri aşağıda açıklanmıştır (135):

- Egzersiz yapma ve gevşeme tekniklerini kullanarak doğru karar vermeyi sağlamak,

- Biyolojik geri besleme,
- Davranış açısından kendini kontrol etme,
- Dinlenme,
- Derin nefes alma ve daha sonrasında sorunlara yönelik çözüm üretme arayışına girme,

- Pozitif hayaller kurma,
- Çözüm odaklı olma,
- Zaman planlamasını etkili şekilde yapmaktır.

Bu stratejiler hakkında elde edilen bilgilerin de destekleyeceği üzere sağlıklı bir şekilde karar alabilmek için uygun koşulların oluşturulması, başa çıkma becerilerindeki stratejiler konusunun temelini oluşturmaktadır. Sorunla ilgili faktörlerin yanında bireysel ve çevresel değişkenler, başa çıkma becerilerindeki temel stratejilerin varlığını etkileyen bir yapıya sahip görünmektedir (135).

2.4. Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık, üzerinde görüş birliğine varılmış tek bir tanıma sahip olmayıp, araştırmacılar tarafından farklı tanımları yapılan ve bu tanımlar arasında bir takım ortak temalar bulunan bir kavramdır. Luthar vd., (2000) psikolojik dayanıklılığı, ciddi güçlüklerin mevcut olduğu bağlamda olumlu uyum sağlamayı kapsayan dinamik bir süreç olarak tanımlamıştır (90). Yates vd., (2003) ise kişinin sahip olduğu problemleri uyumlu bir şekilde aşmasına imkân sağlayan, kişinin hayatında sonradan çıkabilecek zorlukların üstesinden gelebilmeyi sağlayan ve devamlılık içeren bir olgudur şeklinde belirtmiştir (136). Başka bir tanımda, psikolojik dayanıklılık olumsuz yaşam olayları bağlamında başarılı uyum sağlamayı içeren, olumlu örüntülerle ilişkili pek çok görüşü içinde barındıran kavramsal bir çerçevedir denilmiştir (137). Kişinin hayatında karşılaştıkları zorlukların üstesinden gelebilme ve bu zorluklara rağmen pozitif uyumsal sonucun ortaya çıktığı bir başa çıkabilme becerisi şeklinde de ifade edilmektedir (138). Bartone ve Roland, (2008) ise, kişilerin stresli durumlar ve olaylar ile mücadelesini arttırmada büyük bir etkiye sahip kişilik özelliği şeklinde ifade etmiştir (139). Wagnild (2009)'na göre ise psikolojik dayanıklılık kavramı son dönem çalışmalarda bütünüleyici bir çerçevede, kişinin yaşadığı zorluk ve stres altında, travmatik olarak nitelenebilecek

yaşam olayları karşısında olumlu gelişimini ve uyumunu destekleyen kişilik özellikleridir (140).

Doğan (2015) psikolojik dayanıklılığı açıklarken günlük hayat içerisinde zaman zaman zorlu, stresli, travmatik olaylar yaşanabileceğini böyle durumlarda bireylerin bir takım başa çıkma stratejisi kullandığını dile getirmiştir (141). Yaşanan zorlu hayat koşulları sonrasında kimi bireyler depresif belirtiler göstererek olayların etkisinden kurtulamazken kimi bireyler ise normal hayatlarına hızlı bir şekilde dönebilmektedir. Bu durumda psikolojik dayanıklılık kavramından bahsedilebilir. Bir başka tanımda ise kişinin istenmeyen fikirlerini bir tarafa bırakıp, bu fikirlere alternatif olarak olumlu fikirler oluşturma durumudur (142) denilmektedir.

Tüm bu tanımlara bakıldığında ortak temanın; psikolojik dayanıklılığın kişilik özelliğinden ziyade bir süreç olduğu, zorlukların hüküm sürdüğü bağlamlarda varlığının tanımlanabileceği ve bu zorluklara rağmen olumlu uyumsal sonucun ortaya çıkması ile ilgili olduğu söylenebilir.

2.4.1. Psikolojik Dayanıklılık Bileşenleri

Psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek olan bireyler stres anında iyi olma tutumlarını korurlar. Psikolojik dayanıklılık kişilik özelliği olarak değerlendirilir ve kendini adama, kontrol ve meydan okuma olarak üç alt boyuttan oluşmaktadır (143, 144).

2.4.1.1. Kendini Adama (Bağlanma)

Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından biri kendini adamadır. Kobasa'ya (1979) göre kendini adama, kişinin bir iş veya göreve ilişkin merak ve ilgi düzeyidir (145). Bireyler kendini adama duygusu ile kim olduklarının ve ne yaptıklarının anlamını bulmayı düşünürler. Stresli durumlarda pasif kalma ya da kaçma davranışlarını sergilemek yerine aktif olmayı tercih ederler (6).

Kendini adaması yüksek olan bireyler, kendilerini ve çevrelerini ilginç ve zaman harcamaya değer olarak düşünürler, bu nedenle yaptıkları her şeyde meraklarını giderecek ve anlamlı olan bir şeyler bulabilirler (146).

En genel anlamda bir göreve, projeye veya bir amaca kendini adayabilme yeteneği olan kendini adama, güçlü bir gerçekçilik faktörünü içerir. Yaşama ilgi duyma, kendine

inanma, duygusal destek almaya ve vermeye istekli olma, kendi değerlerinin ve amaçlarının farkına varma ile oluşan bu gerçekçilik, eğer durumlar değişirse bağlanma durumunun da yeniden değerlendirileceğine işaret eder. Bu da bireyi kontrol boyutuna götürür (147).

2.4.1.2. Kontrol (Denetim)

Kontrol, kişilerin yaşamlarında meydana gelebilecek değişimleri etkileyebileceklerine dair inancı ve bu yönde tercih ettikleri olumlu seçimleri, olayları hayal ettikleri, söyledikleri ve yaptıklarıyla değiştirebileceklerine dair inançlarını ifade eder (144). Bu boyut birtakım özellikleri içerir, bunlar arasında öz disiplin, başarı, motivasyon, cesaret, güdülenme, karar verme ve seçim yapabilme bulunmaktadır. Yaşam olaylarının getirdiği stres, bireyi çevresini kontrol etmek üzere harekete geçirir. Kontrol at boyutu, olayların sonuçlarından pasif olarak etkilenmeye ve pasif kalmaya karşı yapılan bir duruştur.

Kobasa'ya (1979) göre psikolojik olarak dayanıklı olan kişiler hayatlarında üç tür kontrol sahiptir (145):

(i) Karar Kontrolü: Kişinin stres veren durumlar ile başa çıkabilmede bulunan mevcut kaynaklar arasından seçim yapabilmesidir.

(ii) Bilişsel Kontrol: Devam eden stres verici durumların yorumlanması ve stres etkilerinin en aşağı seviyeye indirilmesidir.

(iii) Başa Çıkma Becerisi: Ortaya çıkan olaylara karşı başarı kazanma isteği ve stres veren olay ile başa çıkmada daha farklı kaynaklar sağlama becerisidir.

2.4.1.3. Meydan Okuma

Meydan okuma, psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarından bir diğeridir. Meydan okuma boyutunda, yaşamın stresli durumlarının ve sıkıntıların bireyi geliştirdiği varsayımı yer almaktadır. Meydan okuma özelliğine sahip bireyler, değişimi normal olarak görürler. Pek çok kişide görülen değişimin bir tür güvenlik tehdidi oluşturduğu algısı, meydan okuyabilen bireylerde görülmez. Aksine değişim, gelişimi teşvik eden bir unsur olarak algılanır. Bunun nedeni ise bireylerin, yaşadıkları durumları yeniden düzenleyebileceklerine olan inançlarıdır (145).

Meydan okuma, durağan olmaktan çok değişime olan inancı ifade etmektedir. Değişim tehdit edici olmaktan çok olumludur ve gelişimi teşvik edicidir. Değişikliği, gelişme için fırsatlar sunan yaşamın normal bir yanı olarak görme demek olan meydan okuma, yeni şeyler denemekten hoşlanmayı, kendine güveni ve iyimserliği içermektedir. Meydan okuma bireylerin çevresiyle etkileşime geçmesini, aktif katılımı ve yaşamda farklı yaşantılardan öğrenmeyi sağlar (148).

2.4.2. Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler

Psikolojik dayanıklılığı etkileyen faktörler 3 gruba ayrılmaktadır. Bunlar risk ve zorlukların yer aldığı birinci grup, baş etme ve uyum göstermenin yer aldığı ikinci grup, koruyucu faktörlerin yer aldığı üçüncü grup olarak sıralanabilmektedir. Psikolojik dayanıklılık, deneyimlerle gelişen bir anlam taşıdığından başından bu zorlu koşullar geçerek durumu deneyimleyen bireylerin olumsuz durumun etkilerini azaltarak veya yok ederek bu şekilde psikolojik dayanıklılıklarını artırdıkları ifade edilmektedir (149). Risk faktörlerinin varlığı olumsuz durumları güçlendirirken koruyucu faktörler olumlu etkileri ile psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır. Kişisel ve çevresel etmenler risk faktörlerini oluştururken stresli durumu yönetme ve başa çıkma becerileri de koruyucu faktörleri oluşturmaktadır. Koruyucu faktörler risk faktörlerinin olumsuz etkilerini azaltıcı veya ortadan kaldıracı bir görev üstlenmektedirler (12). Sonuç olarak psikolojik dayanıklılık kavramı bu risk ve koruyucu faktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir olgu olarak tanımlanabilir.

2.4.2.1. Risk Faktörleri

Psikolojik dayanıklılık özelliği sergilenebilmesi için kişinin yaşamında stresli bir durum, olay ya da zorluk ile karşı karşıya gelmesi gerekmektedir. Olumlu, stresten uzak veya risksiz ortamlarda psikolojik dayanıklılığın gelişmesi ya da sergilenmesi söz konusu değildir. Risk faktörleri kişilerde davranışsal, fizyolojik ve psikolojik değişimlere sebep olarak zorlu durum veya olay ile karşı karşıya geldiğinde aktifleşir. Bu aktifleşme ile bireyin meydana gelen durumla baş edememesi ya da bu duruma direnç gösterememesi psikolojik dayanıklılığı etkileyen risk faktörleri olarak bilinir (148).

Risk faktörleri, bireyin, günlük stresin olumsuz etkilerine karşı savunmasızlığını artıran olgulardır (150). Gerek fizyolojik ve psikolojik gerekse sosyal açıdan bireyin varlığını tehdit eden, bireye rahatsızlık veren veya bireyde gerilim yaratan ve sıkıntı

olarak da adlandırılan risk “sebebi belirsiz kaygı, korku”, “varoluşsal boşluk” ve “anlamsızlık” gibi kavramlarla da ifade edilmektedir (151).

Risk faktörleri bireyden bireye değişmektedir. Bu değişimin nedeni ise kişilerin genetik, biyolojik, sosyokültürel ve demografik özelliklerinin birbirlerinden farklı olmasıdır. Bu nedenden dolayı risk faktörleri bireysel, ailesel ve çevresel olmak üzere üç alt başlık altında kategorize edilmiştir (138).

Bireysel Risk Faktörleri: Sağlık problemlerinin olması, kaygılı olması, düşük benlik saygısı, baş etme mekanizmalarını etkin kullanamaması, kaygılı bir mizaç, otokontrolünün az olması, kendini başarılı ve etkili bir şekilde ifade edememesi, sinirli bir kişilik yapısına sahip olması, düşük zeka seviyesi ve uyumsuz davranışlar gösterme durumlarını ifade eder (149, 152).

Ailesel Risk Faktörleri: Kişilerin içinde doğup büyüdüğü ailenin olumsuz öğeler barındırması veya kişinin aile içi olumsuz durum ya da olaylara maruz kalması ile artabilmektedir. Ailesel risk faktörlerine aile fertleri arasında çatışmalar, aile içinde yaşanan anlaşmazlıklar, kişiye şiddet uygulanması veya şiddet durumuna şahit olma, ebeveynlerden birinin veya her ikisinin ölmesi, anne-baba boşanması ya da problemlili tutum ve davranışları, anne ile çocuk arasındaki bağlanma örüntüsünün zayıf olması, anne veya babanın herhangi bir suça karışmış olma durumu, sefalet gibi durumlar örnek olarak verilebilmektedir (153).

Çevresel Risk Faktörleri: Kişileri olumsuz etkileyen risk faktörleri bazı durumlarda ne kişinin özelliklerinden ne de ailevi özelliklerinden kaynaklı olmayabilir. Bireyin iş ortamı, yaşadığı şehir, bölge, ülke, okuduğu okul, sahip olduğu etnik köken gibi yaşam alanları da bireyi olumsuz etkileyen durumlarla/olaylarla karşı karşıya kalma olasılığını arttırmaktadır. Çevresel risk faktörleri; engellenemeyen doğal afetler, savaş, terör, göç, kıtlık, çocuk ihmali ve istismarı, toplumsal şiddete maruz kalma, evsizlik, ailevi felaketler, ekonomik zorluklar, olumsuz akran desteği gibi durumları kapsamaktadır (148, 154).

Tüm bu risk faktörleri, bireyin gelişiminde bir ya da daha çok problemin ortaya çıkma ihtimalini arttıran, gelişime yönelik tehditleri ifade eder. Herhangi bir travmatik ya da olumsuz yaşantının, tek başına tehditleri ortaya çıkarması beklendik bir durum

değildir. Bunun yerine, stres kaynaklarının birikimli, süreğen ve yaygın olarak ortaya çıkmaları, riski arttırır ve olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olur (155).

2.4.2.2. Koruyucu Faktörler

Koruyucu faktörler bireyin yaşamındaki riskli veya zor anların, durumların etkisini eksilten, hafifleten ya da tamamen yok eden ve kişilerin sağlıklı bir şekilde var olan duruma/olaya uyum sağlamasına yardımcı olacak beceriler geliştirmesini sağlayan faktörler olarak ifade edilmektedir. Kısacası, koruyucu faktörler, risk faktörleri ve psikolojik dayanıklılık arasındaki aracı süreçler olarak değerlendirilmektedir (115).

Bireysel Koruyucu Faktörler: Bireysel koruyucu faktörler; kişinin yaşamında oluşabilecek bireysel risk faktörlerinden etkilenme düzeyini azaltmaya yardımcı olacak beceri ya da özelliklerdir. Bireysel koruyucu faktörler arasında biyolojik sağlık, pozitif bakış açısı, empati kurma becerisi, yüksek seviyede özgüven- öz yeterlilik- öz saygı gibi özellikler bulunmaktadır (115).

Ailesel Koruyucu Faktörler: Aileye dönük pozitif iletişim, aileye dair bağ, alakalı ebeveynlere dair geliştirilen bağ, ebeveynlerin beraberlikleri ve aileyi ilgilendiren konularda hep beraber eyleme geçebilmek, yapılacak sorumlulukların paylaşımı ve o sorumlulukların hayata geçirilmesi olarak sıralanabilmektedir (156). Aile uyumu, kişinin aile desteği ve onlarla olan iş birliğini göstermektedir (157).

Bilimsel çalışmalar incelendiğinde, aile içi sağlıklı iletişimin olması, dayanıklılığı yükselten önemli bir etken olarak görülmektedir (158)

Çevresel Koruyucu Faktör: Kişinin yaşadığı toplumun yapısından dolayı var olan pozitif ve kişi için avantajlı yanları kapsamaktadır. Çevresel koruyucu faktörler arasında yaşadığı topluma karşı güçlü güven duygusu ve toplumdan destekleyici tavır ve tutumun hissedilmesi, örnek alınabilecek rol modele sahip olma gibi özellikler bulunmaktadır (159).

2.4.2.3. Olumlu Sonuçlar

Risk faktörlerine karşın psikolojik dayanıklılığın artmasıyla ortaya çıkan olumlu sonuçlar, zorluklarla mücadele karşısında bireyi daha güçlü duruma getirmektedir (160). Risk faktörleri bütün bireyler için aynı etkiyi göstermeyeceği gibi koruyucu faktörler de

bitin bireylerde aynı düzeyde etki etmeyebilmektedir. Bu nedenle olumlu sonuçları getiren etmenlerin farklı durumlar için ayrı ayrı değerlendirilmesinin daha faydalı olacağı belirtilmiştir (138).

Olumlu sonuçlar aslında kişinin koruyucu faktörlerinin etkisini anlatmaktadır. Olumlu sonuçlar kişilerin gelişimi için büyük önem taşıyan ve zorluklar karşısında başa çıkma becerilerini destekleyen faktörler olarak düşünülmektedir. Sonuç olarak olumlu sonuç, risk faktörlerinin ortaya çıkardığı olumsuz durumların koruyucu faktörlerle etkisinin bertaraf edildiği ve kişinin yeterlilik kazanması olarak açıklanmaktadır (161).

2.4.3. Psikolojik Dayanıklılık Modelleri

Bu bölümde, psikolojik sağlamlık ile ilgili geliştirilmiş modeller ve kuramlar ele alınacaktır.

Kobasa (1979) psikolojik sağlamlığı bireylerin yaşamış olduğu kriz ve risk durumları karşısında negatif bir pozisyona düşmeden durumu bir fırsat olarak görüp bu sorunu lehine çevirmek için gerçekleştirdiği çaba olarak açıklamıştır (145, 162).

Masten (2001) yaptığı çalışmada risk yaratan durumları deneyimleyen kişilerin ebeveynlerinin rolünü araştırma konusu yapmıştır. Ebeveyn rolleri ve tutumlarının riskli olaylarla karşılaşma ihtimalini, karşılaşılan riskli durumlar karşısında riskin çocuğu etkileme derecesini ve olumsuz etkilerin sayısını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. ebeveynlerin destekleyen tutumlarının ve pozitif yönlü davranışlarının çocuklardaki psikolojik dayanıklılığın artmasında etkili rol oynadığını belirtmiştir (163).

Kumpfer, ortaya attığı psikolojik dayanıklılık çatısı modelinde psikolojik sağlamlık olarak ifade edilen kavramın kişisel deneyimler yoluyla kişiye anlam kazandırdığını ve bilişsel yeniden yapılandırmanın stres faktörlerinin kişi üzerindeki etkilerini azaltabileceğini açıklamıştır. Bu yolla çocuklar henüz deneyimlemedikleri durumlarla karşı karşıya bırakıldığında bilişsel olarak yeniden tanımlamalar yapabilmekte ve bu durum psikolojik dayanıklılıklarını artırmaktadır (164).

Jackson ve arkadaşları psikolojik dayanıklılığı, bir bireyin olumsuz koşullara adapte olabilme, dengeyi koruyabilme, olayları kontrol etme hissini kaybetmeden yaşama devam edebilme yeteneği olarak tanımlamıştır (165). Jackson vd. kişilerarası sorunlar ve

işyerindeki sıkıntılara karşı psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesinde yardımcı olabilecek kişisel gelişim stratejileri önermektedir.

Psikolojik dayanıklılıkta etkili olan faktörleri kapsayıcı bir şekilde açıklamak için Bronfenbrenner'ın (1986) ekolojik sistemler modelinin önemli bir yer tuttuğu ifade edilmiştir. Temelde Bronfenbrenner'ın bu modelinde çocuğun gelişimsel sürecini içinde bulunduğu sosyal çevrenin etkileriyle, aile, arkadaş çevresi ya da daha geniş sosyokültürel ortamla kurulan ilişkilerle açıkladığı belirtilmiş ancak bu modelin yetişkin bireyin gelişimini açıklama amacıyla yetişkinler için de uyarlandığı görülmüştür (166). Bu modelde, merkezde bireyin olduğu, bireyin dışında olup iç içe geçen her bir halkanın ayrı bir yapıyı oluşturduğu, bu yapıların birey ve birbirleriyle direkt veya dolaylı olarak etkileşim içinde olduğu ve bireyin gelişiminin bu etkileşimlerle olduğu ifade edilmiştir. Genel olarak bakıldığında ise bu gelişimin, birey ve bireyin içinde bulunduğu bağlam çerçevesinde farklı etkenlerle açıklandığı belirtilmiştir (166).

Psikolojik sağlamlıkla ilgili kuramlardan biri Richardson ve arkadaşları tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre kişi bir denge noktasından başlayarak yaşamdaki değişen koşullara uyum sağlar. İçte ve dışta stres yaratan durumlar her zaman mevcuttur ve kişinin bu olaylarla başa çıkabilme yeteneği daha önceki olumsuzluklarda yaşadığı başarılı ve başarısız adaptasyonlardan etkilenir. Bazı durumlarda böyle uyum ya da koruyucu faktörler etkili olmaz. Bu durum biyo-psikotinsel dengenin bozulmasına neden olur (162, 167). Modelin temel bileşenleri biyo-psiko-tinsel homeostaz, yaşam olayları, biyo-psiko-tinsel koruyucu faktörler, etkileşim (interaction), bozulma (disruption), düzensizlik (disorganization) ve yeniden bütünleşme (reintegration) süreçleridir (167).

Psikolojik dayanıklılığın desteklenmesinde koruyucu kaynaklara odaklanan Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (Resilience Scale for Adults) ise, özellikle ruhsal sağlığın tekrar kazanılması ve sürdürülmesinde temel koruyucu faktörlerin neler olduğunu belirlemeyi amaçlamaktadır (168). Ergen Psikolojik dayanıklılığını ölçmek için hazırlanan Ergen Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (Adolescent Resilience Scale) dayanıklılık gösteren kişilerin psikolojik özelliklerini ele almaktadır (169). Bunların yanı sıra iyi bir şekilde uyum göstererek stresle baş etmedeki eğilimleri ölçmek amacıyla hazırlanan Kısa Psikolojik Dayanıklılık Baş Etme Ölçeği (Brief-Resilient Coping Scale) ise, özellikle güçlü baş etme davranışlarının neler olduğunu ortaya çıkarmaktadır (170).

Son olarak Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (Resilience Scale) ise psikolojik dayanıklılığı kişisel uyumu destekleyen pozitif bir kişilik özelliği olarak ele almaktadır (171).

Henderson ve Milstein (1996) tarafından, psikolojik Sağlamlık; kişiden kişiye değişen ve zaman içinde artabilen ya da azalabilen bir “özellik” olarak tanımlanmıştır ve psikolojik sağlamlığın, çevrede geliştirilmesiyle ilgili öğeler belirlenerek “Sağlamlık Çemberi” adı verilen bir yapı oluşturulmuştur (172). Bu yapıda, Benard’ın (1991) çalışma sonuçlarından gelen (173);

- a) İlgi ve destek: Koşulsuz sevgi ve saygı, destek ve cesaretlendirmek,
- b) Yüksek beklentiler: gençlerin başarılı olacaklarına olan inanç konusunda geribildirim vermek ve başarılı olmaları için gerekli kaynakların sağlanması,
- c) Katılım fırsatları: genç insanlara yeterlik ve katılım isteklerini anlamlı yollarla gösterme fırsatları tanınması boyutları yer almaktadır.

Hawkins ve Catalano’nun (1992) çalışmaları temel alınarak oluşturulan, çevredeki risk ve risk faktörlerini azaltma işlevine sahip, diğer üç unsur (174):

- a) Sosyal bağların artırılması: Gençlerin çevrelerindeki akranları ve yetişkinlerle olumlu ilişkilerinin artırılmasını tanımlamaktadır.
- b) Açık, net sınırlar ve beklentiler: Gencin davranışlarında önemli rol oynayan kural ve tutumları ifade etmektedir. Kurallar adil ve tutarlı olmalı, kurallar belirlenirken gençlerin de fikirleri alınmalıdır.
- c) Yaşam becerileri: Doğru karar verme, iletişim, stres yönetimi, çatışma yönetimi, stresle ve çatışmalarla başa çıkabilme gibi becerileri içermektedir. Belirlenen bu altı öğeye dayalı stratejilerin geliştirilmesiyle risk faktörlerini azaltan ve sağlamlığı geliştiren çevreler yaratılabilmektedir.

Wolin ve Wolin (1993) tarafından ortaya konulan bu modelde, psikolojik sağlam danışanlarla yapılan kendi çalışmaları ve deneyimleri esas alınmaktadır. Steven Wolin, psikiyatr olarak yıllarca geleneksel tıbbi modeli kullanmıştır. Bu medikal modelde terapist ya da doktor bozuklukları teşhis etmekte, ilaç ya da terapi ile tedavi kullanılmaktadır. Steven Wolin ve çocuk gelişimi alanında doktora yapmış olan eşi Sybil

Wolin, bu sağlam davranışları gruplandırmış ve bu davranışlara “yedi sağlamlık davranışı” adını vermişlerdir (175).

Bu noktada psikolojik sağlamlık davranışları 7 ayrı kategoride değerlendirilmiştir (175):

- a) İçgörü (Insight): Aile içinde yaşanan sıkıntı ve problemlerin açıkça ifade edilmesi,
- b) Bağımsızlık (Independence): Problemlı ailelerdeki bireylerin duygusal ve fiziksel zararlarla karşılaşmamaları için aile ortamından uzaklaşması,
- c) İlişkiler (Relationships): Aile içi ilişkilerin sağlıklı ve tatmin edici olmadığı durumlarda aile dışında destek ve sevgi sağlayan yeni ilişkiler aranması,
- d) Girişim (Initiative): Ailede huzursuzluk ve güvenli bir ilişki ve paylaşımın yaşanmadığı durumlarda duruma müdahale etmek için girişimde bulunmak,
- e) Yaratıcılık (Creativity): Duygusal ve psikolojik yönden olumsuz duygular yaşanılması halinde bu olumsuz duyguları dışı vurmak için bir sanat dalıyla uğraşmak,
- f) Mizah (Humor): Olumsuz durumlarda dahi gülebilmek,
- g) Ahlâk (Morality): Olumsuz çevresel etmenlere karşın iyiliğin gücüne inanan ve güvenen bir vicdan duygusu.

Wolin ve arkadaşları, “Zarara Karşı Mücadele” şeklinde ortaya koydukları modelle kişileri mücadele ederek riskli durumlarla başı çıkan daha güçlü bireyler olarak görmüşlerdir. Zarar Modeli ise bu durumun aksine kişileri riskli durumla karşılaşmış ve tedavi ihtiyacı ortaya çıkan bireyler olarak ele almıştır (176).

Weinstein, 1991 yılında ortaya attıkları “Beklenti İletişimleri Modeli” ile öğrencilerden beklentilerini tanımlayarak olumlu beklenti iklimi için yapılması gerekenleri şu şekilde özetlemiştir (177):

- Öğretim Programı (Müfredat Programı): Katılımcı bir anlayışla öğrencilerin görevler alabilmesi için cesaretlendirme yapılmalıdır.

- Yapılacak grup çalışmaları, heterojen şekilde oluşturularak öğrencilerin ilgilerini çeken aktivitelerden oluşmalıdır.

- Çoklu zeka kuramına dayanarak hazırlanmış ölçme ve değerlendirme sistemi kullanılmalıdır.

- Öğrenciler arası rekabeti artıracak ve sadece performansa dayalı stratejiler terk edilerek işbirliğini artırıcı ve öğrenci ilgisini merkeze alan stratejiler geliştirilmelidir.

- Öğretmen merkezli geleneksel yaklaşım yerine öğrenci merkezli ve öğrenciyi aktif kılan ve öğrenciye sorumluluk veren metotlar kullanılmalıdır.

- Sınıf içi etkileşimlerde öğretmenin bireysel farklılıkları göz önüne alarak öğrenci merkezli ilişki modelini kullanmalıdır.

- Öğrenme süreçlerinde aile katılımının ve katkısının da alınması için tüm yollar denenerek okul aile işbirliği geliştirilmelidir.

Öğrencinin akademik ve duygusal gelişiminde, bazı sosyal düzenlerin etkisine değinen süreklilik kuramı, farklı faktörlerin devamına bağlıdır (178). Bu faktörler arasında bulunan çocuğun dış özellikleri, olumlu ilişkiler ağı, düzeyine uygun beklentiler ve katılım şansları tutarlı bir şekilde sürdürüldüğü sürece öğrenci sağlamlığı olumlu yönde etkilenmektedir (179). Şefkatli ve tutarlı ilişkiler ağı, öğrencide uyumlu ve olumlu davranışları pekiştirmektedir. Kişisel başarı amaçlarının düzeylere uygun olması, beklentilerin yükselmesini de beraberinde getirmektedir. Kendini kontrol edebilen, bağımsız ve kimliğini bulan öğrenciler için özgürlük ve araştırma güdüsü kendiliğinde oluşmaktadır. Kuramın dayandığı temel düşünceye göre şefkatli ilişkiler ve yüksek beklentiler anlamlı katılma fırsatlarıyla birleştikçe hem öğrenci sağlamlık düzeyi hem de akademik başarı birlikte yükselmektedir (178).

Psikolojik sağlamlık modellerinin ayrıldıkları noktalar, genel olarak; bireysel ve dışsal faktörlerin sağlamlık üzerindeki etkilerini ve çeşitlerini yorumlamakta yoğunlaşmaktadır. Yorum farklılıkları sağlamlığın daha iyi anlaşılması ve farklı faktörlerin öneminin ortaya çıkmasını sağlayacağı için oldukça önemlidir.

2.4.4. Özel Gereksinimi Olan Çocuk Annesinde Psikolojik Dayanıklılık

Özel gereksinimli çocuk anneleri daha fazla stres (180) ve psikolojik adaptasyon sorunları yaşamaktadır (124). Zihinsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinde sağlamlık araştırması önem kazanmaktadır (181). Zihinsel yetersizliği olan çocuk annelerinin çocuğunun durumunu olumlu algıladığında psikolojik gelişiminin de olumlu etkilendiği belirtilmektedir. Annenin olumlu algısı olumlu başa çıkma stratejisi geliştirmektedir (182). Sosyal destek (kayıtlı/kayıt dışı) kaynakları annelerin kişisel gelişim ve olgunluğuna pozitif etki göstermektedir (183). Aile ilişkileri, evlilik kalitesi annenin özel gereksinimli çocuğu ile yaşamını etkilemektedir. Aile içindeki çatışmalar annede stres yapmakta ve psikolojik uyumunu kötü etkilemektedir. Zihinsel yetersizliği olan çocuğun aileye getirdikleri olumlu algılandığında esnekliklerinin arttığı belirtilmektedir (181). Olumlu algı stres karşısında zihinsel yetersizliği olan çocuk annelerinin başa çıkma stratejilerinden birisidir ve annelerin psikolojik durumuna çok etkisi vardır. Annelere çocuğun bakım zorluğuyla baş etme becerisini olumlu algı sağlamaktadır (183).

2.5. İlgili Araştırmalar

Bu bölümde, alanyazında annelerin psikolojik dayanıklılıklarının demografik değişkenlere göre farklılaşmasına ilişkin yapılan araştırma örnekleri yer almaktadır.

Fırat (2000), yaptığı çalışmasında zihinsel özel gereksinimlilik tanısı almış çocuğu olan annelerinin çocuk sayısının ikiden fazla olduğunda kaygılarının yükseldiğini bulgulamıştır (184).

Weiss (2002) tarafından yürütülen çalışmada (herhangi bir özel gereksinim türüne sahip) çocuğu olan anneler ile özel gereksinime ihtiyacı bulunmayan çocuğu olan annelerin stres seviyelerinde psikolojik dayanıklılığın etkisi incelenmiştir. Araştırma örneklemini 120 anne oluşturmuştur. Sonuçlara göre psikolojik dayanıklılığın başarılı bir uyumun belirleyicileri olduğu ve psikolojik dayanıklılık puanı yüksek olan annelerin stresin olumsuz etkilerini daha az hissettikleri sonucu ulaşılmıştır (185).

Özşenol vd. (2003), özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin aile işlevlerini değerlendirdiği çalışmada annelerin çocuğun özel gereksinim durumundan kendilerini suçladıkları, babaların ise çocuğun özüünden anneleri sorumlu gördüklerini gösteren

sonuçlar ortaya koymuştur. Özel gereksinimli çocuğun varlığının eşler arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilediği, çalışmada belirtilen sonuçlardan birisidir (186).

Yıldırım ve Conk (2005), zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne babaların stresle başa çıkma tarzlarına ve depresyon düzeylerine düzenli eğitimin etkisini araştırmışlardır. Bu araştırmada anne babalara 1 ay boyunca haftanın 5 günü düzenli eğitim verilmiştir. Zihinsel yetersizliğin tanımı, nedenleri, bu tür çocukların özellikleri, çocuğun günlük ve gelişimsel gereksinimleri, bu durumu yaşayan anne babaların duyulan ve yaşanan stres ve depresif durumlara müdahale eğitimin temel içeriğini oluşturmuştur. Eğitim ncesi kontrol grubu ve deney grubunun Stresle Başa ıkma Tarzı leğinden aldıkları puan ve Beck Depresyon leğinden aldıkları puan arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Eğitim sonrasında yapılan tekrarda, çalışma grubunun ‘Kendine Güvenli Yaklaşım’ puanı artmış, ‘aresiz Yaklaşım’ puanı azalmıştır. ‘Boyun Eğici Yaklaşım’ puanı eğitim öncesinde daha yüksek iken, eğitim sonrasında azalmıştır (187).

Durukan, Erdem, Tufan, Cöngöloğlu, Yorbık, Türkbay (2008)’ın çalışmalarında Dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) tanısı almış çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile kullandıkları başa çıkma yöntemlerinin sağlıklı kontrollerle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan annelerin Beck Depresyon ve Beck Anksiyete puanları kontrol grubundan istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek saptanmıştır (188).

Vogt vd. (2008) tarafından yapılan çalışmada stres reaksiyonları ve psikolojik dayanıklılık arasındaki karşılıklı ilişki incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre stres reaksiyonu ve dayanıklılık arasındaki ilişkide sosyal destek yönetici bir etkide bulunmuştur. Yapılan çalışmada yüksek düzeyde dayanıklı olan erkekler az stres ve daha fazla stres tecrübesi rapor etmişlerdir (189).

Coşkun ve Akkaş (2009), “zel gereksinimli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki” başlıklı makalede Kahramanmaraş ili içerisinde 150 anneyi içeren bir araştırma yapmışlardır. Araştırmacılar zel gereksinimli çocuğu olan annelerin kaygı düzeylerinin normalden yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Araştırmada elde edilen sonuçlar birisi de sosyal destek algısı ile annelerin kaygı düzeylerinin ters orantılı bir ilişki içinde olduğu, yani sosyal destek algısının annelerdeki kaygının düzeyinin düşmesini sağladığıdır. Araştırmanın dikkat çeken

sonuçları arasında annelerin eğitim ve gelir düzeyinin artmasıyla birlikte sürekli kaygı seviyelerinin azaldığı ve sosyal destek algısı seviyesinin arttığıdır (114).

Çengelci (2009), otizm ve down sendromlu çocuğa sahip anneleri kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik açısından karşılaştırmıştır. Çocukların zihinsel yetersizlikleri sebebiyle otizmlili ya da down sendromlu olmasının annelerin kaygısını artırdığı, umutsuzluk düzeylerini yükselttiği ve tükenmişlik eğilimi içerisine girmelerini beraberinde getirdiği yönünde bulgulara ulaşılmıştır (100).

Öz ve Yılmaz (2009), Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık adlı çalışmalarında; psikolojik sağlamlık düzeyleri yüksek bireylerin, karşılaştıkları olumsuzluklara rağmen daha başarılı bir biçimde mücadele ettikleri saptanmıştır. Bu bireylerin, aynı zamanda etkili kişilerarası iletişim becerileri ve etkili problem çözme yeteneği gibi olumlu özelliklere sahip oldukları vurgulanmıştır. Yapmış oldukları araştırmayla birlikte psikolojik dayanıklılığın gelişmesi için başa çıkma becerilerinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koyan sonuçlar elde etmişlerdir. Psikolojik dayanıklılığın toplumsal düzeyde önem ifade eden bir yapısının bulunduğu dikkat çekilen çalışmada özellikle ruh sağlığı hemşirelerinin psikolojik dayanıklılıklarının önem düzeyinin yüksek olduğu vurgulanmıştır (149).

Durukan, Erdem, Tufan, Türkbay (2010) tarafından yapılan bir çalışma da Otistik Spektrum Bozukluğu (OSB) olan çocukların annelerindeki baş etme tutumları ile anksiyete düzeyleri ile ilişkisi incelenmiştir. Bu araştırmada tanı almış 3-14 yaş aralığında bulunan 40 çocuk annesi ile aynı yaş aralığındaki sağlıklı 30 çocuğun annesi araştırmaya katılmıştır. OSB grubu çocukların annelerinin beck depresyon ve anksiyete ölçeği puanlarının kontrol grubundan yüksek olduğu saptanmıştır. OSB grubunda sağlıklı kontrollere oranla Başa Çıkma Tutumlarını Değerlendirme Ölçeğinin aktif başa çıkma, yararlı sosyal destek kullanımı, diğer meşguliyetleri bastırma alt ölçekleri ve sorun odaklı başa çıkma yöntemlerinin toplam puanı daha yüksek saptanmıştır (188).

Ghosh ve Greenberg (2012), özel gereksinimli çocuk sahibi ailelerdeki ebeveynlerin iyi oluş düzeylerine etki eden faktörleri araştırmışlardır. Eş ve evlilik memnuniyetiyle sosyal ilişkilere katılımın iyi oluşu anlamlı şekilde olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Sosyal ilişkileri zayıf olan annelerin iyi oluş düzeylerinin düşük olacağı belirtilmektedir. Aynı zamanda sanatsal bir faaliyete katılan

annelerin ise sosyal katılıma ek olarak duygularını ve düşüncelerini farklı bir yolla ifade etme olanağı bulmasının iyi oluş düzeylerini artıracakı düşünölmektedir (190).

Kaçan Softa (2012) çalışmasında Kastamonu' da yaşayan ve özel gereksinimli çocuğa sahip olan ebeveynlerin depresyon düzeylerini belirlemek amacıyla yapmıştır. Araştırmanın evrenini, bir özel merkeze kayıtlı zihinsel, bedensel ve hem zihinsel hem de bedensel yetersizliğı olan bireylerin ebeveynleri oluşturmuştur. Özel gereksinimli çocuğa sahip anne-babaların çalışıp çalışmama durumu ve ebeveynlerin erkek ya da kadın olma durumuna göre depresyon düzeyi değişmektedir. Özel gereksinimli birey annelerinin depresyon puanı, özel gereksinimli birey babalarının depresyon puanından yüksek olduğı, bir işte çalışmayan özel gereksinimli çocuğun aile bireylerinin depresyon puanı, çalışan özel gereksinimli çocuğun aile bireylerinin depresyon puanından yüksek olduğı sonuçları bulunmuştur (110).

Şanlı (2012), özel eğitime devam eden zihinsel özel yetersizliğı olan çocukların ailelerinin ihtiyaçlarını açıklama amacıyla yaptığı çalışmada 443 aileyi içeren bir araştırma gerçekleştirmiştir. Elde edilen sonuçlara göre anne ve babaların özel eğitimle ilgili bilgi ihtiyaçları arasında bir farklılık olmadığı görölmüştür. Zihinsel yetersizliğe sahip çocuğı olan ailelerin ihtiyaçları üzerinde etkili olan faktörlerin ise çocuğun yaşı, ailenin geliri, ailedeki çocuk sayısı, zihinsel engelin seviyesi, anne babaların duygu durum gereksinimleri şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir (191).

Şengöl ve Baykan (2013), Zihinsel yetersizliğı olan bireylerin annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları adlı çalışmalarında zihinsel engeli olan çocuk anneleri arasından 50 ve kontrol olarak sağlıklı, engeli bulunmayan çocuk annesi 50 kişi alınmıştır. Zihinsel özel gereksinimli birey annelerinin depresyon puanları kontrol grubu ile kıyaslandığında aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Zihinsel özel gereksinimli birey annelerinin anksiyete puanları ile kontrol grubunun puanları istatistiksel olarak anlamlı derecede farklı bulunmuştur. Çalışmaya katılan anneler sorunla başa çıkma tutumlarına göre değerlendirildiklerinde, inkâr ve davranışsal olarak boş vermeyi zihinsel yetersizliğı olan birey annelerinin, kontrol grubundaki annelere göre daha çok kullandıkları bulunmuştur (192).

Zengin (2013), özel gereksinimli çocuk sahibi olan ebeveynlere yönelik olarak yaptığı çalışmada, ebeveynlerin umut düzeyleri ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif

yönde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Umut düzeyi yükseldikçe psikolojik sağlamlık yükselmekte, umut düzeyi düştükçe psikolojik sağlamlık ta düşmektedir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre umut düzeyi ile sosyal destek arasında da pozitif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir (6).

Aybar (2014) çalışmasında özel eğitim ve rehabilitasyon merkezinde tedavi edilen çocukların anne ve babalarının depresyon ve yaşam kalitesinin analiz etmektedir. Bu çalışmada rehabilitasyon merkezinde tedavi gören 39 serebral paralizili (SP) ve 6 spina bifidalı (SB) çocuğun anne ve babası yer almıştır. Anne ve babanın depresyon düzeyi, yaşam kalitesi, anksiyete ve stres seviyeleri ölçülmüştür. Çalışma sonucunda annelerin babalara kıyasla, depresyon, stres ve anksiyete düzeyi daha yüksek bulunmuştur. Sosyo-demografik verilerin analizi sonucunda babanın eğitim seviyesinin artmasıyla yaşam kalitesinin azaldığı görülmüştür. Annelerin günlük yaşamda sosyal ilişkileri geliştikçe, anksiyete oranının da arttığı görülmüştür (193).

Bildirici (2014), özel gereksinimli olan çocukların anneleri ile yürüttüğü çalışmada, çocuklarının durumu ağırlaştıkça annelerin hissettikleri yüklerin de artarak; kendilik algıları, gelecek algıları, sosyal yeterlilikleri, aile uyumları, sosyal kaynakları ve yapısal stillerinin değişmekte olduğu ve psikolojik olarak dayanıksız hale geldiklerini saptamıştır (194).

Mwale vd. (2016), zihinsel yetersizliği olan çocuklar açısından yapmış oldukları çalışmada dört temel zorluğun varlığını ortaya koymuşlardır. Bu dört temel zorluk; bakımdaki sorunlar, özel eğitim hizmetlerine erişememe, damgalanma ve ayrımcılığa maruz kalma, baş etmede zorlanma şeklinde sıralanmaktadır. Zihinsel yetersizliği olan çocukların ve ailelerin yaşadıkları sorunların içeriğini ortaya koymasının yanında öne çıkan sorunların sınıflandırılmasını içermesi, çalışmanın sonuçlarını önemli hale getirmektedir (195).

Avşaroğlu ve Okutan (2018), özel gereksinimli çocuğa sahip aile üyeleri ile gerçekleştirilen psikolojik danışma hizmetlerinin; ebeveynlerin duygusal problemleri anlama, kendileri ve çocuklarını daha iyi tanıyarak çocuğun bakımı konusunda kendilerine güvenme ve sosyal çevreleri ile daha çok etkileşime geçebilmelerini kolaylaştırdığı belirtilmektedir.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde özel gereksinimli çocuğu olan ailelerle yapılan çalışmalarda, ebeveynlerin psikolojik dayanıklılığının çocuğun bakımı ile ilgili zorlukları daha iyi yönetebilmesinin yanı sıra ebeveynlerin ruhsal sağlığı ile de ilişki olduğunu gözlenmiştir; dayanıklılığı yüksek olan ebeveynlerde daha az depresyon, daha iyi eş ilişkisi, günlük yaşam rutinine daha iyi uyum sağlama, daha iyi psikolojik iyilik hali, daha fazla yaşam doyumu bildirilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, özel eğitim gereksinimli tanısı konulmuş çocukların aile fertlerinin psikolojik dayanıklılığının yüksek olmasının hem bakım veren hem de bakım alan için olumlu etkileri olduğu gözlenmektedir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında; özel eğitim gereksinimli çocuğa sahip aile bireyleri ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip aile bireyleri arasında başa çıkma yöntemleri açısından bakıldığında anlamlı bir farklılaşma tespit edilmiştir. Çocuğun özel gereksinimli olup olmamasına göre aile bireylerinin başa çıkma yöntemleri farklılaşmaktadır. Psikolojik iyi olma açısından sonuçlar, normal gelişim gösteren çocuğa sahip aile bireyleri ile özel gereksinimli çocuğa sahip aile bireyleri arasında anlamlı bir farklılaşma bulgulanmıştır. Çocuğu özel gereksinimli olan anneler normal gelişim gösteren annelerden daha fazla belirti göstermektedir.

3. GEREÇ VE YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırma, özel gereksinimli çocukların annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre (Yaş, cinsiyet, maddi durum, çalışma durumu, çocuğun tanısı, çocuğun cinsiyeti, çocuğu yaşı, eşin çocuğun bakımına ve durumuna karşı tutumu) farklılaşıp farklılaşmadığını ortaya koymak üzere yapılan ilişkisel tarama modelinde bir çalışmadır.

Tarama modelleri, geçmişte veya halen geçerli olan bir olguyu, olduğu haliyle betimlemeyi amaçlayan çalışmalar için uygun modeller olup betimsel tarama modelleri genel tarama modelleri ve örnek olay tarama modeli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Genel tarama modelleri, evrenin çok sayıda elemandan oluşması halinde, evrenin tümü ya da ondan alınacak bir örneklem üzerinde tarama çalışmaları yapılarak evrenin geneli hakkında bir yargıya varmak için uygun modellerdir. Çalışmada, genel tarama modelleri içinde yer alan ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İki ve ikiden fazla değişken arasındaki birlikte değişimin varlığı ve derecesi araştırılacağı zaman ilişkisel tarama modelleri uygun bir model olarak değerlendirilmektedir (Karasar, 2000). Bu modele uygun olarak değişkenler arasındaki ilişkilerin varlığı ve derecesi ortaya konmaya çalışılmıştır (197).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2020-2021 yılında Balıkesir ili Karesi ve Altieylül ilçelerinde bulunan OBİDEV, Yıldız Empati Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Dilkom Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Özel Aysu Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Derneğim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Elif Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Mevra Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yaşam Duru Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yeni Gülen Yüzler Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi ve Yeni Eylül Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezin'de eğitime devam etmekte olan özel gereksinimli öğrencilerin anneleri oluşturmuştur. Örneklem belirlemede basit (kolay) rastgele örneklem yöntemi kullanılmıştır. 303 gönüllü anneye rastgele örnekleme yöntemi ile uygulanmıştır.

Yapılan bu çalışma kapsamında örnekleme alınan bireylerin bazı demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çalışma grubuna ait demografik bilgiler

		N	%
Yaş	20-30	43	14,2
	31-40	129	42,6
	41-50	101	33,3
	51 ve üstü	30	9,9
Eğitim durumu	Okuryazar	15	5,0
	İlkokul mezunu	83	27,4
	Ortaokul mezunu	86	28,4
	Lise mezunu	71	23,4
	Üniversite mezunu	48	15,8
Çalışma durumu	Çalışıyorum	67	22,1
	Çalışmıyorum	236	77,9
Aylık gelir	1600-2000 TL	60	19,8
	2001-4000 TL	146	48,2
	4001-6000 TL	68	22,4
	6001 TL ve üstü	29	9,6
Medeni durum	Evli	262	86,6
	Boşanmış	30	9,9
	Eşi vefat etmiş	11	3,6
Çocuğun tanısı	Zihinsel özel gereksinimli	104	34,3
	Bedensel özel gereksinimli	34	11,2
	Ortopedik özel gereksinimli	18	5,9
	İşitme özel gereksinimli	11	3,6
	Otizm	87	28,7
	Down Sendromu	9	3,0
	Diğer	40	13,2

Tablo 1. devamı

		N	%
Çocukların engel durumunun ortaya çıkışı	Doğum öncesi	36	11,9
	Doğum sırası	34	11,2
	Doğum sonrası	233	76,9
Ailede başka özel gereksinimli var mı	Evet	37	12,2
	Hayır	266	87,8
Çocuğun cinsiyeti	Kız	101	33,3
	Erkek	202	66,7
Çocuğun yaşı	0-10 yaş	193	63,7
	11-18 yaş	75	24,8
	19 yaş ve üstü	35	11,6
Özel gereksinimli çocuğa sahip olma yılı	0-4 yıl	99	32,7
	5-9 yıl	113	37,3
	10-14 yıl	43	14,2
	15-17 yıl	15	5,0
	18 yıl ve üzeri	33	10,9
Özel eğitim alma yılı	0-4 yıl	173	57,1
	5-9 yıl	71	23,4
	10-14 yıl	28	9,2
	15-17 yıl	16	5,3
	18 yıl ve üzeri	15	5,0
Eş tutumu	Çok kötü	8	2,6
	Kötü	12	4,0
	İyi	140	46,2
	Çok iyi	143	47,2
Psikolojik evre	Suçluluk ve öfke	22	7,3
	Pazarlık	6	2,0
	Depresyon	18	5,9
	Kabullenme	257	84,8

Tablo incelendiğinde, özel gereksinimli çocuk annelerinin yaşlarına göre 20-30 yaş arası %14,2 oranına, 31-40 yaş arası %42,6 oranına, 41-50 yaş arası %33,3 oranına, 51 ve üstü yaş ise %9,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Annelerinin eğitim durumlarına göre okuryazar %5 oranına, ilkokulu mezunu %27,4 oranına, ortaokul mezunu %28,4 oranına, lise mezunu %23,4 oranına, üniversite mezunu ise %15,8 oranına sahip olduğu görülmektedir. Annelerinin çalışma durumlarına göre çalışıyorum %22,1 oranına, çalışmıyorum ise %77,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Aylık gelirlerine göre 1600-2000 TL %19,8 oranına, 2001-4000 TL %48,2 oranına, 4001-6000 TL %22,4 oranına, 6001 TL ve üstü ise %9,6 oranına sahip olduğu tespit edilmiştir. Annelerinin medeni durumlarına göre evli %86,6 oranına, boşanmış %9,9 oranına, eşi vefat etmiş ise %3,6 oranına sahip olduğu görülmektedir. Annelerinin çocuğun tanısına göre zihinsel yetersizlik %34,3 oranına, bedensel yetersizlik %11,2 oranına, ortopedik %5,9 oranına, işitme yetersizliği %3,6 oranına, otizm %28,7 oranına, down sendromu %3,0 oranına, diğer ise %13,2 oranına sahip olduğu görülmektedir. Annelerin çocukların engel durumunun ortaya çıkış zamanına göre doğum öncesi %11,9 oranına, doğum sırası %11,2 oranına, doğum sonrası ise %76,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Ailede başka özel gereksinimli birey olma durumuna göre evet %12,2 oranına, hayır ise %87,8 oranına sahip olduğu görülmektedir. Çocuğun cinsiyetine göre kız %33,3 oranına, erkek ise %66,7 oranına sahip olduğu görülmektedir. Çocuğun yaşına göre 0-10 yaş %63,7 oranına, 11-18 yaş %24,8 oranına, 19 yaş ve üstü ise %76,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılına göre 0-4 yıl %32,7 oranına, 5-9 yıl %37,3 oranına, 10-14 yıl %14,2 oranına, 15-17 yıl %5 oranına, 18 yıl ve üzeri ise %10,9 oranına sahip olduğu görülmektedir. Çocukların özel eğitim alma yılına göre 0-4 yıl %57,1 oranına, 5-9 yıl %23,4 oranına, 10-14 yıl %9,2 oranına, 15-17 yıl %5,3 oranına, 18 yıl ve üzeri ise %5,0 oranına sahip olduğu görülmektedir. Eş tutumuna göre çok kötü %2,6 oranına, kötü %4,0 oranına, iyi %46,2 oranına, çok iyi ise %47,2 oranına sahip olduğu görülmektedir. Psikolojik evreye göre suçluluk ve öfke %7,3 oranına, pazarlık %2,0 oranına, depresyon %5,9 oranına, kabullenme ise %84,8 oranına sahip olduğu görülmektedir.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılacak verileri toplamak amacıyla, “Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği” ve “Başa Çıkma Becerileri Envanteri” olmak üzere 2 tane veri toplama aracı kullanılmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirlik analizine ilişkin elde edilen bulgular aşağıdaki tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere ait güvenirlik analizi

	Cronbach's Alpha	Madde Sayısı
Başa Çıkma Yöntemleri	0,772	42
Psikolojik Dayanıklılık	0,830	33

Tabloya bakıldığında Başa Çıkma Yöntemleri ölçek güvenirlik değeri 0,772; Psikolojik Dayanıklılık ölçek güvenirlik değeri ise 0,830 olarak bulunmuştur. Ölçeklerin yüksek düzeyde güvenilir oldukları görülmektedir.

3.3.1. Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri

Folkman ve Lazarus (1985) tarafından geliştirilen Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri (Ways of Coping Inventory) hem klinik hem de klinik olmayan düzeyde kullanılabilen 42 maddelik bir ölçektir (198). Şenol-Durak, Durak ve Elagöz, (2011) tarafından Türkçeye çevrilen “Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri’nin Güvenirlik ve Geçerlilik Çalışması” adlı araştırmalarında güvenirliliği ve geçerliliği incelenmiş ve 0,74 olarak bulunmuştur. Bu bağlamda ölçeğin güvenirliği 0,74 olarak bulunduğundan ölçeğin Türkçe versiyonu kullanılabilir düzeydedir. Ölçeğin Türkçe versiyonunun psikometrik nitelikleri 2 iki grupta birlikte yapılmıştır. Birinci grupta üniversite öğrencileri yer almaktadır (N=485); diğer grup halktan kişileri oluşturmaktadır (N=416). İki grupta yapılan araştırmanın sonucunda iki grubun yanıtları doğrultusunda faktör analizi anlamlı bulunmuştur (199). Bizim çalışmamızda ise güvenirlik katsayısı 0,77 olarak yüksek düzeyde bulunmuştur.

Yapılan çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin puan dağılımları Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Başa çıkma becerileri ölçeğine dair puan dağılımı

	Ortalama	SS
Baş Çıkma Becerileri	2,29	0,19

Tabloya göre özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ölçeği toplam puan ortalaması $2,29 \pm 0,19$ olarak orta düzeyde bulunmuştur.

3.3.2. Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Friborg, Barlaug, Martinussen, Rosenvinge ve Hjemdal (2003) tarafından geliştirilen Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (200), Basım ve Çetin (2011) tarafından “Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği”nin Güvenilirlik ve Geçerlilik Çalışması” adlı araştırmalarında güvenilirliği ve geçerliliği incelenmiş ve 0,86 olarak bulunmuştur (201). Bizim çalışmamızda ise güvenilirlik katsayısı 0,83 olarak yüksek düzeyde bulunmuştur.

Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinde kullanılan maddelerin tercih edilme aşamasında önyargılı değerlendirme yapılmaması amacıyla, olumlu ve olumsuz özelliklerin farklı yönlerde olduğuna, cevaplar için de beş kutucuğun yer almış olduğu bir anket formu kullanılmaktadır. Şematik şekilde yapılmış olan değerlendirme kapsamında psikolojik dayanıklılığın düşük ya da yüksek ölçülmesinde kullanılacak puanlama şekli serbest bırakılmıştır.

Psikolojik dayanıklılık ölçeği,:

1. “Yapısal Stil” (3,9,15,21)
2. “Gelecek Algısı” (2,8,14,20)
3. “Aile Uyum” (5,11,17,23,26,32),
4. “Kendilik Algısı” (1,7,13,19,28,31)
5. “Sosyal Yeterlilik” (4,10,16,22,25,29)

6.”Sosyal Kaynaklar” (6,12,18,24,27,30,33)

Bu boyutlara göre maddelerin dağılımı ölçekte, “Yapısal Stil” ve “Gelecek Algısı” dörder madde; “aile uyumu”, “kendilik algısı” ve “sosyal yeterlilik” altışar madde ve “sosyal kaynaklar” ise yedi madde ile ölçülmektedir.

Puanlar arttıkça dayanıklılığın artması isteniyorsa 1,3, 4, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 16, 23, 24, 25 27, 31, 33. maddeleri ters maddeler olacaktır. Basım ve Çetin (2011) tarafından geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Yapılan faktör analizi sonucunda özgün ölçekle örtüşen "Kendilik algısı", "Gelecek algısı", "Yapısal stil", " Sosyal yeterlilik", "Aile uyumu" ve "Sosyal kaynaklar" boyutlarını içeren altı faktörlü yapı doğrulanmıştır (201). Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayılarının 0,66 ile 0,81 arasında ve test-tekrar test güvenilirliklerinin ise 0,68 ile 0,81 arasında değiştiği bulunmuştur. Ayrıca ölçeğin toplam Cronbach Alfa katsayısı 0,86 olarak hesaplanmıştır. Ölçek 33 maddeliktir. Biçim olarak 5’li Likert tipinde hazırlanmıştır. Puanlama yaparken ölçek puanı arttıkça psikolojik dayanıklılığın artması isteniyorsa, değerlendirme soldan sağa doğru 12345 şeklinde puanlanarak yapılmalıdır. Bu çalışmada puanlar arttıkça psikolojik dayanıklılığın artması beklenerek cevap kutuları soldan sağa doğru 12345 şeklinde değerlendirilmiştir.

Katılımcılara maddelerde yer alan boşluklara uygun ifadelerden hangisine ne oranda katılıp katılmadıkları sorulmakta ve kendilerine en uygun olduğunu düşündükleri tarafa yakın olan kutucuğu işaretlemeleri istenmektedir. Ek olarak ölçeği cevaplayan bireylerin önyargılı değerlendirmelerinin önüne geçmek maksadıyla, olumlu ve olumsuz yargılar arz eden cevaplar ölçeğin farklı taraflarına yerleştirilmiştir. Ölçeğin orijinal halinde serbest bırakılan puanlama ile ilgili olarak bu çalışmada yüksek puanın yüksek psikolojik dayanıklılığa işaret ettiği kabul edilmiştir.

Yapılan çalışma kapsamında kullanılan ölçeğin puan dağılımları tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının puan dağılımı

	Ortalama	SS
Yapısal Stil	3,29	0,66
Gelecek Algısı	3,54	0,91
Aile Uyum	3,72	0,92
Kendilik Algısı	3,75	0,70
Sosyal Yeterlilik	3,71	0,85
Sosyal Kaynaklar	3,77	0,79
Psikolojik Dayanıklılık	3,63	0,55

Tabloya göre özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik dayanıklılık ölçeği alt boyutlarında puan ortalaması yapısal stil $3,29 \pm 0,66$ olarak orta düzeyde; gelecek algısı $3,54 \pm 0,91$ olarak yüksek düzeyde; aile uyumu $3,72 \pm 0,92$ olarak yüksek düzeyde; kendilik algısı $3,75 \pm 0,70$ olarak yüksek düzeyde; sosyal yeterlilik $3,71 \pm 0,85$ olarak yüksek düzeyde ve sosyal kaynaklar $3,77 \pm 0,79$ olarak yüksek düzeyde bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık toplam puan ortalaması ise $3,63 \pm 0,55$ olarak yüksek düzeyde bulunmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Özel gereksinim ihtiyacı olan çocuk anneleri için Demografik Bilgi Formu, uyarlanan "Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği" ve "Başa Çıkma Becerileri Envanteri" özel gereksinime ihtiyacı olan çocuk anneleri tarafından doldurulmuştur. Araştırmada yüz yüze görüşülerek araştırma hakkında bilgi verilmiş ve formu nasıl dolduracakları açıklanmıştır.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Özel gereksinimli çocukların annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu araştırmada, elde edilen verilerin istatistik analizi, SPSS (Statistical Package for Social Sciences) 23.0 istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Öncelikle güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Daha sonra kişisel bilgi formundan elde edilen bilgilerin analizinde frekans ve yüzdelik değerlerden faydalanılmıştır. Ölçek puanlarının dağılımlarına bakarken ortalama ve standart sapma istatistikleri kullanılmıştır. Ölçek puanlarının normal dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Basıklık ve çarpıklık

değerleri -1,50; +1,50 aralığında kaldığından (202) parametrik testler kullanılmıştır. Bağımsız değişkenin iki olduğu gruptaki ortalama puan farklılıklarının tespiti için t-testi, bağımsız değişken sayısının ikiden fazla olduğu grupta ise Anova testi uygulanmıştır. Ayrıca puan ortalamaları arasındaki ilişkinin test edilmesinde korelasyon analizi uygulanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Alt Problemlere İlişkin Bulgular

4.1.1. Özel Gereksinimli Çocuk Annelerinin Demografik Bilgiler Açısından Başa Çıkma Becerileri Arasında Anlamlı Bir Farklılaşma Var mıdır?

Özel gereksinimli çocuk annelerinin yaş ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5. Başa çıkma becerilerinin yaşa göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Başa Çıkma Becerileri	20-30 yaş	43	2,28	0,19	G.Arası	0,042	3	0,014	0,373	,772
	31-40 yaş	129	2,28	0,17	G.İçi	11,341	299	0,038		
	41-50 yaş	101	2,31	0,19	Toplam	11,383	302			
	51 ve üstü	30	2,31	0,26						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin yaş ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=0,373$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin eğitim durumu ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 6. Başa çıkma becerilerinin eğitim durumuna göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Başa Çıkma Becerileri	Okuryazar	15	2,20	0,25	G.Arası	0,249	4	0,062	1,663	,159
	İlkokul	83	2,33	0,19	G.İçi	11,135	298	0,037		
	Ortaokul	86	2,29	0,18	Toplam	11,383	302			
	Lise	71	2,30	0,21						
	Üniversite	48	2,27	0,15						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eğitim durumu ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=1,663$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çalışma durumu ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 7. Başa çıkma becerilerinin çalışma durumuna göre t-testi

	Çalışma Durumu	N	$\bar{x}$	ss	Sd	t	P
Başa Çıkma Becerileri	Çalışıyorum	67	2,30	0,20	301	0,331	,741
	Çalışmıyorum	236	2,29	0,19			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çalışma durumu ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($t=0,331$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin aylık gelir ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 8. Başa çıkma becerilerinin aylık gelire göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Başa Çıkma Becerileri	1600-2000 TL	60	2,29	0,22	G.Arası	0,339	3	0,113	3,063	,028*
	2001-4000 TL	146	2,31	0,18	G.İçi	11,044	299	0,037		
	4001-6000 TL	68	2,23	0,19	Toplam	11,383	302			
	6001 TL ve üstü	29	2,33	0,16						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin aylık gelir ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,063$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre aylık geliri 4001-6000 TL arası olan annelerin, aylık geliri 2001-

4000 TL ile 6001 TL ve üstü olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin medeni durum ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9. Başa çıkma becerilerinin medeni duruma göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	Evli	262	2,28	0,19	G.Arası	0,232	2	0,116	3,124	,045*
	Boşanmış	30	2,34	0,16	G.İçi	11,151	300	0,037		
	Eşi vefat etmiş	11	2,40	0,12	Toplam	11,383	302			
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin medeni durum ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,124$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre evli olan annelerin, eşi boşanmış olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 10. Başa çıkma becerilerinin çocuğun tanısına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	Zihinsel Eng.	104	2,29	0,19	G.Arası	0,065	6	0,011	0,283	,945
	Bedensel Eng.	34	2,27	0,18	G.İçi	11,318	296	0,038		
	Ortopedik Eng.	18	2,30	0,19	Toplam	11,383	302			
	İşitme Eng.	11	2,34	0,14						
	Otizm	87	2,29	0,21						
	Down Send.	9	2,32	0,11						
	Diğer	40	2,31	0,18						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=0,283$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile başa çıkma becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 11. Başa çıkma becerilerinin engel zamanına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	Doğum öncesi	36	2,37	0,10	G.Arası	0,268	2	0,134	3,616	,028*
	Doğum sırası	34	2,31	0,22	G.İçi	11,115	300	0,037		
	Doğum sonrası	233	2,28	0,19	Toplam	11,383	302			
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinim durumunun ortaya çıkış zamanı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,616$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun engel zamanı doğum sonrası olan annelerin, çocuğun engel zamanı doğum öncesi olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12. Başa çıkma becerilerinin başka özel gereksinimli birey olma durumuna göre t-testi

	Başka Özel Gereksinimli Birey		N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Başa Çıkma Becerileri	Var		37	2,33	0,18	301	1,226	,221
	Yok		266	2,29	0,19			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($t=1,226$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun cinsiyeti ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 13. Başa çıkma becerilerinin çocuğun cinsiyetine göre t-testi

	Çocuğun Cinsiyeti		N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Başa Çıkma Becerileri	Kız		101	2,32	0,20	301	1,437	,152
	Erkek		202	2,28	0,18			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun cinsiyeti ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($t=1,437$; $p>0,05$). Çocuk bakımı kız veya erkek olmasına göre değişiklik göstermediğinden sonucun bu şekilde çıktığı söylenebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun yaşı ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14. Başa çıkma becerilerinin çocuğun yaşına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	0-10 yaş	193	2,31	0,17	G.Arası	0,442	2	0,221	6,061	,003*
	11-18 yaş	75	2,23	0,21	G.İçi	10,941	300	0,036		
	19 yaş ve üstü	35	2,34	0,19	Toplam	11,383	302			
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun yaşı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=6,061$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğu 11-18 yaş arasında olan annelerin, diğer annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 15. Başa çıkma becerilerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	0-4 yıl	99	2,28	0,18	G.Arası	0,096	4	0,024	0,634	,639
	5-9 yıl	113	2,29	0,19	G.İçi	11,287	298	0,038		
	10-14 yıl	43	2,29	0,17	Toplam	11,383	302			
	15-17 yıl	15	2,31	0,27						
	18 yıl ve üzeri	33	2,34	0,19						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=0,283$; $p>0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16. Başa çıkma becerilerinin çocuğun özel eğitim yılına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	0-4 yıl	173	2,29	0,18	G.Arası	0,105	4	0,026	0,693	,598
	5-9 yıl	71	2,29	0,20	G.İçi	11,278	298	0,038		
	10-14 yıl	28	2,33	0,20	Toplam	11,383	302			
	15-17 yıl	16	2,33	0,22						
	18 yıl ve üzeri	15	2,25	0,22						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim alma yılı ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=0,693$; $p>0,05$). Özel gereksinimli çocukların eğitimiyle kalıcı izli davranış değişikliklerinin kazandırılması çok zor olmaktadır. Bu nedenle çocuğun özel eğitim alma yılı ile ilgili bir fark oluşmadığı düşünülebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 17. Başa çıkma becerilerinin eşin çocuğa tutumuna göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	Çok kötü	8	2,48	0,12	G.Arası	0,503	3	0,168	4,607	,004*
	Kötü	12	2,29	0,10	G.İçi	10,880	299	0,036		
	İyi	140	2,26	0,18	Toplam	11,383	302			
	Çok iyi	143	2,32	0,20						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,607$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin çocuğa karşı tutumu çok kötü olan annelerin, diğer annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik evreleri ile Başa Çıkma Becerileri arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 18. Başa çıkma becerilerinin psikolojik evrelerine göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Başa Çıkma Becerileri	Suçluluk-öfke	22	2,34	0,14	G.Arası	0,281	3	0,094	2,526	,058
	Pazarlık	6	2,15	0,03	G.İçi	11,102	299	0,037		
	Depresyon	18	2,36	0,20	Toplam	11,383	302			
	Kabullenme	257	2,29	0,19						
	Toplam	303	2,29	0,19						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik evreleri ile başa çıkma becerileri puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=2,526$; $p>0,05$). Annelerin farklı psikolojik evrede bulunması, bakım hizmetlerinde herhangi bir değişikliğe yol açmamaktadır. Bu nedenle anlamlı farklılık çıkmadığı söylenebilir.

4.1.2. Özel Gereksinimli Çocuk Annelerinin Demografik Dağılımları İle Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Alt Boyutları Arasında Anlamlı Bir Farklılaşma Var mıdır?

Özel gereksinimli çocuk annelerinin yaş ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 19. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının yaşa göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	20-30 yaş	43	3,36	0,65	G.Arası	0,702	3	0,234	0,520	,669
	31-40 yaş	129	3,31	0,57	G.İçi	134,555	299	0,450		
	41-50 yaş	101	3,23	0,73	Toplam	135,257	302			
	51 ve üstü	30	3,35	0,85						
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	20-30 yaş	43	3,38	1,01	G.Arası	2,488	3	0,829	0,989	,398
	31-40 yaş	129	3,53	0,88	G.İçi	250,663	299	0,838		
	41-50 yaş	101	3,54	0,93	Toplam	253,151	302			
	51 ve üstü	30	3,75	0,80						
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyum	20-30 yaş	43	3,76	1,07	G.Arası	1,931	3	0,644	0,747	,525
	31-40 yaş	129	3,72	0,91	G.İçi	257,782	299	0,862		
	41-50 yaş	101	3,76	0,87	Toplam	259,713	302			
	51 ve üstü	30	3,48	0,91						
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	20-30 yaş	43	3,73	0,83	G.Arası	0,403	3	0,134	0,267	,849
	31-40 yaş	129	3,78	0,67	G.İçi	150,530	299	0,503		
	41-50 yaş	101	3,70	0,71	Toplam	150,934	302			
	51 ve üstü	30	3,78	0,62						
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	20-30 yaş	43	4,04	0,74	G.Arası	5,525	3	1,842	2,568	,055
	31-40 yaş	129	3,64	0,83	G.İçi	214,470	299	0,717		
	41-50 yaş	101	3,67	0,85	Toplam	219,995	302			
	51 ve üstü	30	3,66	1,00						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	20-30 yaş	43	3,85	0,74	G.Arası	2,485	3	0,828	1,316	,269
	31-40 yaş	129	3,68	0,78	G.İçi	188,141	299	0,629		
	41-50 yaş	101	3,87	0,81	Toplam	190,626	302			
	51 ve üstü	30	3,67	0,82						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	20-30 yaş	43	3,69	0,48	G.Arası	0,181	3	0,06	0,198	,898
	31-40 yaş	129	3,61	0,52	G.İçi	91,545	299	0,306		
	41-50 yaş	101	3,63	0,61	Toplam	91,726	302			
	51 ve üstü	30	3,62	0,53						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin yaş ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p>0,05$). Yaşla birlikte çocuklarda herhangi bir bakım açısından değişiklik olmamaktadır. Anne

tecrübe kazansa da aynı bakımı vermeye devam ettiğinde anlamlı farklılık çıkmama nedeni olarak düşünülebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin eğitim durumu ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 20. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının eğitim durumuna göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Yapısal Stil	Okuryazar	15	2,83	0,36	G.Arası	7,281	4	1,820	4,239	,002*
	İlkokul	83	3,29	0,74	G.İçi	127,976	298	0,429		
	Ortaokul	86	3,42	0,67	Toplam	135,257	302			
	Lise	71	3,14	0,68						
	Üniversite	48	3,44	0,45						
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	Okuryazar	15	4,01	0,81	G.Arası	3,850	4	0,962	1,150	,333
	İlkokul	83	3,50	0,86	G.İçi	249,301	298	0,837		
	Ortaokul	86	3,54	1,01	Toplam	253,151	302			
	Lise	71	3,53	0,90						
	Üniversite	48	3,45	0,84						
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyumu	Okuryazar	15	3,64	0,88	G.Arası	2,382	4	0,595	0,690	,600
	İlkokul	83	3,79	0,87	G.İçi	257,331	298	0,864		
	Ortaokul	86	3,80	0,90	Toplam	259,713	302			
	Lise	71	3,59	1,03						
	Üniversite	48	3,67	0,91						
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	Okuryazar	15	3,85	0,70	G.Arası	0,701	4	0,175	0,348	,845
	İlkokul	83	3,74	0,71	G.İçi	150,232	298	0,504		
	Ortaokul	86	3,70	0,70	Toplam	150,934	302			
	Lise	71	3,74	0,72						
	Üniversite	48	3,83	0,69						
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	Okuryazar	15	3,73	0,82	G.Arası	7,229	4	1,807	2,531	,041*
	İlkokul	83	3,57	0,79	G.İçi	212,766	298	0,714		
	Ortaokul	86	3,60	1,00	Toplam	219,995	302			
	Lise	71	3,81	0,73						
	Üniversite	48	3,99	0,75						
	Toplam	303	3,71	0,85						

Tablo 20. devamı

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Sosyal Kaynaklar	Okuryazar	15	3,67	0,82	G.Arası	3,215	4	0,804	1,278	,279
	İlkokul	83	3,71	0,76	G.İçi	187,411	298	0,629		
	Ortaokul	86	3,76	0,80	Toplam	190,626	302			
	Lise	71	3,70	0,87						
	Üniversite	48	4,00	0,67						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Okuryazar	15	3,62	0,60	G.Arası	0,687	4	0,172	0,562	,690
	İlkokul	83	3,60	0,51	G.İçi	91,039	298	0,306		
	Ortaokul	86	3,64	0,56	Toplam	91,726	302			
	Lise	71	3,59	0,60						
	Üniversite	48	3,73	0,49						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eğitim durumu Psikolojik Dayanıklılık ölçeği puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($F=0,562$; $p<0,05$). Alt boyutlara bakıldığında yapısal stil ($F=4,239$; $p>0,05$) ve sosyal yeterlilik ($F=2,531$; $p<0,05$) boyutlarındaki farklar anlamlı bulunmuştur. Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre okuryazar annelerin yapısal stil algısını lise mezunu hariç diğer annelere göre anlamlı düzeyde daha düşük algıladığı görülmüştür. Ayrıca lise mezunu olan annelerin yapısal algısı, ortaokul ve üniversite ve üstü mezunu olan annelere göre anlamlı düzeyde daha düşük algıladığı görülmüştür. Sosyal yeterlilik boyutuna bakıldığında üniversite ve üstü mezunu olan annelerin yapısal stil algısını ilkokul ve ortaokul mezunu annelerden anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Eğitim düzeyinin yüksek olmasıyla yapısal stilin daha kolay anlaşıldığı ve kabul edildiği düşünüldüğünden anlamlı farkın bu nedenle ortaya çıktığı söylenebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çalışma durumu ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 21. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının çalışma durumuna göre t-testi

	Çalışma Durumu	N	$\bar{X}$	Ss	sd	t	p
Yapısal Stil	Çalışıyorum	67	3,36	0,51	301	0,969	,334
	Çalışmıyorum	236	3,27	0,70			
Gelecek Algısı	Çalışıyorum	67	3,80	0,82	301	2,701	,007*
	Çalışmıyorum	236	3,46	0,92			
Aile Uyumu	Çalışıyorum	67	3,75	0,90	301	0,309	,757
	Çalışmıyorum	236	3,71	0,93			
Kendilik Algısı	Çalışıyorum	67	3,88	0,70	301	1,671	,096
	Çalışmıyorum	236	3,71	0,70			
Sosyal Yeterlilik	Çalışıyorum	67	3,88	0,78	301	1,924	,055
	Çalışmıyorum	236	3,66	0,86			
Sosyal Kaynaklar	Çalışıyorum	67	3,78	0,84	301	0,180	,857
	Çalışmıyorum	236	3,76	0,78			
Psikolojik Dayanıklılık	Çalışıyorum	67	3,74	0,56	301	1,926	,055
	Çalışmıyorum	236	3,60	0,54			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çalışma durumu ile psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($t=1,926$; $p>0,05$). Alt boyutlara bakıldığında ise gelecek algısı boyutunda çalışan annelerin gelecek algısını, çalışmayanlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek karşıladıkları görülmüştür ($t=2,701$; $p<0,05$).

Özel gereksinimli çocuk annelerinin aylık gelir ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 22. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının aylık gelire göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Yapısal Stil	1600-2000 TL	60	3,22	0,68	G.Arası	2,449	3	0,816	1,838	,140
	2001-4000 TL	146	3,26	0,72	G.İçi	132,809	299	0,444		
	4001-6000 TL	68	3,33	0,60	Toplam	135,257	302			
	6001 TL ve üstü	29	3,55	0,39						
	Toplam	303	3,29	,066						
Gelecek Algısı	1600-2000 TL	60	3,70	0,83	G.Arası	4,254	3	1,418	1,703	,166
	2001-4000 TL	146	3,46	0,91	G.İçi	248,897	299	0,832		
	4001-6000 TL	68	3,46	0,96	Toplam	253,151	302			
	6001 TL ve üstü	29	3,75	0,95						
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyumu	1600-2000 TL	60	3,63	0,97	G.Arası	5,287	3	1,762	2,071	,104
	2001-4000 TL	146	3,73	0,93	G.İçi	254,426	299	0,851		
	4001-6000 TL	68	3,61	0,88	Toplam	259,713	302			
	6001 TL ve üstü	29	4,09	0,81						
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	1600-2000 TL	60	3,88	0,74	G.Arası	3,056	3	1,019	2,060	,106
	2001-4000 TL	146	3,65	0,71	G.İçi	147,878	299	0,495		
	4001-6000 TL	68	3,80	0,62	Toplam	150,934	302			
	6001 TL ve üstü	29	3,86	0,74						
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	1600-2000 TL	60	3,62	0,91	G.Arası	10,280	3	3,427	4,886	,002*
	2001-4000 TL	146	3,66	0,85	G.İçi	209,715	299	0,701		
	4001-6000 TL	68	3,65	0,77	Toplam	219,995	302			
	6001 TL ve üstü	29	4,27	0,72						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	1600-2000 TL	60	3,70	0,82	G.Arası	3,697	3	1,232	1,971	,118
	2001-4000 TL	146	3,72	0,79	G.İçi	186,929	299	0,625		
	4001-6000 TL	68	3,77	0,81	Toplam	190,626	302			
	6001 TL ve üstü	29	4,10	0,63						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	1600-2000 TL	60	3,62	0,53	G.Arası	3,129	3	1,043	3,520	,015*
	2001-4000 TL	146	3,58	0,55	G.İçi	88,597	299	0,296		
	4001-6000 TL	68	3,60	0,51	Toplam	91,726	302			
	6001 TL ve üstü	29	3,94	0,57						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin aylık gelir ile psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,520$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre aylık geliri 6001 TL ve üstü olan annelerin, daha az olan annelere

göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Alt boyutlara bakıldığında ise sosyal yeterlilik boyutu puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,886$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre aylık geliri 6001 TL ve üstü olan annelerin, daha az olan annelere göre sosyal yeterliliği anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin medeni durum ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir

Tablo 23. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının medeni duruma göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Yapısal Stil	Evli	262	3,25	0,66	G.Arası	5,774	2	2,887	6,689	,001*
	Boşanmış	30	3,40	0,52	G.İçi	129,483	300	0,432		
	Eşi vefat etmiş	11	3,97	0,85	Toplam	135,257	302			
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	Evli	262	3,50	0,92	G.Arası	3,130	2	1,565	1,878	,155
	Boşanmış	30	3,79	0,78	G.İçi	250,021	300	0,833		
	Eşi vefat etmiş	11	3,81	0,98	Toplam	253,151	302			
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyumu	Evli	262	3,74	0,87	G.Arası	1,101	2	0,55	0,639	,529
	Boşanmış	30	3,54	1,18	G.İçi	258,612	300	0,862		
	Eşi vefat etmiş	11	3,68	1,28	Toplam	259,713	302			
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	Evli	262	3,73	0,70	G.Arası	0,643	2	0,321	0,642	,527
	Boşanmış	30	3,86	0,67	G.İçi	150,291	300	0,501		
	Eşi vefat etmiş	11	3,87	0,76	Toplam	150,934	302			
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	Evli	262	3,70	0,85	G.Arası	0,122	2	0,061	0,083	,920
	Boşanmış	30	3,77	0,88	G.İçi	219,872	300	0,733		
	Eşi vefat etmiş	11	3,71	0,92	Toplam	219,995	302			
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	Evli	262	3,76	0,77	G.Arası	0,030	2	0,015	0,024	,977
	Boşanmış	30	3,80	0,90	G.İçi	190,596	300	0,635		
	Eşi vefat etmiş	11	3,75	1,06	Toplam	190,626	302			
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Evli	262	3,61	0,54	G.Arası	0,488	2	0,244	0,802	,449
	Boşanmış	30	3,69	0,55	G.İçi	91,238	300	0,304		
	Eşi vefat etmiş	11	3,80	0,68	Toplam	91,726	302			
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin medeni durum ile yapısal stil puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=6,689$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşi vefat etmiş olan annelerin, diğer annelere göre yapısal stili anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 24. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının çocuğun tanısına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Yapısal Stil	Zihinsel Eng.	104	3,25	0,72	G.Arası	9,583	6	1,597	3,762	,001*
	Bedensel Eng.	34	3,12	0,66	G.İçi	125,675	296	0,425		
	Ortopedik Eng.	18	3,30	0,53	Toplam	135,257	302			
	İşitme Eng.	11	3,45	0,40						
	Otizm	87	3,22	0,62						
	Down Send.	9	3,02	0,73						
	Diğer	40	3,71	0,58						
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	Zihinsel Eng.	104	3,57	0,93	G.Arası	24,255	6	4,043	5,228	,000*
	Bedensel Eng.	34	3,43	0,72	G.İçi	228,896	296	0,773		
	Ortopedik Eng.	18	3,22	1,12	Toplam	253,151	302			
	İşitme Eng.	11	4,50	0,37						
	Otizm	87	3,31	0,91						
	Down Send.	9	3,44	0,55						
	Diğer	40	3,96	0,77						
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyumu	Zihinsel Eng.	104	3,70	0,92	G.Arası	12,895	6	2,149	2,577	,019*
	Bedensel Eng.	34	3,49	0,97	G.İçi	246,818	296	0,834		
	Ortopedik Eng.	18	3,55	0,87	Toplam	259,713	302			
	İşitme Eng.	11	4,36	0,48						
	Otizm	87	3,60	0,96						
	Down Send.	9	3,98	0,28						
	Diğer	40	4,05	0,89						
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	Zihinsel Eng.	104	3,68	0,75	G.Arası	9,498	6	1,583	3,313	,004*
	Bedensel Eng.	34	3,98	0,62	G.İçi	141,435	296	0,478		
	Ortopedik Eng.	18	4,02	0,48	Toplam	150,934	302			
	İşitme Eng.	11	4,19	0,20						
	Otizm	87	3,57	0,76						
	Down Send.	9	3,64	0,57						
	Diğer	40	3,90	0,57						
	Toplam	303	3,75	0,70						

Tablo 24. devamı

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Sosyal Yeterlilik	Zihinsel Eng.	104	3,58	0,93	G.Arası	8,227	6	1,371	1,916	,078
	Bedensel Eng.	34	3,91	0,74	G.İçi	211,768	296	0,715		
	Ortopedik Eng.	18	3,61	0,70	Toplam	219,995	302			
	İşitme Eng.	11	4,15	0,37						
	Otizm	87	3,63	0,85						
	Down Send.	9	4,09	0,71						
	Diğer	40	3,87	0,83						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	Zihinsel Eng.	104	3,73	0,84	G.Arası	7,976	6	1,329	2,154	,047*
	Bedensel Eng.	34	3,82	0,79	G.İçi	182,651	296	0,617		
	Ortopedik Eng.	18	3,55	0,65	Toplam	190,626	302			
	İşitme Eng.	11	4,18	0,57						
	Otizm	87	3,64	0,80						
	Down Send.	9	4,23	0,79						
	Diğer	40	3,97	0,65						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Zihinsel Eng.	104	3,59	0,56	G.Arası	7,925	6	1,321	4,666	,000*
	Bedensel Eng.	34	3,62	0,55	G.İçi	83,801	296	0,283		
	Ortopedik Eng.	18	3,54	0,53	Toplam	91,726	302			
	İşitme Eng.	11	4,14	0,21						
	Otizm	87	3,50	0,53						
	Down Send.	9	3,73	0,49						
	Diğer	40	3,91	0,46						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile yapısal stil puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,762$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre diğer tanı sahibi olan annelerin, işitme yetersizliği hariç tanıları belirtilen çocuk sahibi annelere göre yapısal stili anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile gelecek algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=5,228$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre işitme yetersizliği ve diğer tanıli çocuk sahibi olan annelerin, bunlar hariç tanıları belirtilen çocuk sahibi annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun tanısı ile aile uyumu puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=2,577$; $p<0,05$). Farkın hangi

gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre diğer tanı sahibi olan annelerin, işitme yetersizliği hariç tanıları belirtilen ocuk sahibi annelere göre aile uyumunu anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli ocuk annelerinin çocuğun tanısı ile kendilik algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,313$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre zihinsel yetersizlik tanısı almış ocuk anneleri kendilik algısını, bedensel ve işitme yetersizliği tanısı almış ocuk annelerine göre anlamlı düzeyde daha düşük algılamaktadır. Otizmlili ocuk sahibi anneler diğer annelere göre kendilik algısını anlamlı düzeyde daha düşük algılamaktadır.

Tabloya göre, özel gereksinimli ocuk annelerinin çocuğun tanısı ile sosyal kaynaklar puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=2,154$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre ortopedik özel gereksinimli ocuk sahibi olan annelerin, işitme yetersizliği ve otizm tanılı ocuk sahibi annelere göre sosyal kaynakları anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli ocuk annelerinin çocuğun tanısı ile psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,666$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre işitme yetersizliği tanısı olan çocuğa sahip annelerin, zihinsel, bedensel, ortopedik özel gereksinimli ve otizm tanılı ocuk sahibi annelere göre psikolojik dayanıklılıklarını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli ocuk annelerinin engelin ortaya çıkış zamanı ile Psikolojik Dayanıklılık leği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 25. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının engelin ortaya çıkış zamanına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	p
Yapısal Stil	Doğum öncesi	36	3,42	0,51	G.Arası	1,427	2	0,713	1,599	,204
	Doğum sırası	34	3,13	0,68	G.İçi	1333,831	300	0,446		
	Doğum sonrası	233	3,30	0,68	Toplam	135,257	302			
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	Doğum öncesi	36	3,48	1,04	G.Arası	0,526	2	0,263	0,312	,732
	Doğum sırası	34	3,44	0,95	G.İçi	252,625	300	0,842		
	Doğum sonrası	233	3,56	0,89	Toplam	253,151	302			
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyumu	Doğum öncesi	36	3,84	0,79	G.Arası	1,008	2	0,504	0,584	,558
	Doğum sırası	34	3,60	0,90	G.İçi	258,705	300	0,862		
	Doğum sonrası	233	3,72	0,95	Toplam	259,713	302			
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	Doğum öncesi	36	3,95	0,57	G.Arası	4,920	2	2,460	5,054	,007*
	Doğum sırası	34	3,43	0,68	G.İçi	146,014	300	0,487		
	Doğum sonrası	233	3,76	0,71	Toplam	150,934	302			
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	Doğum öncesi	36	4,01	0,60	G.Arası	5,556	2	2,778	3,887	,022*
	Doğum sırası	34	3,46	0,91	G.İçi	214,438	300	0,715		
	Doğum sonrası	233	3,70	0,86	Toplam	219,995	302			
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	Doğum öncesi	36	4,01	0,77	G.Arası	2,502	2	1,251	1,995	,138
	Doğum sırası	34	3,77	0,82	G.İçi	188,124	300	0,627		
	Doğum sonrası	233	3,73	0,79	Toplam	190,626	302			
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Doğum öncesi	36	3,79	0,49	G.Arası	1,710	2	0,855	2,849	,059
	Doğum sırası	34	3,47	0,67	G.İçi	90,017	300	0,300		
	Doğum sonrası	233	3,63	0,53	Toplam	91,726	302			
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin engelin ortaya çıkış zamanı ile kendilik algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=5,054$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre engelin ortaya çıkış zamanı doğum sırası olan annelerin, diğer annelere göre kendilik algısını anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin engelin ortaya çıkış zamanı ile sosyal yeterlilik puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,887$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre engelin ortaya çıkış zamanı doğum öncesi olan annelerin, diğer

annelere göre sosyal yeterliliklerini anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 26. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığına göre t-testi

	Başka Özel Gereksinimli Birey	N	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Yapısal Stil	Var	37	3,03	0,69	301	-2,602	,010*
	Yok	266	3,33	0,65			
Gelecek Algısı	Var	37	3,21	0,83	301	-2,327	,021*
	Yok	266	3,58	0,91			
Aile Uyumu	Var	37	3,15	0,87	301	-4,090	,000*
	Yok	266	3,80	0,90			
Kendilik Algısı	Var	37	3,64	0,86	301	-1,005	,316
	Yok	266	3,76	0,68			
Sosyal Yeterlilik	Var	37	3,35	0,91	301	-2,736	,007*
	Yok	266	3,76	0,83			
Sosyal Kaynaklar	Var	37	3,61	0,82	301	-1,256	,210
	Yok	266	3,79	0,78			
Psikolojik Dayanıklılık	Var	37	3,33	0,58	301	-3,562	,000*
	Yok	266	3,67	0,53			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı ile yapısal stil ($t=-2,602$; $p<0,05$), gelecek algısı ($t=-2,327$; $p<0,05$), aile uyumu ($t=-4,090$; $p<0,05$), sosyal yeterlilik ($t=-2,736$; $p<0,05$) ve psikolojik dayanıklılık ($t=-3,562$; $p<0,05$) puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Ailede başka özel gereksinimli birey olmayan annelerin algısı, diğer annelere göre anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun cinsiyeti ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan t-testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 27. Psikolojik dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının çocuğun cinsiyetine göre t-testi

	Çocuğun Cinsiyeti	N	$\bar{x}$	ss	sd	t	p
Yapısal Stil	Kız	101	3,31	0,64	301	0,318	,751
	Erkek	202	3,29	0,68			
Gelecek Algısı	Kız	101	3,48	0,81	301	-0,798	,425
	Erkek	202	3,57	0,96			
Aile Uyum	Kız	101	3,74	0,79	301	0,262	,793
	Erkek	202	3,71	0,98			
Kendilik Algısı	Kız	101	3,76	0,67	301	0,210	,834
	Erkek	202	3,74	0,72			
Sosyal Yeterlilik	Kız	101	3,74	0,87	301	0,491	,624
	Erkek	202	3,69	0,84			
Sosyal Kaynaklar	Kız	101	3,75	0,74	301	-0,270	,787
	Erkek	202	3,78	0,81			
Psikolojik Dayanıklılık	Kız	101	3,63	0,53	301	0,24	,981
	Erkek	202	3,63	0,55			

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun cinsiyeti ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmamıştır ($p < 0,05$). Çocukların cinsiyetine göre bakım hizmetlerinin değişmediği varsayıldığından psikolojik dayanıklılık düzeylerinde farklılaşma olmadığı söylenebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun yaşı ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 28. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının çocuğun yaşına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	0-10 yaş	193	3,39	0,60	G.Arası	5,741	2	2,871	6,649	,001*
	11-18 yaş	75	3,06	0,65	G.İçi	129,516	300	0,432		
	19 yaş ve üstü	35	3,28	0,88	Toplam	135,257	302			
	Toplam	303	3,29	0,66						
Gelecek Algısı	0-10 yaş	193	3,52	0,93	G.Arası	0,198	2	0,099	0,118	,889
	11-18 yaş	75	3,58	0,84	G.İçi	252,953	300	0,843		
	19 yaş ve üstü	35	3,52	0,98	Toplam	253,151	302			
	Toplam	303	3,54	0,91						
Aile Uyum	0-10 yaş	193	3,81	0,90	G.Arası	9,218	2	4,609	5,520	,004*
	11-18 yaş	75	3,42	0,89	G.İçi	250,495	300	0,835		
	19 yaş ve üstü	35	3,86	0,98	Toplam	259,713	302			
	Toplam	303	3,72	0,92						
Kendilik Algısı	0-10 yaş	193	3,78	0,69	G.Arası	1,480	2	0,74	1,485	,228
	11-18 yaş	75	3,63	0,67	G.İçi	149,454	300	0,498		
	19 yaş ve üstü	35	3,82	0,81	Toplam	150,934	302			
	Toplam	303	3,75	0,70						
Sosyal Yeterlilik	0-10 yaş	193	3,85	0,79	G.Arası	13,668	2	6,834	9,937	,000*
	11-18 yaş	75	3,35	0,88	G.İçi	206,327	300	0,688		
	19 yaş ve üstü	35	3,70	0,90	Toplam	219,995	302			
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	0-10 yaş	193	3,83	0,72	G.Arası	4,991	2	2,495	4,033	,019*
	11-18 yaş	75	3,54	0,86	G.İçi	185,635	300	0,619		
	19 yaş ve üstü	35	3,87	0,93	Toplam	190,626	302			
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	0-10 yaş	193	3,70	0,49	G.Arası	3,966	2	1,983	6,779	,001*
	11-18 yaş	75	3,43	0,55	G.İçi	87,760	300	0,293		
	19 yaş ve üstü	35	3,68	0,72	Toplam	91,726	302			
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun yaşı ile yapısal stil puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=6,649$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğunun yaşı 11-18 arası olan annelerin, diğer annelere göre yapısal stili anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun yaşı ile yapısal stil ($F=6,649$; $p<0,05$); aile uyumu ($F=5,520$; $p<0,05$); sosyal yeterlilik ($F=9,937$; $p<0,05$); sosyal kaynaklar ($F=4,033$; $p<0,05$) ve genel psikolojik dayanıklılık ($F=6,779$; $p<0,05$)

puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre bütün boyutlarda ve genel psikolojik dayanıklılık puanları açısından çocuğunun yaşı 11-18 arası olan annelerin, diğer annelere göre anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 29. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılına göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	0-4 yıl	99	3,37	0,62	G.Arası	2,649	4	0,662	1,488	,206
	5-9 yıl	113	3,35	0,62	G.İçi	132,608	298	0,445		
	10-14 yıl	43	3,16	0,67	Toplam	135,257	302			
	15-17 yıl	15	3,03	0,68						
	18 yıl ve üzeri	33	3,24	0,90						
	Toplam	303	3,30	0,67						
Gelecek Algısı	0-4 yıl	99	3,66	0,94	G.Arası	9,423	4	2,356	2,880	,023*
	5-9 yıl	113	3,62	0,89	G.İçi	243,728	298	0,818		
	10-14 yıl	43	3,14	0,82	Toplam	253,151	302			
	15-17 yıl	15	3,50	0,91						
	18 yıl ve üzeri	33	3,45	0,95						
	Toplam	303	3,54	0,92						
Aile Uyumu	0-4 yıl	99	3,84	0,81	G.Arası	17,465	4	4,366	5,371	,000*
	5-9 yıl	113	3,83	0,91	G.İçi	242,248	298	0,813		
	10-14 yıl	43	3,20	1,03	Toplam	259,713	302			
	15-17 yıl	15	3,33	0,96						
	18 yıl ve üzeri	33	3,86	,95239						
	Toplam	303	3,72	0,93						
Kendilik Algısı	0-4 yıl	99	3,80	0,69	G.Arası	3,284	4	0,821	1,657	,160
	5-9 yıl	113	3,79	0,73	G.İçi	147,649	298	0,495		
	10-14 yıl	43	3,62	0,68	Toplam	150,934	302			
	15-17 yıl	15	3,39	0,47						
	18 yıl ve üzeri	33	3,81	0,77						
	Toplam	303	3,75	0,71						

Tablo 29. devamı

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Sosyal Yeterlilik	0-4 yıl	99	3,81	0,74	G.Arası	11,762	4	2,941	4,208	,002*
	5-9 yıl	113	3,81	0,81	G.İçi	208,233	298	0,699		
	10-14 yıl	43	3,50	0,93	Toplam	219,995	302			
	15-17 yıl	15	2,99	1,21						
	18 yıl ve üzeri	33	3,68	0,86						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	0-4 yıl	99	3,97	0,68	G.Arası	19,861	4	4,965	8,665	,000*
	5-9 yıl	113	3,80	0,72	G.İçi	170,765	298	0,573		
	10-14 yıl	43	3,48	0,89	Toplam	190,626	302			
	15-17 yıl	15	2,89	0,58						
	18 yıl ve üzeri	33	3,86	0,93						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	0-4 yıl	99	3,74	0,44	G.Arası	8,109	4	2,027	7,225	,000*
	5-9 yıl	113	3,70	0,56	G.İçi	83,617	298	0,281		
	10-14 yıl	43	3,35	0,53	Toplam	91,726	302			
	15-17 yıl	15	3,19	0,46						
	18 yıl ve üzeri	33	3,65	0,67						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı ile gelecek algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=2,880$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı 10-14 arası olan annelerin, yılı daha az olan annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı ile aile uyumu ($F=5,371$; $p<0,05$); sosyal yeterlilik ($F=4,208$; $p<0,05$); sosyal kaynaklar ($F=8,665$; $p<0,05$) ve genel psikolojik dayanıklılık ($F=7,225$; $p<0,05$) puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur. Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı 10-14 ile 15-17 arası olan annelerin, yılı daha az olan annelere göre algıları anlamlı düzeyde daha düşük olduğu görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 30. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının çocuğun özel eğitim yılına göre anova

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	0-4 yıl	173	3,39	0,61	G.Arası	7,063	4	1,766	4,105	,003*
	5-9 yıl	71	3,21	0,68	G.İçi	128,194	298	0,430		
	10-14 yıl	28	2,89	0,78	Toplam	135,257	302			
	15-17 yıl	16	3,25	0,79						
	18 yıl ve üzeri	15	3,48	0,69						
	Toplam	303	3,30	0,67						
Gelecek Algısı	0-4 yıl	173	3,71	0,92	G.Arası	15,378	4	3,845	4,818	,001*
	5-9 yıl	71	3,29	0,84	G.İçi	237,773	298	0,798		
	10-14 yıl	28	3,19	0,92	Toplam	253,151	302			
	15-17 yıl	16	3,25	0,98						
	18 yıl ve üzeri	15	3,78	0,68						
	Toplam	303	3,54	0,92						
Aile Uyumu	0-4 yıl	173	3,83	0,95	G.Arası	6,516	4	1,629	1,917	,107
	5-9 yıl	71	3,52	0,90	G.İçi	253,196	298	0,850		
	10-14 yıl	28	3,80	0,84	Toplam	259,713	302			
	15-17 yıl	16	3,43	0,84						
	18 yıl ve üzeri	15	3,67	0,97						
	Toplam	303	3,72	0,93						
Kendilik Algısı	0-4 yıl	173	3,86	0,63	G.Arası	12,402	4	3,100	6,669	,000*
	5-9 yıl	71	3,62	0,81	G.İçi	138,532	298	0,465		
	10-14 yıl	28	3,37	0,77	Toplam	150,934	302			
	15-17 yıl	16	3,45	0,67						
	18 yıl ve üzeri	15	4,26	0,42						
	Toplam	303	3,75	0,71						
Sosyal Yeterlilik	0-4 yıl	173	3,94	0,72	G.Arası	39,703	4	9,926	16,406	,000*
	5-9 yıl	71	3,51	0,85	G.İçi	180,291	298	0,605		
	10-14 yıl	28	2,98	0,91	Toplam	219,995	302			
	15-17 yıl	16	2,95	1,00						
	18 yıl ve üzeri	15	4,18	0,45						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	0-4 yıl	173	3,92	0,69	G.Arası	12,162	4	3,041	5,077	,001*
	5-9 yıl	71	3,53	0,84	G.İçi	178,464	298	0,599		
	10-14 yıl	28	3,72	0,87	Toplam	190,626	302			
	15-17 yıl	16	3,28	1,02						
	18 yıl ve üzeri	15	3,87	0,93						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	0-4 yıl	173	3,77	0,45	G.Arası	11,570	4	2,893	10,754	,000*
	5-9 yıl	71	3,45	0,58	G.İçi	80,156	298	0,269		
	10-14 yıl	28	3,33	0,59	Toplam	91,726	302			
	15-17 yıl	16	3,27	0,74						
	18 yıl ve üzeri	15	3,87	0,48						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile yapısal stil puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,105$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 10-14 arası olan annelerin, 15-17 arası hariç diğer annelere göre yapısal stili anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile gelecek algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,818$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 0-4 arası olan annelerin, 18 yıl ve üzeri olanlar hariç diğer annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile kendilik algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=6,669$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 0-4 arası ile 18 yıl ve üzeri olan annelerin, diğer annelere göre kendilik algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile sosyal yeterlilik puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=16,406$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 0-4 arası ile 18 yıl ve üzeri olan annelerin, diğer annelere göre sosyal yeterliliği anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile sosyal kaynak puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=5,077$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 0-4 arası olan annelerin, 5-9 ile 15-17 arası olan annelere göre sosyal kaynakları anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Ayrıca çocuğun özel eğitim 18 yıl ve üzeri olan annelerin, 15-17 arası olan annelere göre sosyal kaynakları anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin çocuğun özel eğitim yılı ile genel psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=10,754$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre çocuğun özel eğitim yılı 0-4 arası ile 18 yıl ve üzeri olan annelerin, diğer annelere göre genel psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 31. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutlarının eşin çocuğa tutumuna göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	Çok kötü	8	2,88	0,61	G.Arası	2,542	3	0,847	1,909	,128
	Kötü	12	3,02	0,70	G.İçi	132,716	299	0,444		
	İyi	140	3,33	0,67	Toplam	135,257	302			
	Çok iyi	143	3,32	0,66						
	Toplam	303	3,30	0,67						
Gelecek Algısı	Çok kötü	8	2,94	0,66	G.Arası	13,100	3	4,367	5,439	,001*
	Kötü	12	3,29	0,83	G.İçi	240,051	299	0,803		
	İyi	140	3,39	0,94	Toplam	253,151	302			
	Çok iyi	143	3,75	0,86						
	Toplam	303	3,54	0,92						
Aile Uyum	Çok kötü	8	3,02	0,46	G.Arası	20,310	3	6,77	8,455	,000*
	Kötü	12	3,00	1,19	G.İçi	239,403	299	0,801		
	İyi	140	3,59	0,91	Toplam	259,713	302			
	Çok iyi	143	3,95	0,87						
	Toplam	303	3,72	0,93						
Kendilik Algısı	Çok kötü	8	3,17	0,83	G.Arası	6,387	3	2,129	4,404	,005*
	Kötü	12	4,07	0,59	G.İçi	144,546	299	0,483		
	İyi	140	3,66	0,75	Toplam	150,934	302			
	Çok iyi	143	3,85	0,64						
	Toplam	303	3,75	0,71						

Tablo 31. devamı

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Sosyal Yeterlilik	Çok kötü	8	2,33	0,84	G.Arası	28,521	3	9,507	14,846	,000*
	Kötü	12	3,72	0,48	G.İçi	191,473	299	0,640		
	İyi	140	3,53	0,84	Toplam	219,995	302			
	Çok iyi	143	3,96	0,78						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	Çok kötü	8	3,18	0,87	G.Arası	14,140	3	4,713	7,985	,000*
	Kötü	12	3,32	0,83	G.İçi	176,486	299	0,590		
	İyi	140	3,63	0,81	Toplam	190,626	302			
	Çok iyi	143	3,98	0,71						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Çok kötü	8	2,92	0,52	G.Arası	10,481	3	3,494	12,857	,000*
	Kötü	12	3,40	0,61	G.İçi	81,246	299	0,272		
	İyi	140	3,52	0,54	Toplam	91,726	302			
	Çok iyi	143	3,80	0,50						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile gelecek algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=5,439$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, çok kötü ve iyi olan annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile aile uyumu puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=8,455$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, diğer annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile kendilik algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=4,404$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, çok kötü ve iyi olan annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Ayrıca eşinin tutumu kötü olan annelerin, çok kötü olan annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile sosyal yeterlilik puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=14,846$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, çok kötü ve iyi olan annelere göre sosyal yeterliliği anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Ayrıca eşinin tutumu kötü olan annelerin, çok kötü olan annelere göre sosyal yeterliliği anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile sosyal kaynaklar puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=7,985$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, diğer annelere göre sosyal kaynakları anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin eşin çocuğa tutumu ile genel psikolojik dayanıklılık puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=12,857$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, diğer annelere göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Ayrıca eşinin tutumu kötü olan annelerin, eşinin tutumu çok kötü olan annelere göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik evreleri ile Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt boyutları arasında anlamlı bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek için yapılan Anova testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 32. Psikolojik Dayanıklılık ölçeği ve alt psikolojik evrelere göre anova testi

Ölçek	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var.K.	KT	Sd	KO	F	P
Yapısal Stil	Suçluluk-öfke	22	3,24	0,54	G.Arası	1,087	3	0,362	0,807	,491
	Pazarlık	6	2,96	0,75	G.İçi	134,170	299	0,449		
	Depresyon	18	3,19	0,80	Toplam	135,257	302			
	Kabullenme	257	3,32	0,67						
	Toplam	303	3,30	0,67						
Gelecek Algısı	Suçluluk-öfke	22	2,98	1,11	G.Arası	8,940	3	2,980	3,648	,013*
	Pazarlık	6	3,63	0,88	G.İçi	244,211	299	0,817		
	Depresyon	18	3,32	1,01	Toplam	253,151	302			
	Kabullenme	257	3,60	0,88						
	Toplam	303	3,54	0,92						
Aile Uyumu	Suçluluk-öfke	22	3,48	0,94	G.Arası	2,368	3	0,789	0,917	,433
	Pazarlık	6	4,14	0,46	G.İçi	257,345	299	0,861		
	Depresyon	18	3,79	0,92	Toplam	259,713	302			
	Kabullenme	257	3,73	0,93						
	Toplam	303	3,72	0,93						
Kendilik Algısı	Suçluluk-öfke	22	3,50	0,98	G.Arası	4,221	3	1,407	1,868	,137
	Pazarlık	6	3,31	0,56	G.İçi	146,712	299	0,491		
	Depresyon	18	3,52	0,54	Toplam	150,934	302			
	Kabullenme	257	3,80	0,68						
	Toplam	303	3,75	0,71						
Sosyal Yeterlilik	Suçluluk-öfke	22	3,63	0,92	G.Arası	4,220	3	1,407	1,949	,122
	Pazarlık	6	3,03	0,44	G.İçi	215,775	299	0,722		
	Depresyon	18	3,49	0,83	Toplam	219,995	302			
	Kabullenme	257	3,75	0,85						
	Toplam	303	3,71	0,85						
Sosyal Kaynaklar	Suçluluk-öfke	22	3,75	0,84	G.Arası	5,227	3	1,742	2,810	,040*
	Pazarlık	6	4,62	0,22	G.İçi	185,399	299	0,620		
	Depresyon	18	3,55	0,86	Toplam	190,626	302			
	Kabullenme	257	3,77	0,78						
	Toplam	303	3,77	0,79						
Psikolojik Dayanıklılık	Suçluluk-öfke	22	3,43	0,70	G.Arası	1,580	3	0,527	1,747	,157
	Pazarlık	6	3,61	0,28	G.İçi	90,146	299	0,301		
	Depresyon	18	3,48	0,51	Toplam	91,726	302			
	Kabullenme	257	3,66	0,54						
	Toplam	303	3,63	0,55						

Tabloya göre, özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik evre ile gelecek algısı puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=3,648$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre psikolojik evresi kabullenme olan annelerin, suçluluk-öfke olan annelere göre gelecek algısını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik evre ile sosyal kaynaklar puan ortalamaları arasındaki fark anlamlı bulunmuştur ($F=2,810$; $p<0,05$). Farkın hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek amacıyla post-hoc testleri yapılmıştır. Buna göre psikolojik evresi pazarlık olan annelerin, diğer annelere göre sosyal kaynakları anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin Başa Çıkma Becerileri ile Psikolojik Dayanıklılıkları arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan korelasyon testine ait bulgular aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 33. Başa Çıkma Becerileri ile Psikolojik Dayanıklılık arasındaki ilişki

Başa Çıkma Becerileri		
Yapısal Stil	r	0,086
	p	,137
	N	303
Gelecek Algısı	r	0,097
	p	,090
	N	303
Aile Uyumu	r	0,158
	p	,006*
	N	303
Kendilik Algısı	r	0,070
	p	,223
	N	303
Sosyal Yeterlilik	r	0,048
	p	,406
	N	303
Sosyal Kaynaklar	r	0,123
	p	,033*
	N	303
Psikolojik Dayanıklılık	r	0,146
	p	,011*
	N	303

Tabloya göre özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ile aile uyumu arasında ($r=0,158$; $p<0,05$) düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Aile uyumunun artmasıyla başa çıkma becerilerinin de artacağı söylenebilir. Başa çıkma becerileri ile sosyal kaynaklar arasında ($r=0,123$; $p<0,05$) düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sosyal kaynakların artmasıyla başa çıkma becerilerinin de artacağı söylenebilir. Başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılık arasında ($r=0,146$; $p<0,05$) düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılığın artmasıyla başa çıkma becerilerinin de artacağı söylenebilir.

5. TARTIŞMA

Bu bölümde çalışmaya katılan 303 özel gereksinimli çocuğa sahip anneye uygulanan başa çıkma becerileri ve psikolojik dayanıklılık ölçeği ile kişisel bilgi formundan elde edilen yanıtlara dayanarak yapılan analiz sonuçlarında elde edilen bulgular, kuramsal açıdan incelenmiş ve tartışılmıştır.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ölçeği toplam puan ortalaması $2,29 \pm 0,19$ olarak orta düzeyde bulunmuştur. Başa çıkma becerilerinde yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun cinsiyeti, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve annenin psikolojik evresi bakımından anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Buna karşılık aylık gelir, medeni durum, engelin ortaya çıkış zamanı, çocuğun yaşı ve eşin çocuğa tutumu bakımından ise anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik dayanıklılık ölçeği alt boyutlarında puan ortalaması yapısal stil $3,29 \pm 0,66$ olarak orta düzeyde; gelecek algısı $3,54 \pm 0,91$ olarak yüksek düzeyde; aile uyumu $3,72 \pm 0,92$ olarak yüksek düzeyde; kendilik algısı $3,75 \pm 0,70$ olarak yüksek düzeyde; sosyal yeterlilik $3,71 \pm 0,85$ olarak yüksek düzeyde ve sosyal kaynaklar $3,77 \pm 0,79$ olarak yüksek düzeyde bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık toplam puan ortalaması ise $3,63 \pm 0,55$ olarak yüksek düzeyde bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılıklarında yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, medeni durum, engelin ortaya çıkış zamanı, çocuğun cinsiyeti ve psikolojik evre bakımından anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür. Buna karşılık aylık gelir, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun yaşı, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve eşin çocuğa tutumu bakımından ise anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılıkları arasında ($r=0,146$; $p<0,05$) düşük düzeyde pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başa çıkma becerilerinin artmasıyla psikolojik dayanıklılığın artacağı söylenebilir. Weiss (2002) tarafından yürütülen çalışmada, psikolojik dayanıklılığın başarılı bir uyumun belirleyicileri olduğu ve psikolojik dayanıklılık puanı yüksek olan annelerin stresin olumsuz etkilerini daha az hissettikleri sonucu ulaşılmıştır. Bizim

çalışmamızda da başa çıkma becerilerinin psikolojik dayanıklılıklar pozitif yönlü bir ilişkisi olduğu belirlenmiştir (185).

Özşenol vd. (2003) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ise özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin aile işlevleri değerlendirilmiş ve özel gereksinimli çocuğun varlığının eşler arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilediği çalışma bulguları arasında yer almıştır. Bu tez çalışmasında da eşin tutumunun annelerin psikolojik dayanıklılıklarına olumsuz etkisi ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla alanyazın bu sonucu destekler niteliktedir (186).

Coşkun ve Akkaş (2008), çalışmalarında annelerin eğitim ve gelir düzeyinin artmasıyla birlikte sürekli kaygı seviyelerinin azaldığı ve sosyal destek algısı seviyesinin arttığını vurgulamışlardır. Bu tez çalışmasında da eğitim açısından başa çıkma becerilerinde anlamlı bir farklılık görünmezken aylık gelir bakımından başa çıkma becerilerinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir (114).

Öz ve Yılmaz (2009) çalışmalarında psikolojik sağlamlık düzeyleri yüksek bireylerin, karşılaştıkları hastalık, şiddet ve yoksulluk gibi pek çok stresli yaşam olayı ile daha başarılı bir biçimde mücadele ettikleri saptanmıştır. Yapmış oldukları araştırmayla birlikte psikolojik dayanıklılığın gelişmesi için başa çıkma becerilerinin desteklenmesi gerektiğini ortaya koyan sonuçlar elde etmişlerdir. Bizim çalışmamızda da başa çıkma becerilerinin gelişmesiyle psikolojik dayanıklılığın arttığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar bizim çalışmamızla paralellik göstermektedir (149).

Şanlı (2012), özel eğitime devam eden zihinsel yetersizliği olan çocukların ailelerinin ihtiyaçlarını açıklama amacıyla yaptığı çalışmada, ailelerin ihtiyaçları üzerinde etkili olan faktörlerin çocuğun yaşı, ailenin geliri, ailedeki çocuk sayısı, zihinsel yetersizliğin seviyesi, anne babaların duygu durum gereksinimleri şeklinde sıralandığı tespit edilmiştir. Bizim çalışmamızda psikolojik dayanıklılık ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun yaşı, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve eşin çocuğa tutumu bakımından anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlar bizim çalışma bulgularımızı destekler niteliktedir (191).

Yöndem ve Bahtiyar (2016), ergenlerde psikolojik dayanıklılık ve stresle baş etme konusunda yaptıkları araştırmada içsel ve dışsal psikolojik dayanıklılık açısından etkisi

olan etkenler arasında bilişsel kapasitenin yanı sıra başa çıkma becerilerinin öne çıktığını ortaya koymuştur (142).

Zengin (2013) özel gereksinime ihtiyacı olan çocukların aileleri ile yaptığı çalışmada, sosyal destek ve psikolojik dayanıklılık düzeyi arasındaki ilişkiye vurgu yaparak; sosyal desteğin bireyin karşılaştığı sorunlar karşısında tek başına olmadığını hissederek psikolojik dayanıklılığı güçlendireceğini; aynı zamanda bireyin psikolojik dayanıklılığının yüksek olmasının da sosyal destek kaynaklarını harekete geçirmesine imkân sağlayacağına işaret etmektedir.

Türkan (2017) çalışmasında işitme özel gereksinimli çocuk annelerinde, stres ve stres düzeyini yordayan değişkenleri incelemiştir. Çalışmada psikolojik sağlamlık ve ebeveyn stresi arasında negatif ilişki tespit edilmiştir. Ebeveynlerdeki psikolojik sağlamlık düzeyi azaldıkça ebeveyn çocuk etkileşiminde bozulmanın arttığı sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde bu çalışmada da psikolojik sağlamlık düzeyi azaldıkça başa çıkma becerilerinin azaldığı görülmüştür (27).

Pınar (2018), çalışmasında üniversite mezunu annelerin diğer annelere göre psikolojik dayanıklılık açısından daha yüksek değerlerler aldıklarını bulmuştur. Aynı zamanda bir işte çalışan annelerin, çalışmayan annelere göre psikolojik dayanıklılık toplam puanın daha yüksek olduğuna işaret edilmiştir. Bu çalışma sonuçlarına göre de üniversite mezunu annelerin psikolojik dayanıklılıkları diğerlerine göre daha yüksek düzeyde bulunmuştur. Bu çalışma sonuçları ile alanyazın sonuçlarının paralellik gösterdiği görülmektedir (34).

Kararımak ve Siviş-Çetinkaya (2016) çalışmalarında psikolojik dayanıklılık değişkeninin benlik saygısı, olumlu duygular ve denetim odağı ile ilişkisini incelemiştir. Araştırma sonucunda, benlik saygısı ve denetim odağının bilişsel etkenler olarak duygular üzerinde etkili olduğu bulunmuş; hem olumlu, hem de olumsuz duyguların psikolojik dayanıklılığı yordadığı sonucuna varılmıştır. Bu çalışmada ise psikolojik dayanıklılık ile başa çıkma becerileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Alanyazın, bu çalışma sonuçlarını destekler niteliktedir (26).

Canarslan (2014) özel gereksinimli çocukların ailelerinin yaşam kalitesine ilişkin yürüttüğü çalışmada işitme ve konuşma özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin,

zihinsel, ortopedik/fiziksel ve çoklu özel gereksinimli çocuğu olan ailelere göre yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (36).

Öztürk (2017) ise zihinsel özel gereksinimli ve yaygın gelişimsel bozukluk tanısı bulunan çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinin kullandıkları işlevsel olmayan başa çıkma tutumları ile evlilik uyumu arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki elde etmiştir. Bu çalışmada ise başa çıkma becerileri ile aile uyumu arasındaki pozitif önlü anlamlı ilişki, benzer sonuçları anlatması nedeniyle literatürü desteklemektedir (38).

Jenahug ve Askheim (2018) özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlere Norveç'te yerel yönetim tarafından sağlanan kişisel yardım ve desteğin aileler üzerindeki etkilerini belirlemek üzere bir çalışma yapmış ve verilen desteğin ebeveynleri daha güçlü hissettirdiğini, kontrol ve başa çıkma düzeylerini geliştirdiğini bulmuşlardır. Bununla birlikte çocukların bağımsızlık ve ebeveyn bakımına yönelik avantajlar sağladığı belirlenmiştir. Bu çalışmada da sosyal kaynakların artması ile özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin başa çıkma becerilerinin arttığı bulunmuştur. Sonuçlar alanyazını destekler niteliktedir (203).

Masulani-Mwale vd. (2018) çalışmalarında, zihinsel özel gereksinimli çocukların ebeveyni olma ve ebeveyn stresi yaşama arasında ilişki bulunduğunu belirtmişlerdir ve uygulanan psiko-sosyal müdahalelerle ilgili araştırmaları incelemişlerdir. Bu programların düşük gelire sahip olmayla ilişkisi araştırılmıştır. Diğer bir ifadeyle zihinsel özel gereksinimli çocukların ebeveynleri için uygulanan psiko-sosyal müdahalelerin psikolojik sağlıkları üzerindeki önemi ve bu psikolojik müdahalelerin düşük gelir ortamlarında uygulanmasındaki zorlukların araştırılması hedeflenmiştir. Araştırma sonucunda, bu müdahalelerin genel psikolojik ve genel iyi oluş halini ve genel yaşam kalitesini etkilediği bulunmuştur. Bu çalışmada da aylık geliri 6001 TL ve üstü olan annelerin, daha az olan annelere göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Sonuçların alanyazın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir (208).

Bar vd. (2016) araştırmalarında OSB tanılı çocukların annelerinin spor, alışveriş, ziyarete gitme, temizlik yapma, restorana gitme, kişisel bakım yapma gibi günlük yaşama katılımı ve annelerin öz yeterliliği arasında ilişki olduğunu ve bunun OSB tanılı çocukların günlük yaşam aktivitelerine katılımının belirleyicilerinden olduğunu

saptamışlardır. Bu nedenle, araştırmada, annelerin etkinliklere katılımının desteklenmesinin ve aile merkezli yaklaşımların uygulanmasının desteklenmesinin önemi ifade edilmiştir. Bu çalışmada ise sosyal kaynaklar, sosyal yeterlilik ve psikolojik dayanıklılık ile başa çıkma becerilerinde anlamlı ilişkiler olduğu görülmüştür. Sosyal kaynakların ve sosyal yeterliliklerin artmasıyla annelerin başa çıkma becerileri de artmaktadır. Bu sonuç alanyazın sonuçlarını destekler niteliktedir (204).

Zeedyk ve Blacher, (2017). Boylamsal olarak yürütülen araştırma sonucu olumsuz mali durumun etkisinin, düşük iyimserlik düzeyinin ve özellikle çocuğun davranış problemlerinin annelerin depresif semptomları ile ilişkili olduğu bulunmuştur. Maddi durumu iyi olan, aylık geliri yüksek olan annelerin psikolojik dayanıklılıklarının ve başa çıkma becerilerinin yüksek olduğu tespit edilmiştir. Alanyazın sonuçlarıyla bu çalışma sonuçlarının benzerlik gösterdiği söylenebilir (2005).

Najmi vd. (2018) araştırmalarında farklı özel gereksinimlilik düzeyleri ve özelliklerine sahip çocukların annelerinin ebeveynlik stres düzeylerinin annelerin çeşitli psikolojik özellikleri ile ilişkisini incelemişlerdir. Kesitsel olarak planlanan araştırmaya duyuşal motor mental, psikolojik (OSB, DEHB, zihinsel özel gereksinimli, gelişim geriliğı gibi nörogelişimsel bozukluklar) ve kronik fiziksel özel gereksinimli 6-12 yaş aralığında bulunan toplam 302 çocuğun anneleri katılmıştır. Araştırmada, annelerin ebeveyn stresi, başa çıkma stilleri, evlilik doyumlari ve psikolojik sorunları değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, psikolojik özel gereksinimli çocukların annelerinde ortalama ebeveynlik stresi daha yüksek bulunmuştur. Duyguya dayalı başa çıkma stili ile ebeveynlik stresi arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Ebeveyn stresi ile evlilik tatmini arasında anlamlı negatif ilişki olduğu görülmüştür. Araştırma sonuçları, farklı özel gereksinimlilik özelliğine sahip çocukların anneleri arasında farklı ebeveynlik stres seviyeleri olduğunu göstermiştir. Annenin evlilik doyumu, psikolojik sorunları ve baş etme tarzları gibi psikolojik özelliklerinin ebeveynlik stresinin önemli belirleyicileri olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada ise çocuğun tanısı ile başa çıkma becerileri ve psikolojik dayanıklılık puanlarının değıştiğı görülmüştür. Özellikle işitme engelli çocuk sahibi annelerin psikolojik dayanıklılık puanları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Bu durumda çalışma bulgularıyla alanyazın bulgularının benzerlik gösterdiği söylenebilir (29).

Kaytez vd., (2015) özel gereksinimli çocuğa sahip anne babaların aile gereksinimlerini ve stres düzeylerini incelemek için 200 ebeveynin katılımıyla gerçekleştirilen araştırmada ilkokul mezunu olan ve çalışmayan annelerin aile gereksinimlerinin fazla olduğu, ayrıca, “ilkokul mezunu olanların, dört-altı çocuğu olanların ve çocuğuna doğumdan sonra üç yıl içinde engel tanısı konulanların” stres düzeylerinin yüksek olduğu belirlenmiştir. Benzer şekilde bu çalışmada da engelin ortaya çıkış zamanı doğum öncesi olanların başa çıkma ve psikolojik dayanıklılık puan ortalamalarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Sonuçlar alanyazın sonuçlarıyla örtüşmektedir (30).

Canarslan ve Ahmetoğlu (2015) yaptıkları araştırmada annelerin yaşam kalitelerinin bedensel, ruhsal, sosyal ve çevresel tüm boyutlarında özel gereksinimli çocuğa sahip babalara göre daha olumsuz değerlendirdiklerini belirlemişlerdir. Ayrıca, çalışma sonucunda kendilerine destek olan kişi/kişilerin bulunduğunu belirten özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin tüm alanlarda yaşam kalitesinin kendilerine destek olan kişi/kişiler bulunmadığını belirten ebeveynlere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada ise sosyal kaynaklar ve sosyal yeterlilik arttıkça psikolojik dayanıklılığın da arttığı belirlenmiştir. Sonuçların alanyazın sonuçlarıyla paralellik gösterdiği söylenebilir (106).

İlhan (2017) 3-6 yaş arasında özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerin yaşadığı stres ile ebeveyn rolleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda “ebeveynlerin stres düzeyleri ile ebeveyn rolleri arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki” olduğu belirlenmiştir; diğer bir ifadeyle, “stres düzeyi yüksek olan ebeveynlerin ebeveyn rollerini gösterme düzeylerinin düşük” olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ise başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Farklı bir anlatımla başa çıkma becerisi düştükçe psikolojik dayanıklılığın da düştüğü belirlenmiştir. Sonuçların alanyazını destekler nitelikte olduğu söylenebilir (206).

Aydemir (2015), otizm tanılı çocukların ebeveynlerine yönelik yürütülen çalışmada annelerin babalara oranla aileden algıladıkları sosyal destek düzeylerinin ve problem çözme odaklı başa çıkma düzeylerinin daha yüksek olduğu, ayrıca otizm tanılı çocukların ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek ile evlilik uyumu arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu, problem çözme odaklı başa çıkma stratejileri kullanan ebeveynlerin evlilik uyumları ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin daha yüksek

olduğu bulunmuştur. Bu çalışmada da sosyal kaynakların artmasıyla başa çıkma becerilerinin de arttığı bulunmuştur. Sonuçların alanyazınla benzerlik gösterdiği söylenebilir (37).

Tekinarslan ve Sivrikaya (2013), özel gereksinimli çocukların haklarını daha iyi bilen anneler, çocuklarını daha doğru yönlendirebilecek ve gelecek planlaması yaparken daha az stres yaşayacaklardır. Alan yazında yapılan çalışmalara bakıldığında sosyal destek, bilgi desteği, maddi ve manevi destek arttıkça ailenin stresinin azaldığı belirtilmiştir. Bilgi ve farkındalık düzeyleri arttıkça ailelerin stres kaynakları ve olumsuz bakış açılarında azalma olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada ise gelecek algısının olumlu olması ile başla çıkma becerileri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca sosyal yeterlilik ve sosyal kaynakların artmasıyla başa çıkma becerilerinin artması alanyazın sonuçlarını desteklemektedir (119).

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Özel gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma becerilerinde yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, çocuğun tanısı, ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı, çocuğun cinsiyeti, özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı, çocuğun özel eğitim alma yılı ve annenin psikolojik evresi bakımından anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

Bununla birlikte aylık gelir bakımından aylık geliri 4001-6000 TL arası olan annelerin, aylık geliri 2001-4000 TL ile 6001 TL ve üstü olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür. Aylık geliri 4001-6000 TL arasında olanlar genellikle orta düzey gelir grubunda sayılmaktadır. Daha az ve daha çok gelir grubunda olan annelerin durumlarına göre yapabileceklerinin az olanlar açısından sınırlı, daha çok geliri olanlar açısından ise çocuğun bakımı ve eğitimi için daha çok para harcama gücüne sahip oldukları söylenebilir. Orta gelir grubunun ise bu konuda hangi yönde hareket edebilecekleri konusunda kararsızlık yaşadıkları ve bu nedenle başa çıkma becerilerinde zorlandıkları düşünülebilir.

Medeni durum bakımından evli olan annelerin, eşi boşanmış olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür. Özel gereksinimli bir çocuk bakımı oldukça zahmetli, psikolojik ve fiziksel dayanıklılık gerektirmektedir. Boşanmış olan annelerin eş desteğinden yoksun kalması nedeniyle böyle bir sonucun ortaya çıktığı söylenebilir.

Engelin ortaya çıkış zamanı bakımından engel zamanı doğum sonrası olan annelerin, çocuğun engel zamanı doğum öncesi olan annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür. Doğum sırasında yaşanan bir komplikasyon nedeniyle çocuğunu sağlıklı bir bebek olarak beklerken özel gereksinimli bir çocuk sahibi olmak, anneleri beklenmedik ve kabullenmesi çok zor olan bir durumla karşı karşıya bırakmaktadır. 9 aylık serüven boyunca sağlıklı bir bebek beklentisinin doğum sırasında olumsuz sonuçlanması annelerin başa çıkma becerilerini olumsuz etkilediği söylenebilir.

Çocuğun yaşı bakımından çocuğu 11-18 yaş arasında olan annelerin, diğer annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür. Çocuğun yıllar geçtikçe engelinin ortadan kalkmaması ve yaşının

ilerlemesi, gelecek beklentilerindeki belirsizliklerin annelerin başa çıkma becerilerini yıllar ilerledikçe olumsuz etkiliyor olabilir.

Eşin çocuğa tutumu bakımından eşinin çocuğa karşı tutumu çok kötü olan annelerin, diğer annelere göre başa çıkma becerilerini anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Aslında tersi bir sonuç beklentisi daha mantıklı gibi görünürken, annelerin genellikle çocuğun bakımını daha çok kendileri kabullenmektedirler. Bununla birlikte babanın bakım hizmetinde anneye destek vermemesi, anneyi yalnız hissettirmekte, ama buna karşılık çocuğuna kendinden başkasının yardım etmeyeceğini bilmesiyle kendini çocuğuna adanmış ve bu duygularla başa çıkma becerilerini geliştirdiği söylenebilir.

Özel gereksinimli çocuk annelerinin psikolojik dayanıklılıklarında yaş, eğitim durumu, çalışma durumu, medeni durum, engelin ortaya çıkış zamanı, çocuğun cinsiyeti ve psikolojik evre bakımından anlamlı farklılık olmadığı görülmüştür.

Ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı bakımından aylık geliri 6001 TL ve üstü olan annelerin, daha az olan annelere göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Çocuğun bakım ve eğitim masrafları için yeterli maddi kaynaklara sahip olmanın psikolojik dayanıklılığı artırdığı söylenebilir.

Çocuğun tanısı bakımından iletişim özel gereksinimli çocuk sahibi olan annelerin, zihinsel, bedensel, ortopedik özel gereksinimli ve otizm tanılı çocuk sahibi annelere göre psikolojik dayanıklılıklarını anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. İletişim özel gereksinimli çocukların bakımının nispeten diğer çocuklara göre daha kolay ve fiziksel ve psikolojik zorluk gerektirdiği söylenebilir. Bu durumun psikolojik dayanıklılık açısından diğer engel türlerine göre fayda sağladığı düşünülebilir.

Ailede başka özel gereksinimli bireyin varlığı bakımından ailede başka özel gereksinimli birey olmayan annelerin algısı, diğer annelere göre anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Ailede başka bir özel gereksinimli bireyin varlığı, annelerin bakım hizmetlerinde fiziksel ve psikolojik açıdan daha fazla performans gerektirmektedir. Bu durumun da psikolojik dayanıklılığı olumsuz etkilediği söylenebilir.

Çocuğun yaşı bakımından çocuğunun yaşı 11-18 arası olan annelerin, diğer annelere göre anlamlı düzeyde daha düşük algıladıkları görülmüştür. Çocuğun bakım

hizmetinin yaşla birlikte çok zorlu bir düzeye çıkması ve geleceğe dair beklentilerin olumsuz bir duruma dönüşmesiyle psikolojik dayanıklılığın diğer yaş grubu çocuklara sahip annelere göre azaldığı söylenebilir.

Özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı bakımından özel gereksinimli çocuk sahibi olma yılı 10-14 ile 15-17 arası olan annelerin, yılı daha az olan annelere göre algıları anlamlı düzeyde daha düşük olduğu görülmüştür. Yılın artmasıyla fiziksel, bilişsel ve psikolojik yorgunluğun arttığı bilinmektedir. Bu durumun psikolojik dayanıklılığı zamanla düşürdüğü söylenebilir.

Çocuğun özel eğitim alma yılı bakımından özel eğitim yılı 0-4 arası ile 18 yıl ve üzeri olan annelerin, diğer annelere göre genel psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Özel gereksinimli çocuğun eğitim alması, bir bakıma çocuğun her yönden gelişmesi olarak ifade edilebilir. Eğitim almaya başlanan ilk yıllarda bu durumun annelerin psikolojik dayanıklılıklarına olumlu etki yaptığı düşünülebilir. Aynı şekilde eğitim alma zamanı çok uzun süre olanların da eğitimin sonuçlarına ulaşmasını bakımından annelerin daha gerçekçi bir bakış kazandıkları söylenebilir.

Eşinin çocuğa tutumu bakımından ise eşinin tutumu çok iyi olan annelerin, diğer annelere göre psikolojik dayanıklılığı anlamlı düzeyde daha yüksek algıladıkları görülmüştür. Eş desteği bu zorlu süreçte hem fiziksel hem de psikolojik açıdan oldukça önemlidir. Bu desteğin en iyi şekilde gelmesi, annenin psikolojik dayanıklılığını en üst düzeyde destekleyecektir.

Araştırma bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler getirilebilir:

- Özel gereksinimli çocuk sahibi annelerin eşleri tarafından desteklenmesi için her türlü eğitim, tanıtım çalışmalarına daha çok önem verilebilir.
- Özel gereksinimli çocuk sahibi annelere devlet tarafından yapılan maddi desteklerin artmasıyla birlikte psikolojik desteklerin de verilmesi açısından planlamalar yapılabilir.
- Eğitim aşamasında annelerin sürece daha fazla katılması sağlanabilir.
- Toplumun özel gereksinimli çocuklara ve ailelere bakış açısını olumlu yönde etkilemek için kamu spotları ve bilgilendirme afişleri medyada daha uzun süreler yayınlanabilir.

- Psikolojik dayanıklılık ve başa çıkma becerilerine ek olarak farklı ölçeklerle araştırma tekrarlanarak farklı ilişkilerin varlığı sorgulanabilir.

- Okul rehberlik servisi ailelere psikolojik destek etkinlikleri yapabilir,
- Özel eğitime ihtiyacı olan annelerin çocukların geleceği ile ilgili kaygılarımızı giderecek konularda destekler verilebilir.

- Uzman kişiler tarafından sık aralıklarla Psikolojik destek seminerleri düzenlenebilir.

- Ailelere uygun aralıklarla ihtiyacı olduğu alanlarda destek verilerek özel gereksinimli çocuklarına doğru müdahaleler yapıp yapamadığını konusunda kaygıları giderilerek destek sağlanabilir,

- Özel gereksinimli çocuk annelerine rehber eşliğinde psikolojik destek sağlanarak, motivasyonlarını artırıcı farklı aktiviteler düzenlenebilir,

- Özel gereksinimli çocuk annelerinin, çocuklara yaklaşımları ile ilgili kaygılarına neden olan yanlış davranışları tespit edilerek doğru yönlendirmeler yapılabilir, aylık seminerler verilebilir.

- Özel gereksinimli çocuk annelerine her konuda bilgilendirme yapılarak kendilerine olan güvenleri artırılarak yaptıkları davranışların çocuğa faydası olup olmadığı konusunda endişeleri giderilebilir.

- Düzenli olarak ailelerle birlikte geziler, eğlenceler düzenlenebilir,

- Özel gereksinimi çocuk ve ailelerinin katılımının sağlandığı sinema, tiyatro, gezi ve alışveriş etkinlikleri düzenlenebilir,

- Özel gereksinimli çocuk ailelerine ailelerin ihtiyaç duyduğu alanlar tespit edilerek düzenli olarak her konuda aile eğitim toplantı ve seminerleri yapılabilir.

- Bu araştırma annelerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Babaların katılımıyla da tekrarlanabilir.

KAYNAKÇA

- (1) Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. Resmi Gazete Sayı:28360, 21.07.2018
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180707-8.html> Erişim Tarihi: 05/06/2021.
- (2) Okanlı A, Ekinci M, Gözüağca D, Sezgin S. "Zihinsel engelli çocuğa sahip ailelerin yaşadıkları psiko-sosyal sorunlar", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2004, 1-8.
- (3) Işıkhani V. *Engelli Çocuğa Sahip Anne ve Babalarda Depresyon*. Şefkat Matbaacılık, Ankara, 2005.
- (4) Yavuz M, Gümüşkaya Ö. "Otizm spektrum bozukluğu ve zihinsel yetersizliği olan bireylerin ebeveynlerinin yaşam doyumu ve aile yılmazlık düzeylerinin incelenmesi", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2021, 1-27.
- (5) Özay H. *Ailenin Çocuğa İlişkin Kabul ve Beklenti Düzeyleri*. 13. Ulusal Özel Eğitim Kongresi Bildirileri Özel Eğitimden Yansımalar, Kök Yayıncılık, Ankara, 2004.
- (6) Zengin B. *Özel eğitime muhtaç çocuğa sahip ebeveynlerin algıladıkları sosyal destek, psikolojik dayanıklılık ve umut düzeyleri* (Tez). Gazi Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2013.
- (7) Kobasa SC, Maddi SR, Kahn S. "Hardiness and health: A prospective study", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982, 42(1):168-177.
- (8) Kobasa SC, Maddi SR ve Courington, S. "Stres-hastalık ilişkisinde arabulucu olarak kişilik ve anayasa", *Sağlık ve Sosyal Davranış Dergisi*, 1981, 22(4): 368–378.
- (9) Ilias K, Cornish K, Kummar AS, Park M.SA. ve Golden KJ. "Parenting Stress and resilience in parents of children with Autism Spectrum Disorder (ASD) in Southeast Asia: A systematic review", *Frontiers in Psychology*, 2018, 9(280): 1–14.
- (10) Arslan K. *Otizimli çocuğu olan ailelerin dayanıklılığına etki eden faktörlerin incelenmesi* (Tez). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Doktora Tezi: 2020.
- (11) Bilge M, Avcı A ve Kale M. "Babaların psikolojik sağlamlık düzeyleriyle çocuk bakımına katılım düzeyleri arasındaki ilişki: Adana örneği", *TJFMPC*, 2021, 15(2): 375-382.
- (12) Truffino JC. "Resilience: An approach to the concept", *Revista de Psiquiatria Salud Mental*, 2010, 3(4): 145-151

- (13) Mak WWS, Ng ISW, Wong CCY. "Resilience: Enhancing wellbeing through the positive cognitive triad", *Journal of Counseling Psychology*, 2011, 58 (4): 610-617.
- (14) Şen E. Yurtsever S. "Difficulties experienced by families with disabled children", *JSPN*, 2007, 12:238-252
- (15) Tsai SM, Wang HH. "The relationship between caregiver's strain and social support among mothers with intellectually disabled children", *J. Clin. Nurs.*, 2009, 18: 539-548.
- (16) Bahar A, Bahar G, Savaş HA, Parlar S. "Özel gereksinimli çocukların annelerinin depresyon ve anksiyete düzeyleri ile stresle başa çıkma tarzlarının belirlenmesi", *Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2009, 4(1): 97-112.
- (17) Dereli F ve Okur S. "özel gereksinimli çocuğa sahip olan ailelerin depresyon durumunun belirlenmesi", *Yeni Tıp Dergisi*, 2008, 25:164-168.
- (18) Uğuz Ş, Toros F., İnanç BY, Çolakkadıoğlu O. "Zihinsel ve/veya bedensel özel gereksinimli çocukların annelerinin anksiyete, depresyon ve stres düzeylerinin belirlenmesi", *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2004, 7, 42-47.
- (19) Bumin G, Günel A ve Tükel Ş. "Anxiety, depression and quality of life in mothers of disabled children", *SDÜ Tıp Fakültesi Dergisi*, 2008, 15:6-11
- (20) Öncül N. "Türkiye'de erken çocuklukta özel eğitim ile ilgili yapılmış makalelerin gözden geçirilmesi", *International Journal of Early Childhood Special Education*, 2015, 6(2): 247-284
- (21) Akkök, F. *Farklı Özelliğe Sahip Olan Çocuk Aileleri ve Ailelerle Yapılan Çalışmalar*. (ed. A. Ataman) Özel Eğitime Giriş. Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara, 2003: 121-142
- (22) Özbeşler C. Özel gereksinimli bireylerin sosyal sorunları. *Özel gereksinimli Dostu Belediye Sempozyumu*, Ankara, 2008, 25-31.
- (23) Sancakoğlu SS. "Birinci Basamak Sağlık Hizmetlerinde özel eğitime gereksinimi olan çocukların annelerinin psiko-sosyal açıdan desteklenmesi", *Uluslararası Katılımlı 27. Ulusal Özel Eğitim Kongresi*, (Özet bildirisi). 2017.
- (24) Sancakoğlu SS. Important Component Of Special Education: Effective And Efficient Family Counseling. *3rd International Congress On Afro - Eurasian Research*, (Özet bildirisi), 2017, ISBN: 978-605-67620-2-4.
- (25) Eroğlu Y, Arıcı Özcan N, Peker A. "Özel gereksinimli çocuğa sahip anneler ile tipik gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin psikolojik sağlamlık, iyilik hali ve mutluluk

- düzeylerinin incelenmesi", *Sakarya University Journal of Education*, 2015, 5(3), 142-150.
- (26) Kararımak Ö, Siviş Çetinkaya R. "Benlik saygısının ve denetim odağının psikolojik sağlamlık üzerine etkisi: Duyguların aracı rolü", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2011, 4(35):30-43.
- (27) Türkan MM. *İşitme özel gereksinimli çocukların annelerinin stres düzeyini ve evlilik doyumlarını yordayan değişkenlerin incelenmesi* (Tez). Okan Üniversitesi Hemşirelik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2017.
- (28) Masulani-Mwale C, Mathanga D, Kauye F. ve Gladstone M. "Psychosocial Interventions for parents of children with intellectual disabilities—a narrative review and implications for low income settings", *Mental Health & Prevention*, 2018, 11, 24-32.
- (29) Najmi B, Heidari Z, Feizi A, Hovsepian S, Momeni F, Azhar, S.M.M. (2018). Do psychological characteristics of mothers predict parenting stress? A Cross-sectional study among mothers of children with different disabilities. *Archives of Psychiatric Nursing*, 2018, 32(3), 396–402.
- (30) Kaytez N, Durualp E, Kadan G. "Özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2015, 4(1):197-214.
- (31) Temel M. *Engelli çocuğa sahip aileler ile engelsiz çocuğa sahip ailelerin tükenmişlik ve psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi* (Tez). Beykent Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2015.
- (32) Özbek E. *Engelli çocuğa sahip anneler ile engeli olmayan çocuğa sahip annelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin depresyon açısından incelenmesi* (Tez). Toros Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2018.
- (33) Ömeroğlu, F. *Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin evlilik uyumlarını etkileyen psikolojik ve sosyodemografik faktörlerin incelenmesi* (Tez). Yakın Doğu Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (34) Pınar, E. *Özel eğitime gereksinimi olan zihinsel özel gereksinimli çocukların annelerinin başa çıkma becerileri ile psikolojik dayanıklılığı arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez). Haliç Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2018.

- (35) Turgut D. *7-17 Yaş arasındaki normal gelişim gösteren ve özel gereksinimli çocuğu olan aile bireylerinin psikolojik iyi olma hali ve başa çıkma yöntemlerinin incelenmesi* (Tez). Dokuz Eylül Üniversitesi, Özel Eğitim Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014.
- (36) Canarlan, H. *Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi* (Tez). Trakya Üniversitesi, İlköğretim Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014.
- (37) Aydemir, S.E. *Otizmlili çocukların ebeveynlerinin evlilik uyumlarının, başa çıkma stratejilerinin ve sosyal destek algılarının incelenmesi* (Tez). Dokuz Eylül Üniversitesi Aile Eğitimi ve Danışmanlığı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; 2015.
- (38) Öztürk, S. *Zihinsel özel gereksinimli veya yaygın gelişimsel bozukluk tanılı çocuk ve ergenlerin ebeveynlerinde stresle başa çıkma tutumları ve evlilik uyumuna etkisi* (Tez). Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2017.
- (39) Aydın, Ş. *Fiziksel ve/veya zihinsel özel gereksinimli çocuk annelerinin depresyon düzeylerinin incelenmesi* (Tez). Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2016.
- (40) Çay, EŞ. *Özel eğitim gereksinimi olan çocukların ebeveynleri ile özel eğitim gereksinimi olmayan çocukların ebeveynlerinin bedensel duyuları abartma düzeyleri ve empatik eğilim düzeyleri açısından karşılaştırılması* (Tez). Beykent Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2016
- (41) Windlle G, Markland DA, Woods RT. "Examination of a theoretical model of psychological resilience in older age", *Aging & Mental Health*, 2008, 12(3):285-292.
- (42) Ergenç B. *Ana Sınıfı öğretmenlerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sosyal becerileri ve empatik eğilim düzeyleri üzerindeki rolü* (Tez). Beykent Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2016.
- (43) Çulhacık G. *Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerde sanat etkinliklerinin kullanıldığı aktivite gruplarının psikolojik dayanıklılık ve ilişkili faktörler üzerine etkileri* (Tez). Sakarya Üniversitesi, Hemşirelik Anabilim Dalı, Doktora Tezi; 2020.
- (44) Demirtaş F. *Zihinsel veya bedensel özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin stresle başa çıkma yöntemlerinin çocuğun engel türüne (zihinsel/bedensel) göre karşılaştırılması* (Tez). Haliç Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.

- (45) Kaptan Ö. *Kaynaştırma okullarındaki özel gereksinimli bireylere destek eğitim odasında eğitim veren öğretmenlerin süreç içerisinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi* (Tez). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (46) Aslan, F. *Özel eğitim gereksinimi olan çocukların ebeveynlerinin evlilik uyumları, umutsuzluk düzeyleri ve algılanan sosyal destek düzeylerinin incelenmesi* (Tez). İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (47) Eripek S. *İlköğretimde Kaynaştırma*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2009:4.
- (48) Akçamete AG. *Genel Eğitim Okullarında Özel Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim*. 2. Baskı, Kök Yayıncılık, Ankara, 2009:33.
- (49) Akçamete G. "Özel gereksinimi olan bireyler", Editör: Şahbaz Ü, *Özel Eğitim ve Kaynaştırma*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2018.
- (50) Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. 2000. Resmi Gazete, 23937, 2000.
- (51) Baykoç N. *Üstün ve Özel Yetenekli Çocuklar ve Eğitimleri Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim*, Eğiten Kitap, Ankara, 2011: 359-386.
- (52) Yıldız, G. *Zihin yetersizliği olan genç yetişkinleri istihdama hazırlamada bireylerin çalışma yaşamına ilişkin görüş ve önerileri* (Tez). Anadolu Üniversitesi Özel Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (53) Göktaş, M. *Özel gereksinimli çocuğa sahip çiftlerin başa çıkma davranışlarının evlilik uyumları üzerindeki diyardik etkisinin incelenmesi* (Tez). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (54) Saban F. *Zihinsel özel gereksinimli kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların benlik saygısı ve kaygı durumlarının incelenmesi* (Tez). Atatürk Üniversitesi, Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2010.
- (55) Zihinsel Özürlüler Aile Eğitim Rehberi, TC. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları, Yayın No:27, Ankara, 2008.
- (56) Karaman E. *Özel eğitime ihtiyacı olan çocuğa sahip anne babaların psikolojik dayanıklılıklarının yordayıcısı olarak sosyal destek algısı ve benlik saygısının*

- incelenmesi* (Tez). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2018
- (57) Kömürcü B. *Otizm spektrum bozukluğu tanısı almış çocuğa sahip ebeveynlerin yılmazlık ve yetersizlikten etkilenme derecesini algılama düzeylerinin incelenmesi* (Tez). Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Özel Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (58) Çuhadar S. "Az rastlanan yetersizlikler", Diken İH., *Erken Çocukluk Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012: 280-318
- (59) Ergül, C. (2012). "Sık Rastlanan Yetersizlikler", Diken İH., *Erken Çocukluk Eğitimi*, Pegem Akademi, Ankara, 2012: 248-274.
- (60) AAMR (2019). American association of mental retardation. <https://www.aaid.org>, Son Erişim Tarihi: 05/06/2021.
- (61) Milli Eğitim Bakanlığı. *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Zihinsel Yetersizlikler*, Ankara, 2016.
- (62) Beşer E, Atasoylu G, Akgör Ş, Ergin F, Çullu E, "Aydın il merkezinde özrürlük prevelansı, etiyojisi ve sosyal boyutu", *TSK Koruyucu Hekimlik Bülten*, 2006, 5:267-75.
- (63) Aydın, M. *Zihinsel özel gereksinimli bireye sahip olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi* (Tez). İstanbul Ticaret Üniversitesi Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2017.
- (64) Ersoy, Ö, Çürük, N. "Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerde sosyal desteğin önemi", *Aile ve Toplum; Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 2009, 5(17): 104-110.
- (65) Duygun T, Sezgin N. "Zihinsel özel gereksinimli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine etkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 2003, 18(52):37-52.
- (66) Akarsu, Ö. *Zihinsel yetersiz çocukların aile yükü, özbakım becerileri, annelerin yaşam doyumu ve etkileyen faktörler* (Tez). Trakya Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014
- (67) Atlan N. *Ortaokula devam eden kaynaştırma öğrencilerinin yaşam doyumları, aile işlevleri ve kaynaştırma hakkındaki görüşlerinin incelenmesi* (Tez). Hacettepe Üniversitesi Özel Eğitim Programı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019

- (68) İlhan K. *Özel gereksinimli çocuğu olan anne ya da babalarda aile desteğı ve aile stresi ile ilgili değışkenlerin incelenmesi* (Tez). Haliç Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014.
- (69) Şahin S. "Ortopedik özel gereksinimli çocuklar", Metin EN. *Özel Gereksinimli Çocuklar*, Maya Akademi, Ankara, 2012.
- (70) Yaşar V. *Azim Varsa Engel Yoktur*, Türdav Yayın Grubu, İstanbul, 2010.
- (71) Diker M. *Zihinsel yetersizliğı olan çocuğa sahip annelerin evlilik uyumu, sosyal destek algısı ve çocuğunu kabul-ret düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Tez). Necmettin Erbakan Üniversitesi Özel Eğitim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (72) Vash CL, Crewe NM. *Psychology of disability* (2nd ed.). Springer Pub, New York, 2004.
- (73) Tıgoğulları B. *Çocuğunda işitme engeli olan ve olmayan annelerin stresle baş etme tarzı, sosyal destek düzeyi ile çocuklarının sosyal uyum becerisini değıerlendirmeleri arasındaki ilişki* (Tez). Ankara Üniversitesi, Psikoloji (Klinik Psikoloji) Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2018.
- (74) Doğan M. "Yetersizliğı olan çocuklar, aile ve aile eğitimi: Kavramsal ve uygulamaya dönük gelişmeler", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015, 15(Özel Sayı): 111-127
- (76) Wiefferink CH, Vermeij BA, Uilenburg N. "Family counseling in the netherlands for turkish-origin parents of deaf children with a cochlear implant", *American Annals of the Deaf*, 2012, 156(5): 459-468.
- (77) Jackson CW, Traub RJ, Turnbull AP. "Parents' experiences with childhood deafness: Implications for family-centered services", *Commucation Disorders Quarterly*, 2008, 29(2):82-98
- (78) Demirhan M. *Görme yetersizliğı olan öğrencilerin hayallerinin öğretmen ve ebeveyn beklentileri açısından değıerlendirilmesi* (Tez). Siirt Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (79) Şahin R. "Okul öncesi dönem görme özel gereksinimli çocukların oyun çeşitlilik ve karmaşıklık düzeyini artırmada genişletme tekniğinin etkililiğı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2013, 16(2):125-147.
- (80) Ataman A. *Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş*, Gündüz Yayınevi, Ankara, 2009:19,216

- (81) Cavkaytar A, Diken Hİ. *Özel Eğitim ve Özel Eğitim Gerektirenler (1)*, Editör: Resuloğulları AF, Matsa Basım Evi, Ankara, 2012: 46-47.
- (82) Baykoç-Dönmez N, Sümer A, Uyaroğlu B. "Görme özel gereksinimli çocuklar ve eğitimleri", N. Baykoç (Ed.), *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitim* (s.s. 215- 238). Eğiten Kitap, Ankara, 2017.
- (83) Demir T, Şen Ü. "Görme özel gereksinimli öğrencilerin çeşitli değişkenler açısından öğrenme stilleri üzerine bir araştırma", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2009, 2(9): 154-161.
- (84) Menteş HS. *Okul öncesi eğitimi anabilim dalı otizm spektrum bozukluğuna sahip bir çocuğun okul öncesi kaynaştırma sınıfındaki akran ilişkilerinin incelenmesi* (Tez). Çukurova Üniversitesi, Okul Öncesi Eğitimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (85) Bozkurt, E. *Otizm spektrum bozukluğu tanısı almış çocukların annelerinin çocuklarındaki otizm semptomlarının şiddetine göre psikolojik dayanıklılık ve başa çıkma tutumlarının karşılaştırılması* (Tez). Maltepe Üniversitesi, Klinik Psikoloji Programı Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019
- (86) Darıca N, Abidoğlu Ü, Gümüşçü Ş. (2017). *Otizm ve Otistik Çocuklar*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- (87) Siegel, B, Silverstein, S. *What About Me? Growing up with a Developmentally Disabled Sibling*, Plenum Press, New York, 2001.
- (88) Tekin-İftar E, Kutlu M, *Otizm spektrum bozukluğu olan çocukların aileleri: aileleri anlama ve işbirliği kurma, otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri*, Ankara, 2013, 529-560.
- (89) Özdemir, O. "Ailelere sunulan hizmetler ve destekler", A.Cavkaytar (Ed.) *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği* (51 -77). Maya Akademi, Ankara, 2010.
- (90) Luthar SS, Cicchetti D, Becker B. "The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work", *Child Development*, 2000, 7(3): 543-562.
- (91) Sucuoğlu, B. "Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve kaynaştırma". E. Tekinİftar (Ed.), *Otizm spektrum bozukluğu olan çocuklar ve eğitimleri* (ss. 473-528). Vize Yayıncılık, Ankara, 2012.
- (92) Bekhet AK, Johnson NL, Zauszniewski J.A. "Resilience in family members of persons with autism spectrum disorder: A review of the literature", *Issues in mental health nursing*, 2012, 33(10), 650-656.
- (93) Akay M, Akçamete G, Akkök F. *Özel gereksinimli çocuklar ve özel eğitime giriş*. Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2011: 19

- (94) Şahbaz Ü, Atılgan H, Aydemir D. "Bütünleştirmenin özel gereksinimli çocuklar üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik ölçek uyarlama çalışması", *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 2018, 26(6):1-18.
- (95) Lopçalı AN *Özel eğitime gereksinim duyan çocuklara sahip annelerin çocukları ile olan ilişkileri, depresyon düzeyleri ve kişilik özellikleri* (Tez). Beykent Üniversitesi Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (96) Yıldız NG, Melekoğlu MA, Paftalı AT. "Türkiye'de özel eğitim araştırmalarının incelenmesi", *İlköğretim Online Dergisi*, 2016, 15(4):1076-1089.
- (97) Gündüz M, Akın A. "Türkiye'de devlet okullarındaki özel eğitimle ilgili sorunlar ve çözüm önerileri", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2015, 4(2):86-95.
- (98) Birkan B. "Erken özel eğitim hizmetleri", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2002, 3(2):99-109.
- (99) Aksoy M. *Zihinsel özel gereksinimli çocuğu olan annelerin karşılaşılabilecekleri güçlüklerle baş etme durumlarının incelenmesi: Bir aile destek eğitim programının uygulanması* (Tez). İstanbul Ticaret Üniversitesi, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2020.
- (100) Çengelci B. "Otizm ve down sendromlu çocuğa sahip annelerin kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik duygularının karşılaştırılması", *Ege Eğitim Dergisi*, 2009, 10:1-22.
- (101) Özşenel F, Işıksan V, Ünay B, Aydın Hİ, Akın R, Gökçay E. "Engelli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değerlendirilmesi", *Gülhane Tıp Dergisi*, 2003, 45(2), 156-164.
- (102) Lafçı D, Öztunç G, Alparslan ZN. "Zihinsel özel gereksinimli çocukların anne ve babalarının yaşadığı güçlüklerin belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2014, 3(2):723-735.
- (103) Togay A, Güçray S. "Zihinsel yetersizliği olan bireylerin aileleri ve psikolojik danışma: bir derleme çalışması", *HAYEF: Journal of Education*, 2017, 15(1): 43–62.
- (103) İçmeli C, Ataoğlu A, Canan F, Özçetin A. "Zihinsel özürli çocukları olan ebeveynler ile sağlıklı çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının karşılaştırılması", *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 2008, 3:21-28.
- (104) Lee MH, Park C, Alicia M, Hsieh K. "Differences in physical health, and health behaviors between familiy caregivers of children with and without disabilities", *Disability and Health Journal*, 2017, 10:565–570.

- (105) Ayyıldız T, Konuk Şener D, Kulakçı H, Veren F. "Zihinsel Özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin stresle baş etme yöntemlerinin değerlendirilmesi", *Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi*, 2012, 11(2):1-12.
- (106) Canarslan H, Ahmetoğlu E. "Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin yaşam kalitesinin incelenmesi", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2015, 17(1): 13– 31.
- (107) Demir G, Özcan A, Kızılırmak A. "Zihinsel özel gereksinimli çocuğa sahip annelerin depresyon düzeylerinin belirlenmesi", *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2010, 13(4):53–58.
- (108) Ağkaya Alahan N, Aylaz R, Yetiş G. (2015). "Kronik hastalığı olan çocuğa sahip ebeveynlerin bakım verme yükü", *İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2015, 4(2):1–5.
- (109) Karahan, AY, İslam S. "Fiziksel özel gereksinimli çocuk ve yaşlı hastalara bakım verme yükü üzerine bir karşılaştırma çalışması", *Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2013, 3(1):1–7.
- (110) Kaçan Softa, H. "Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon düzeylerinin incelenmesi", *Kastamonu Education Journal*, 2013, 21(2):589-600
- (111) Cığerli Ö, Topsever P, Alvur TM, Görpelioğlu S. "Özel gereksinimli çocuğu olan anne-babaların tanı anından itibaren ebeveynlik deneyimleri:Farklılığı kabullenmek", *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 2014, 8(3):75–81
- (112) Lee J, Spratling R, Helvig A. "Sleep characteristics in mothers of children with developmental disabilities", *Journal of Pediatric Health Care*, 2018, 32(1).
- (113) Arim RG, Miller AR, Kohen DE, Guèvremont A, Lach LM, Brehaut JC. "Changes in the health of mothers of children with neurodevelopmental disabilities: An administrative data study", *Research in Developmental Disabilities*, 2019, 86:76–86.
- (114) Coşkun Y, Akkaş G. "Özel gereksinimli çocuğu olan annelerin sürekli kaygı düzeyleri ile sosyal destek algıları arasındaki ilişki", *KEFAD*, 2009, 10: 213-227.
- (115) Armstrong ME, Birnie-Lefcovitch S. Ungar, MT. "Pathways between social support, family well-being, quality of parenting, and child resilience: what we know?", *Journal of Child and Family Studies*, 2005, 14(2):269-281.
- (116) Kurt AS, Tekin A, Koçak V, Kaya Y, Özpulat Ö, Önat H. "Zihinsel Özel gereksinimli çocuğa sahip anne babaların karşılaştıkları güçlükler", *Türkiye Klinikleri Journal of Pediatrics*, 2008, 17(3):158-163.

- (117) Paster A, Brandwein D, Walsh J. "A comparison of coping strategies used by parents of children with disabilities and parents of children without disabilities", *Research in Developmental Disabilities*, 2009, 30:1337–1342.
- (118) Çifci Tekinarslan İ, Sivrikaya T, Keskin NK, Özlü Ö, Uçar Rasmussen M. "Kaynaştırma eğitimi alan öğrencilerin ebeveynlerinin gereksinimlerinin belirlenmesi", *İlköğretim Online*, 2018, 17(1):82-101.
- (119) Çiftçi Tekinarslan İ, Sivrikaya T. "Zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerde stres, sosyal destek ve aile yükü", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2013, 14(2):17-29
- (120) Yüksel M, Bostancı Eren S. "Otistik çocuğa sahip ailelerle yapılan grupla psikolojik danışma çalışmasının ailelerin depresyon ve problem çözme becerileri üzerine etkisi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2007, 25(25):197 - 210
- (121) Gördeles Beşer, N, İnci F. "Zihinsel özel gereksinimli çocuğu olan ailelere verilen grup danışmanlığının etkinliğinin değerlendirilmesi", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2014, 5(2):84–91.
- (122) Marino ED, Tremblay S, Khetani M, Anaby D. "The effect of child, family and environmental factors on the participation of young children with disabilities", *Disability and Health Journal*, 2018, 11:36–42.
- (123) Sardohan Yıldırım AE, Akçamete G. "Çoklu yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin erken çocukluk özel eğitimi hizmetleri sürecinde karşılaştıkları güçlüklerin belirlenmesi", *Cumhuriyet International Journal of Education-CIJE*, 2014, 3(1), 74–89.
- (124) Gören B. "Down sendromlu çocuğa sahip annelerin destek ihtiyaçlarının ve destek kaynaklarının belirlenmesi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2015, 4(3):651–673.
- (125) Kayama M, Haight W, Ku MLM, Cho M, Lee HY. "East Asian and US educators' reflections on how stigmatization affects their relationships with parents whose children have disabilities: Challenges and solutions", *Children and Youth Services Review*, 2017, 73:128–144.

- (126) Ghosh S, Parish S. "Prevalence and economic well-being of families raising multiple children with disabilities", *Children and Youth Services Review*, 2013, 35(9):1431- 1439.
- (127) Muir K, Strnadová I. "Whose responsibility? Resilience in families of children with developmental disabilities", *Disability and Society*, 2014, 29(6):922–937.
- (128) Estes A, Munson J, Dawson G, Koehler E, Zhou XH, Abbott R. "Parenting stress and psychological functioning among mothers of preschool children with autism and developmental delay", *Autism*, 2009, 13(4):375–387.
- (129) İnce Ende, Z, Tüfekci Güdücü F. "Özel gereksinimli çocuğu olan ebeveynlerde evlilik uyumu ve yaşam doyumunun değerlendirilmesi ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2015, 4(1):102–112.
- (130) Bolat Y, Balaman F. "Yaşam becerileri ölçeği", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2017, 6(4): 22-39.
- (131) Aysan F. "Başa çıkma stratejisi ölçeğinin Türkçe formunun oluşturulması", *Ege Eğitim Dergisi*, 2003, 3(1): 123-132.
- (132) Özarslan Z, Fıstıkcı N, Keyvan A, Uğurad Zİ, Saygılı S. "Depresyon hastalarının stresle başa çıkma stratejileri", *Marmara Medical Journal*, 2013, 26:130-135.
- (133) Durak Batıgün A, Atay Kayış A. "Üniversite öğrencilerinde stres faktörleri: kişilerarası ilişki tarzları ve problem çözme becerileri açısından değerlendirme", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2014, 29(2): 69-80.
- (134) Eryılmaz A. "Ergenlik döneminde stres ve başa çıkma", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2009, 6(2):20-37.
- (135) Tunçer P. *Yönetim ve Organizasyon*. Beta Yayınevi, İstanbul, 2012
- (136) Yates TM, Egeland B, Sroufe LA. "Rethinking resilience: A developmental process perspective", In S. S. Luthar (Ed.), *Resilience and vulnerability: Adaptation in the context of childhood adversities*, (pp. 243–266). Cambridge University Press 2003.
- (137) Masten AS, Obradović J. "Competence and resilience in development", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006, 1:13-27.
- (138) Gizir C, Aydın G. "Psikolojik sağlamlık ve ergen gelişim ölçeği'nin uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışmaları", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2006, 3(28):113-128.
- (139) Bartone PT, Roland RR, Picano JJ, Willxams TJ. "Psychological hardiness predicts

- success in US Army Special Forces candidates", *International Journal of Selection and Assessment*, 2008, 76(1), 78-81.
- (140) Wagnild G, Collins J "Assessing resilience", *J Psychosoc Nurs Ment Health Serv*, 2009, 47:29-33.
- (141) Doğan T. "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması", *The Journal of Happiness and WellBeing*, 2015, 3(1): 93-102.
- (142) Yöndem ZD, Bahtiyar M. "Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ve stresle baş etme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 2016, 45:53-62.
- (143) Öncü H, Yağbasanlar O. "Kavramsal bir bakış: Psikolojik dayanıklılık", *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2018, 7(2): 12-21.
- (144) Maddi SR, Harvey RH, Khoshaba DM, Lu JL, Persico M, Brow M. "The personality construct of hardiness III: relationships with repression, innovativeness, authoritarianism and performance", *Journal of Personality*, 2006, 74(2):579.
- (145) Kobasa S. "Stressful life events, personality and health: An inquiry into hardiness", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, 37(1):1-11.
- (146) Sinclair RR, Tetrick LE. "Implications of item wording for hardiness structure, relation with neuroticism, and stress buffering", *Journal of Research In Personality*, 2000, 34(1): 1-25.
- (147) Kamy HA. "Hardiness and spiritual well-being among social work students: Implications for social work education", *Journal of Social Work Education*, 2000, 36(2): 231-240
- (148) Terzi Ş. "Üniversite öğrencilerinde kendini toplama gücünün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2008, 35:297-306.
- (149) Öz, F. Yılmaz, EB. "Ruh sağlığının korunmasında önemli bir kavram: Psikolojik sağlamlık", *Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 2009, 16(3): 82-89.
- (150) Diehl M, Hay EL, Chui H. "Personal risk and resilience factors in the context of daily stress", *Annual Review of Gerontology & Geriatrics*, 2012, 32(1): 251-274.
- (151) Öcal O. (2011). "Sıkıntı kavramı ve bir küçük burjuvanın gençlik yılları romanı", *Karadeniz Araştırmaları*, 2011, 28:151-164

- (152) Recepoğlu E, Tümlü GÜ. (2013). "Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki", *Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi*, 2013, 3(3): 205:213
- (153) Dural FZ. *25-45 yaş arası yetişkinliklerde psikolojik dayanıklılığın öz yeterlilik üzerindeki etkisi* (Tez). Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi; 2018
- (154) Gizir CA. "Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması", *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 2016, 3(28):113-128.
- (155) Goldstein S, Brooks R. "Why study resilience", Goldstein S, Robert B. *Handbook of resilience in children*, Spring, New York, 2005:3-17.
- (156) Ak A.H. *Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılığının kişilik özellikleri ve farklı bağlanma türleri ile ilişkisinin incelenmesi* (Tez). Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (157) Bitmiş M, Sökmen A, Turgut H. "Psikolojik dayanıklılığın tükenmişlik üzerine etkisi: Örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013, 15(2): 27-40.
- (158) Batan SN. *Yetişkinlerde psikolojik dayanıklılık ve dini başa çıkmanın yaşam doyumuna etkileri* (Tez). Marmara Üniversitesi, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Doktora Tezi; 2016.
- (159) Yıldırım Usta E. *Hayatın anlam algısı ve psikolojik dayanıklılık düzeyi arasındaki ilişkinin analizi (İstanbul ili, Üsküdar ilçesi, resmi liselerde görev yapan öğretmenler örneği)* (Tez). Nişantaşı Üniversitesi, Enstitü Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2018.
- (160) Fergus S, Zimmerman, MA. "Adolescent resilience: A Framework for understanding healthy development in the face of risk", *Annu. Rev. Public Health*, 2005, 26:399-419.
- (161) Eyüpoğlu S. *Özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin depresif belirtilerinin yordanmasında psikolojik dayanıklılık ve kolektivist başa çıkma stillerinin rolü* (Tez). Trabzon Üniversitesi Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2019.
- (162) Gürkan U. "Resilience scale (RS): Scale development, reliability and validity study", *Journal of Faculty of Educational Sciences*, 2006, 39(2), 45-74.

- (163) Masten AS. "Ordinary magic: Resilience process in development", *American Psychologist*, 2001, 56(3): 227-238.
- (164) Kumpfer KL, Summerhays JF. "Resilience in children", *Annals of the New York Academy of Sciences*, 2006, 1094 (1):151-163.
- (165) Jackson D, Firtko A, Edenborough M. "Personal resilience as a strategy for surviving and thriving in the face of workplace adversity: A literature review", *J Adv Nurs.*, 2007, 60(1):1-9.
- (166) Bronfenbrenner U. "Ecology of the family as a context for human development: reserarch perspectives", *Developmental Psychology*, 1986, 22(6):723-742
- (167) Richardson GE, Neiger BL, Jensen S, Kumpfer KL. "The resiliency model", *Health Education*, 1990, 21(6):33-39.
- (168) Friborg O, Hjemdal O, Rosenvinge JH. "A new rating scale for adult resilience: What are the central protective resources behind healthy adjustment?", *Int J Methods Psychiatr Res.*, 2003, 12:65-76
- (169) Oshio A, Kaneko H, Nagamine S. "Construct validity of the adolescent resilience scale", *Psychol Rep.*, 2003, 93:1217-1222.
- (170) Sinclair VG, Wallston KA. "The development and psychometric evaluation of the brief resilient coping scale", *Assessment*, 2004, 11:94-101.
- (171) Wagnild GM, Young HM. "Development and psychometric evaluation of the resilience scale", *J Nurs Meas*, 1993, 1:165-178.
- (172) Henderson M, Milstein M. *Resiliency in schools. Making it happen for students and educators*, Corwin Press, California, 1996.
- (173) Benard B. *Fostering resiliency in kids: Protective factors in the family, school and community*, OR: Northwest Regional Educational Laboratory, Porland, 1991
- (174) Hawkins JD, Catalano RF, Miller JY. "Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention", *Psychological Bulletin*, 1992, 112(1): 64-105.
- (175) Wolin S, Wolin S. *The resilient self: How Survivors of troubled families rise above adversity*. Villard, New York, 1993.

- (176) Grgan U. *Grupla psikolojik danışmanın Üniversite ğrencilerinin yılmazlık düzeylerine etkisi* (Tez). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi; 2006.
- (177) Weinstein R. "Expectations and high school change: Teacher researcher collaboration to prevent school failure", *American Journal of Community Psychology*, 1991, 19(3):333-363.
- (178) Wasonga T. "Gender effects on perceptions of external assets, development of Resilience and academic achievement: Perpetuation theory approach", *Gender Issues*, 2002, 43-54.
- (179) Costantine N, Benard B, Diaz M. (1999). *Measuring protective factors and Resilience traits in youth: The healthy kids Resilience assessment. Paper presented at the seventh annual meeting of the society for prevention research*, New Orleans, LA, 1999.
- (180) Song CS, Chun BY, Chou YI. "The influence of fathers' parenting participation with disabled children on parenting stress in mothers", *J. Phys. Ther. Sci.*, 2015, 27: 3825–3828
- (181) Rajan AM, John R. "Resilience and impact of children's intellectual disability on indian parents", *Journal of Intellectual Disabilities*, 2016, 1-10
- (182) Keum H, Shin Y, Kim H. "Development of prediction model for depression among parents with disabled children: based on the mediation effect of social supports and family resilience", *Journal of the Korea Academia-Industrial Cooperation Society*, 2016, 17(2):171-178
- (183) Hastings R, Allen R, McDermott K. "Factors related to positive perceptions in mothers of children with intellectual disabilities", *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 2002, 15: 269-275
- (184) Fırat S. *Otistik ve zihinsel zrl çocukların annelerinde, kaygı, depresyon, aleksitimi ve genel psikolojik değerlendirme* (Tez). ukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi; 2000.
- (185) Weiss MJ. "Hardiness and social support as predictors of stress in mothers of typical children, children with autism, and children with mental retardation", *The National Autistic Society*, 2002, 6(1):115-130.

- (186) Özşenol F, Işıkhah V, Ünay B, Aydın Hİ, Akın R, Gökçay E. "Özel gereksinimli çocuğa sahip ailelerin aile işlevlerinin değeriendirilmesi", *Gülhane Tıp Dergisi*, 2003, 45(2):156-164.
- (187) Yıldırım F, Conk Z. "Zihinsel yetersizliğı olan çocuğa sahip anne/babaların stresle başa çıkma tarzlarına ve depresyon düzeylerine planlı eğitimin etkisi", *C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2005, 9 (2) 1 -10.
- (188) Durukan İ, Erdem M, Tufan AE, Cöngöloğı A, Yorbık Ö, Türkbay T. "DEHB olan çocukların annelerinde depresyon ve anksiyete düzeyleri ile kullanılan başa çıkma yöntemleri: Bir ön çalışma", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2008, 9(4): 217-223
- (189) Vogt SD, Rizvi SL, Shipherd JC, Resick PA. "Longitudinals investigation of reciprocal relationship between stress reactions and hardiness", *Personality and Social Psychology Bulletin*, 2008, 34(1):61-73.
- (190) Ghosh S, Greenberg JS. "Gender difference in caregiving experience and the importance of social participation and marital satisfaction among aging mothers and fathers of adults with schizophrenia", *Social Work in Mental Health*, 2012, 10(2): 146–168.
- (191) Şanlı E. *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihin özel gereksinimli çocuğı olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi* (Tez). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2012.
- (192) Şengöl S, Baykan H. "Zihinsel özel gereksinimli çocukların annelerinde depresyon, anksiyete ve stresle başa çıkma tutumları", *Kocatepe Tıp Dergisi*, 2013, 14(1): 30-39
- (193) Aybar Şimşek Ş. *Eğitim merkezinde tedavi edilen çocukların anne ve babalarında depresyon ve yaşam kalitesinin analizi* (Tez). İstanbul Bilim Üniversitesi Fizyoterapi ve Rehabilitasyon Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014.
- (194) Bildirici F. *Özel eğitim gereksinimli çocuklara sahip annelerin aile yükü ve psikolojik dayanıklılık* (Tez). Haliç Üniversitesi, Psikoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi; 2014.
- (195) Mwale CM, Mathanga D, Silungwe D, Kauye F, Gladstone M. "Parenting children with intellectual disabilities in Malawi". *Care Health and Development*, 2016, 1-10.

- (196) Avşaroğlu S, Okutan H. "Zihin özel gereksinimli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumlari, iyimserlik ve psikolojik belirti düzeylerinin incelenmesi", *Manas Journal Of Social Studies*, 2018, 7(1): 59–76.
- (197) Crano WD, Brewer MB. *Principles and methods of social research*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 2002.
- (198) Folkman S, Lazarus RS. "If it changes it must be a process: Study of emotion and coping during three stages of a college examination", *Journal of Personality and Social Psychology*, 1985, 48(1):150–170.
- (199) Şenol-Durak E, Durak M, Elagoz FO. "Testing the psychometric properties of the Ways of Coping Questionnaire (WCQ) in Turkish university students and community samples", *Psychology and Psychotherapy Clin. Psychol. Psychother*, 2011, 18:172–185.
- (200) Friberg O, Hjemdal O, Rosenvinge JH. "A new rating scale for adult resilience: what are the central protective resources behind healthy adjustment?", *Int J Methods Psychiatr Res.*, 2003,12:65-76.
- (201) Basım HN, Çetin F. "Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2011, 22(2): 104-114.
- (202) Tabachnick BG, Fidell LS. (2013). *Using multivariate statistics*. Allyn and Bacon, Boston.
- (203) Jenhaug, L, Askheim OP. "Empowering parents as co-producers: Personal assistance for families with disabled children", *Scandinavian Journal of Disability Research*, 2018, 20(1): 266-276.
- (204) Bar M. *Beden eğitimi ve spor etkinliklerinin psikolojik dayanıklılık ve akademik ertelemeye etkisi* (Tez). Sakarya Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Anabilim Dalı Doktora Tezi; 2016
- (205) Zeedyk SM, Blacher J. "Longitudinal correlates of maternal depression among mothers of children with or without intellectual disability", *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities*, 2017, 122(5): 374–391
- (206) İlhan T. "Özel gereksinimli 3-6 yaş çocuklarının ebeveynlerinin stres düzeyleri ile rolleri arasındaki ilişki", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2017, 18(3):383-400

EKLER

Ek 1: Demografik Bilgi Formu

1. Kaç yaşındasınız?

- (1) 20-30 (2) 31-40 (3) 41-50 (4) 51 üstü

2. Eğitim durumunuz nedir?

- (1) Okuryazar değil (2)Okuryazar (3) İlkokul mezunu
(4) Ortaokul mezunu (5) Lise mezunu (6) Üniversite ve üstü

3. Çalışma durumunuz nedir?

- (1) Çalışıyorum (2) Çalışmıyorum

4. Ailenizin aylık geliri nedir?

- (1) 1600-2000 TL (2) 2001-4000 TL
(3) 4001-6000 TL (3) 6001 TL ve üstü

5. Medeni durumunuz nedir?

- (1) Evli (2) Bekar (3) Boşanmış
(4)Eşi vefat etmiş (5) Diğer (Birlikte/Ayrı yaşama vb.)

6. Özel eğitime gereksinimi olan engelli çocuğunuzun tanısı nedir?

- (1) Zihinsel Engelli (2) Bedensel Engelli (3) Ortopedik Engelli
(4) İşitme Engelli (5) Otizm (6) Down Sendromu
(7) Diğer.....

7. Engel durumunun ortaya çıkış zamanı hangisidir?

- (1) Doğum öncesi (2) Doğum sırası (3) Doğum sonrası

8. Ailede başka engelli birey var mı? Cevabınız Evet ise kim olduğunu yazar mısınız?

- (1) Evet (2) Hayır

9. Çocuğunuzun cinsiyeti?

- (1) Kız (2) Erkek

10. Çocuğunuzun yaşı?

- (1) 0-10 (2) 11-18 (3) 19 yaş ve üstü

11. Kaç yıldır engelli bir çocuğa sahipsiniz?

- (1) 0-4 yıl (2) 5-9 yıl (3) 10-14 yıl
(4) 15-17 yıl (5) 18 yıl ve üzeri

12. Çocuğunuz kaç yıldır özel eğitim alıyor?

- (1) 0-4 yıl (2) 5-9 yıl (3) 10-14 yıl
(4) 15-17 yıl (5) 18 yıl ve üzeri

13. Eşinizin çocuğunuzun durumu ve bakımına karşı tutumunu nasıl değerlendiriyorsunuz?

- (1) Kötü (2) Çok kötü (3) İyi (4) Çok iyi

14. Çocuğunuzun durumu ile ilgili olarak hangi psikolojik evrede olduğunuzu düşünüyorsunuz?

- (1) İnkâr ve Şok (2) Suçluluk ve Öfke (3) Pazarlık
(4) Depresyon (5) Kabullenme

Ek 2: Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri

		Hiçbir Zaman	Bazen	Her Zaman
1	Aklımı kurcalayan şeylerden kurtulmak için değişik işlerle uğraşırım.	1	2	3
2	Bir mucize olmasını beklerim.	1	2	3
3	İyimser olmaya çalışırım	1	2	3
4	Çevremdeki insanlardan sorunlarımı çözmemde bana yardımcı olmalarını beklerim.	1	2	3
5	Bazı şeyleri büyütmeyip üzerinde durmamaya çalışırım	1	2	3
6	Sakin kafayla düşünmeye ve öfkelenmemeye çalışırım.	1	2	3
7	Durumun değerlendirmesini yaparak en iyi kararı vermeye çalışırım.	1	2	3
8	Ne olursa olsun direnme ve mücadele etme gücünü kendimde hissedirim.	1	2	3
9	Olanları unutmaya çalışırım.	1	2	3
10	Başta gelen çekilir diye düşünürüm	1	2	3
11	Durumun ciddiyetini anlamaya çalışırım	1	2	3
12	Kendimi kapana sıkışmış gibi hissedirim	1	2	3
13	Duygularımı paylaştığım kişilerin bana hak vermesini isterim	1	2	3
14	Her işte bir hayır vardır diye düşünürüm	1	2	3
15	Dua ederek Allah'tan yardım dilerim	1	2	3
16	Elimde olanla yetinmeye çalışırım	1	2	3
17	Olanları kafama takıp sürekli düşünmekten kendimi alamam.	1	2	3
18	Sıkıntıları içimde tutmaktansa paylaşmayı tercih ederim	1	2	3
19	Mutlaka bir çözüm yolu bulabileceğime inanıp bu yolda uğraşırım	1	2	3
20	İş olacağına varır diye düşünürüm	1	2	3
21	Ne yapacağıma karar vermeden önce arkadaşlarımdan da fikrini alırım	1	2	3
22	Kendimde her şeye başlayacak gücü bulurum	1	2	3
23	Olanlardan olumlu bir şey çıkarmaya çalışırım	1	2	3
24	Bunun alın yazım olduğunu ve değişmeyeceğini düşünürüm	1	2	3
25	Sorunlarıma farklı çözüm yolu ararım	1	2	3
26	"Olanları keşke değiştirebilseydim" diye düşünürüm	1	2	3
27	Hayatla ilgili yeni bir bakış açısı geliştirmeye çalışırdım	1	2	3
28	Sorunlarımı adım adım çözmeye çalışırım	1	2	3
29	Her şeyin istediğim gibi olamayacağını düşünürüm			

30	Dertlerimden kurtulayım diye fakir fukaraya sadaka veririm	1	2	3
31	Ne yapacağımı planlayıp ona göre davranırım	1	2	3
32	Mücadele etmekten vazgeçerim	1	2	3
33	Sıkıntılarımın kendimden kaynaklandığını düşünürüm	1	2	3
34	Olanlar karşısında da “kaderim buymuş” derim	1	2	3
35	“Keşke daha güçlü bir insan olsaydım” diye düşünürüm	1	2	3
36	“Benim suçum ne” diye düşünürüm	1	2	3
37	“Allah’ın takdiri buymuş” deyip kendimi teselli etmeye çalışırdım	1	2	3
38	Temkinli olmaya ve yanlış yapmamaya çalışırım	1	2	3
39	Çözüm için kendim bir şeyler yapmak isterim	1	2	3
40	Hep benim yüzümden oldu diye düşünürüm	1	2	3
41	Hakkımı savunmaya çalışırım	1	2	3
42	Bir kişi olarak olgunlaştığımı ve iyi yönde geliştiğimi hissedirim	1	2	3

Ek 3: Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

1	Beklenmedik bir olay olduğunda						
	Her zaman bir çözüm bulurum	1	2	3	4	5	Çoğu kez ne yapacağımı kestiremem
2	Gelecek için yaptığım planların						
	Başarılması zordur	1	2	3	4	5	Başarılması mümkündür
3	En iyi olduğum durumlar şu durumlardır						
	Ulaşmak istediğim açık bir hedefim olduğunda	1	2	3	4	5	Tam bir günlük boş bir vaktim olduğunda
4	 olmaktan hoşlanırım						
	Diğer kişilerle birlikte	1	2	3	4	5	Kendi başıma
5	Ailemin, hayatta neyin önemli olduğu konusundaki anlayışı						
	Benimkinden farklıdır	1	2	3	4	5	Benimkiyle aynıdır
6	Kişisel konuları.....						
	Hiç kimseyle tartışmam	1	2	3	4	5	Arkadaşlarımla/aile üyeleriyle tartışabilirim
7	Kişisel problemlerimi						
	Çözemem	1	2	3	4	5	Nasıl çözebileceğimi bilirim
8	Gelecekteki hedeflerimi						
	Nasıl başaracağımı bilirim	1	2	3	4	5	Nasıl başaracağımdan emin değilim
9	Yeni bir iş/projeye başladığımda						
	İleriye dönük planlama yapmam derhal işe başlarım	1	2	3	4	5	Ayrıntılı bir plan yapmayı tercih ederim
10	Benim için sosyal ortamlarda rahat/esnek olmak						
	Önemli değildir	1	2	3	4	5	Çok önemlidir
11	Ailemle birlikteyken kendimi						
	Çok mutlu	1	2	3	4	5	Çok mutsuz
12	Beni						
	Bazı yakın arkadaşlarım/aile üyelerim cesaretlendirebilir	1	2	3	4	5	Hiç kimse cesaretlendiremez
13	Yeteneklerim.....						
	Olduğuna çok inanırım	1	2	3	4	5	Konusunda emin değilim
14	Geleceğim olduğumu hissediyorum						
	Ümit verici	1	2	3	4	5	Belirsiz
15	Şu konuda iyiyimdir						
	Zamanımı planlama	1	2	3	4	5	Zamanımı harcama
16	Yeni arkadaşlık konusu bir şeydir						
	Kolayca yapabildiğim	1	2	3	4	5	Yapmakta zorlandığım
17	Ailem şöyle tanımlanabilir						
	Birbirinden bağımsız	1	2	3	4	5	Birbirine sıkı biçimde kenetlenmiş

18	Arkadaşlarımla arasındaki ilişkiler						
	Zayıftır	1	2	3	4	5	Güçlüdür
19	Yargılarıma ve kararlarıma						
	Çok fazla güvenmem	1	2	3	4	5	Tamamen güvenirim
20	Geleceğe dönük amaçlarım						
	Belirsizdir	1	2	3	4	5	İyi düşünülmüştür
21	Kurallar ve düzenli alışkanlıklar						
	Günlük yaşamımda yoktur	1	2	3	4	5	Günlük yaşamımı kolaylaştırır
22	Yeni insanlarla tanışmak						
	Benim için zordur	1	2	3	4	5	Benim iyi olduğum bir konudur
23	Zor zamanlarda, ailem						
	Geleceğe pozitif bakar	1	2	3	4	5	Geleceği umutsuz görür
24	Ailemden birisi acil bir durumla karşılaştığında						
	Bana hemen haber verilir	1	2	3	4	5	Bana söylenmesi bir hayli zaman alır
25	Diğerleriyle beraberken						
	Kolayca gülerim	1	2	3	4	5	Nadiren gülerim
26	Başka kişiler söz konusu olduğunda, ailem şöyle davranır :						
	Birbirlerini desteklemez biçimde	1	2	3	4	5	Birbirlerine bağlı biçimde
27	Destek alırım						
	Arkadaşlarımdan / aile üyelerinden	1	2	3	4	5	Hiç kimseden
28	Zor zamanlarda eğilimim vardır						
	Her şeyi umutsuzca gören bir	1	2	3	4	5	Beni başarıya götürebilecek iyi bir şey bulma
29	Karşılıklı konuşma için güzel konuların düşünülmesi, benim için						
	Zordur	1	2	3	4	5	Kolaydır
30	İhtiyacım olduğunda						
	Bana yardım edebilecek kimse yoktur	1	2	3	4	5	Her zaman bana yardım edebilen birisi vardır
31	Hayatımdaki kontrol edemediğim olaylar (ile)						
	Başa çıkmaya çalışırım	1	2	3	4	5	Sürekli bir endişe/kaygı kaynağıdır
32	Ailemde şunu severiz						
	İşleri bağımsız olarak yapmayı	1	2	3	4	5	İşleri hep beraber yapmayı
33	Yakın arkadaşlarımla/ aile üyeleri						
	Yeteneklerimi beğenirler	1	2	3	4	5	Yeteneklerimi beğenmezler

Ek 4: Bilgilendirilmiş Onam Formu

BİLGİLENDİRİLMİŞ ONAM FORMU

Sevgili anne-baba,

Çocuğunuzu Prof. Dr. Esra AKGÜL danışmanlığında Yağmur ŞEN tarafından yürütülen Özel eğitime gereksinimli çocuk annelerinin başa çıkma yöntemleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasındaki ilişki başlıklı araştırmaya dahil etmek istiyoruz.

Bu araştırmanın amacı; Özel Eğitime Gereksinimli Çocuk Annelerinin Başa Çıkma Yöntemleri İle Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişkiyi İncelemektir. Araştırmaya tahminen 10 dk. süre ayırmanız istenmektedir. Bu çalışmaya katılmak tamamen **gönüllülük** esasına dayanmaktadır. Çalışmanın amacına ulaşması için beklenen, bütün soruların eksiksiz, kimsenin baskısı veya telkini altında olmadan, en uygun cevapların verilmesidir. Bu formu okuyup onaylamanız, çocuğunuzun araştırmaya katılmasını kabul ettiğiniz anlamına gelecektir. Ancak, çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmayı bırakma hakkına da sahipsiniz. Bu çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup **gizli tutulacaktır**; ancak verileriniz yayın amacı ile kullanılabilir. Eğer araştırmanın amacı ile ilgili verilen bu bilgiler dışında şimdi veya sonra daha fazla bilgiye ihtiyaç duyarsanız araştırmacıya şimdi sorabilir veya e-posta adresinden ulaşabilirsiniz. Araştırma tamamlandığında size özel sonuçların sizinle paylaşılmasını istiyorsanız lütfen araştırmacıya iletiniz.

Araştırmacının

Veli ya da Vasisinin

Adı-Soyadı:.....

Adı-Soyadı:.....

İmzası:

İmzası:

İletişim Bilgileri: e-posta:

İletişim Bilgileri: e-posta:

Ek 5: Okan Üniversitesi Etik Kurul Kararı

OKAN ÜNİVERSİTESİ Etik Kurul Kararı

Toplantı Tarihi: 13.01.2021

Toplantı Sayısı: 131

Toplantıya Katılanlar:

Prof. Dr. Mithat Kıyak	(Başkan)
Prof. Dr. Mazhar Semih Başkan	(Üye)
Prof. Dr. Mübariz Hasanov	(Üye)
Prof. Dr. Ali İlker Gümüşeli	(Üye)
Doç. Dr. Kerime Derya Beydağ	(Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Hale Aksuna	(Üye)
Dr. Öğr. Üyesi Uğur Tarık Özkut	(Üye)

Okan Üniversitesi Etik Kurulu 13.01.2021 tarihinde toplandı.

Yapılan görüşmeler sonucunda;

Karar 29- Üniversitemiz Sağlık Bilimleri Enstitüsü-Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Bölümü'nden **Yağmur ŞEN'in Prof. Dr. Esra AKGÜL** danışmanlığında **"Özel Eğitim Gereksinimli Çocuk Annelerinin Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi"** başlıklı çalışmasının etik açıdan uygun olduğuna oy birliğiyle karar verildi.

Prof. Dr. Mithat Kıyak
(Başkan)

Prof. Dr. Mazhar Semih Başkan
(Üye)

Prof. Dr. Mübariz Hasanov
(Üye)

Prof. Dr. Ali İlker Gümüşeli
(Üye)

Doç. Dr. Kerime Derya Beydağ
(Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep Hale Aksuna
(Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Uğur Tarık Özkut
(Üye)

Ek 6. MEB Anket İzni

T.C.
BALIKESİR VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 99191664-605.01-E.18300750
Konu : Araştırma İzni

22.12.2020

VALİLİK MAKAMINA
BALIKESİR

İlgi : a) Millî Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğünün 21/01/2020 tarih ve 2020/2 sayılı genelgesi.
b) İstanbul Okan Üniversitesi Rektörlüğü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü' nün 21/12/2020 tarihli ve 18273171 kayıt sayılı yazısı.

Başvuru Sahibinin Adı Soyadı	Yağmur Şen
Danışmanı	Prof. Dr. Esra AKGÜL
Kurumu/Üniversite/Görev Yeri	İstanbul Okan Üniversitesi Üniversitesi
Alan/Bölüm	Sağlık Bilimleri Enstitüsü / Çocuk Gelişimi ve Eğitimi
Tez,Araştırma veya Anketin Konusu	Özel Eğitim Gereksinimli Çocuk Annelerinin Sorunlarla Baş Etme Yöntemleri ve Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi
Başvuru Tarihi	21.12.2020
Başvuru Sayısı	18273171
Çalışma Başlama Tarihi	04.02.2021
Çalışma Bitiş Tarihi	01.05.2021
Veri Toplama Araçları	• Demografik Bilgi Formu • Başa Çıkma Yöntemleri • Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği
Araştırma Türü	Tez Çalışması
ÇALIŞMA YAPILACAK EĞİTİM KURUMLARININ LİSTESİ	
OBİDEV, Yıldız Empati Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Dilkom Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yeşil Köşk Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Özel Aysu Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Altıeylül Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Derneğim Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Elif Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Mevra Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yaşam Duru Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yeni Eylül Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi, Yeni Gülen Yüzler Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi	

21/12/2020 tarihli araştırma izni başvurusu 21.01.2020 tarih ve 2020/2 sayılı araştırma, yarışma ve sosyal etkinlik izinlerine ilişkin genelge kapsamında değerlendirilmiştir. Lisans, lisansüstü, TÜBİTAK çalışmalarına ve seminer ödevlerine veri toplamak amacıyla, araştırma önerisinin ve veri toplama araçlarının içerik ve kapsam yönünden Türk Millî Eğitiminin amaçlarına uygun olduğu, millî ve manevî değerlere aykırı ve kişilik haklarını zedeleyecek herhangi bir unsur taşımadığı görülmüştür.

Bakanlığımıza bağlı okul ve kurumlarda yapılacak Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik izinleri ilgi (a) genelge gereğince yukarıdaki bilgileri belirtilen çalışmanın, eğitim kurumlarında, okul/kurum müdürlüklerinin denetiminde, öğrenci ve velilerin kişisel bilgilerinin alınmaması/verilmemesi kaydı ile yapılması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Hüseyin AŞIK
Müdür a.
İl Millî Eğitim Müdür Yardımcısı

Ek : Anket Formu (5 Sayfa)

OLUR
22.12.2020
Yakup YILDIZ
Vali a.
İl Millî Eğitim Müdürü

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 23e9-1cf3-352a-9ca3-9e82 kodu ile teyit edilebilir.

Ek 7: Ölçek Kullanım İzinleri

← Fwd: yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği

----- Forwarded message -----

Gönderen: **Nejat Basım**

Date: 20 Oca 2020 Pzt, 00:49

Subject: yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği

Merhaba. Mesajınızı bu adresimden yanıtlıyorum. Ölçeği çalışmanızda kullanabilirsiniz. Ölçeğin yer aldığı makaleyi, makalenin sonunda yer alan ölçeğin word ortamındaki halini ve değerlendirme esaslarını içeren bilgi notunu ekte gönderiyorum. Çalışmalarınızda kolaylıklar dilerim.

--

Prof. Dr. H. Nejat Basım

Başkent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanı

← Fwd: Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri Kullanım İzni Hk.

----- Forwarded message -----

Gönderen: **Mithat Durak**

Date: 30 Oca 2020 Per, 00:13

Subject: Re: Başa Çıkma Yöntemleri Envanteri Kullanım İzni Hk.

To: yağmur şen

Sayın Şen,

Başetme Yolları Ölçeğini aşağıda yazan hususlar çerçevesinde araştırmanızda kullanabilirsiniz.

İyi çalışmalar...

Geliştirdiğimiz/uyarladığımız psikometrik ölçüm araçları ticari amaç gütmeyen bilimsel çalışmalarda ve uygulamalarda tarafımdan **izin alarak** kullanılabilir. Ticari amaç güden çalışmalar için tarafıma başvurulduğunda telif için görüşebiliriz. İzin almaksızın ölçeklerin kullanımında; her türlü yasal hakkım saklıdır, gerektiğinde **etik ve hukuki süreçlere başvurabilirim**.

ÖZGEÇMİŞ

